

ҚАМЧИБЕК КЕНЖА
НОТАНИШ ГУЛ

ҲИКОЯЛАР

Тошкент
Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти
1986

К 4702570200—65 33—86
356 [04]—86

© Издательство «Еш гвардия», 1986

ЭГАСИНИ ТОПМАГАН НАСИБА

Баҳорнинг ўрталари эди. Ҳаво ҳали унча исиб кетмаган, бунинг устига ўша кунни майдалаб ёмғир ёғаётган эди. Рихси бунақа маҳалда, кўпинча мижоз олмай, тезликни пасайтириб, икки томондаги ойнани ҳам тушириб қўйиб камқатновроқ жойларда айланиб юришни яхши кўрарди. Уша кунни ҳам шундай айланиб юрганди. Соат кеч саккизлар чамаси эди. Ипакчилик институтининг рўпарасида, бекат ҳам эмас, шундоққина яйдоқ йўлда биров самолётга кечикаётгандай, иккала қўлини силкита бошлади. Рихси тўхтамоқчи эмас эдию, раҳми келди: «Бечора ёмғирда ивиб кетибди». Иккинчидан, бирдан мўмайроқ пул ишлаб, планни бажариб қўйиш мумкин, деган фикр миясига яшин тезлигида келди. Йўловчи

кўриниши, кийинишидан колхоз раҳбарларига ўхшарди! оёғида қора хром этик, дўпписини сув қоғоз билан бос-тириб, кўкрагининг икки томонида ҳам чўнтаги бор кулранг кителининг ёқасини кўтариб олганди. Ёнида сандиқдай келадиган қизил чамадон ҳам бор эди. У сўраб ҳам ўтирмай, шоша-пиша орқа эшикни очиб, чамадонини ўриндиққа ташлади, кейин ўзи Рихсининг ёнига ўтирди-да, эшикни қарсиллатиб ёпди. Рихсининг пешонаси тиришди. «Ҳе, маданиятсиз, кайфиятни ҳам расво қилдинг»,— деди у ичида.

— Яхшимисиз!— мижоз Рихсиникига икки баравар келадиган кафтини узатди. Сўраша туриб, камида бир ҳафтадан бери устара тегмаган яккам-дуккам соқолига кўзи тушиб, Рихси яна бир ижирғаниб қўйди.

— Хўш?..

— Қўштутга,— мижоз ростланиб ўтириб олди.

Рихси стартерни босди. Машина ҳўл асфальтда шувиллаб елиб кетди. Ойнага чирсиллаб урилаётган ёмғир томчилари яна Рихсини ром этди. У мижозига эътибор бермай, тезликни оширди. Бироқ энди «Ушшоқ»ни минғирлаб хиргойи қила бошлаган эди, «меҳмон» ҳурр... деб юборди. У бошини осилтирганича, пинакка кетган эди. Рихсининг кўнгли яна ҳижил бўлдию, индамади. Мижоз дўппи билан сув қоғоз орасидан йўғон бўйнига сизиб тушаётган томчиларни ҳам сезмасди. «Бояқишни чамадон чарчатибди шекилли,— кўнглидан кечирди Рихси орқа ўриндиққа кўз қирини ташлар экан,— роса ғалати мижозга учраганга ўхшайман...»

— Қелдикми?— Машина тўхтаб улгурмасдан мижоз кўзини очиб уёқ-буёққа аланглай бошлади. Рихси унинг сезгирлиги, ҳушёрлигига қойил қолди.— Ҳозир чиқаман,— у эпчиллик билан машинадан тушиб, эшикни ҳам очиқ қолдирганича рўпарадаги буралма кўчага шитоб кириб кетди. Рихси рулга ўмганини босиб орқасидан кузатиб турди. У катта-катта қадам ташлаб борарди. Ёш бўлишига қарамай, суяги бузуқлиги — гавдасининг бир

оз бесўнақайлиги сабабли кексалардай лўкиллаб юрарди.

Рихси сигарет тутатиб, орқага суянди.

«Бирон институтда ўқийдиган ука-пукасини кўргани келган бўлса керак. Шу бугунни танлаганини... гап сўрай десанг, ўтирибоқ уйқуга тушди. Безовта кўринадию, хуррак баравж...»

Мижоз орадан кўп ўтмай, муюлишда пайдо бўлди.

— Иш пачава!— деди у ўриндиққа ўзини бор оғирлиги билан ташлар экан.— Кўнглимга келувди-я. Техникаям қизиқ. Бир ёқда одамлар ойга чиқаяптию, кап-катта самолёт ҳавода бир парча туман кўринса учолмай ўтиради.

Рихсининг сабри чидамади.

— Тинчликми ўзи, биродар? Мундай тушунтириброқ гапирсангизчи?

— Ҳозир, ҳозир... Юнусободга ҳайданг.

— Буёғиниям бир келишиб олсак бўларди, меҳмон. Ун тийинлик даврлар ўтиб кетган...

Мижоз шофёрга қарамай қўл силтади.

— Хотиржам бўлинг, хурсанд қиламан.

Рихсининг кўнгли бир оз жойинга тушиб, газни босди.

— Биз курсдошлар билан ҳар йили апрелнинг иккинчи шанбасида Тошкентда тўпланишга қарор қилганмиз. Мана, беш йилдирки, анъанамиз давом этиб келяпти. Бу йил Ризоларникига йиғилишимиз керак эди. Бир соатча кечикибман. Қоровул Ризонинг ишхонасидан учтўрттаси билан бирга чиқиб кетганини кўрибди. Адрес ташлаб кетишмабди номардлар. Ризо яқинда домга кўчибди. Бирга ишлайдиганлардан бирини кўрдим. Уйни ювишга боришган экан. Сўрасам, Фарҳод бозорининг орқасида, лекин кўпчилик билан машинада бориб, машинада қайтдик, уй номерларига қараш кимнинг эсига кепти, дейсиз,— дейди. Ҳозир кирган жойимда у ижарада яшарди. Улар ҳам аниқ билишмайди. Ризо билан қалин бир курсдошим бор. Борайлик-чи, унинг хотини билиши мумкин.

— Зора. Узоқдан келганга ўхшайсиз?

— Кўзингизга қаранг! Еш бола!.. Езёвондан..

Рихси Езёвонни эшитгандай бўлувди. Эслашга ури-
ниб кўрдию, тополмади. «Ҳа-а...», деб қўяқолди. «Тав-
ба, дунёда ғалати одамлар ҳам кўп-да,— ўйлаб кетди
ўзича.— Шундан-шунга от-арава қилиб, катта чамадон-
ни кўтариб, қанча пул сарфлаб курсдошларини кўргани
келибди. Ҳа, ўзинг томонда ичишадиган уч-тўртта ул-
фатинг йўқми!

Курсдошлар эмиш. Ҳаммаси ҳар жойдан келган, ту-
туми, одати ҳар хил болалар эл бўлармиди бир-бирига.
Ун йил бир синфда ўқиган ҳаммаҳаллаларинг бегона
бўлиб кетишадую. Амал курсисига ўтирганинию қўявер,
сени кўрса танимай, мабодо таниса, зўр келса бош қи-
мирлатиб ўтиб кетади. Курсдошларам йўловчилардай
гап-да. Уч-тўрт йил бирга ўқишадую, кейин ҳар қаёққа
тарқаб кетишади. Бир кеча бирга ўтирдинг нима бўл-
дию, ўтирмадинг нима бўлди. Ҳа, энди келишга келсан,
оғайнингни тополмадинг, кўчама-кўча санғиб юрасанми!
Белбоғи ечилмаганлардан серобга ўхшайди. «Ўзбекис-
тон»дан люкс жойни олиб, қўл-оёғингни узатиб ёт, да-
мингни ол, эртага ё раззоқ, топарсан ўша ҳамшиша-
ларингни. Бугун ичдинг нимаю, эртага ичдинг нима?
Ҳимматинг зўр бўлса, эртага ҳам қуйиб бераверасан-
да...»

...Меҳмон бу оғайнисиникидан ҳам шалвираб қайтиб
чиқди.

— Йигитлар хотинини, қизлар эрини эргаштириб ке-
лиш йўқ, деб келишилувди,— у шахтидан тушиб, овози
ҳам анча пасайиб қолганди.

— Хўш, қайси меҳмонхонага олиб бориб қўяй?— сў-
ради Рихси унга ҳамдардлик билдирган киши бўлиб,
мулойимлик билан.

— Қанақа меҳмонхона?! Ахир мен уларни топишим
керак.

— Соат ўндан ошяпти. Қаердан қидирасиз энди?
Тайинли адресингиз йўқ. Тошкентдай катта шаҳарда ад-

рессиз одамни топиш осонми? Кундузи бўлсаям бошқа гап эди. Адреслар бюросидан сўраш мумкин эди. Боринг, бир мўъжиза юз бериб, топдингиз ҳам дейлик, ахир унгача Езёвондан оғайнимиз келиши керак деб сизни кутиб ўтиришмас. Нарн борса яна бир-икки соатда тарқалишади-да. На ичгандай бўласиз, на ўтиргандай... эртагаям худонинг куни бор-ку.

— Ҳамма гап шунда-да, дўстим. Эрталаб биринчи рейсда қайтиб кетишим керак. Қолаверса, эртага уларнинг ҳаммасини топиш қийин. Топгандаям бугунгидай бўлмайди. Гап ичкиликда, ўтиришдамас, шунга ваъдалашганмиз. Ҳамма областдан, ҳатто Қорақалпоғистондан, Туркменистондан ҳам келишади. Шу яқинда туриб келмасам, уларни менсимаган, юзларига оёқ қўйган бўламан. Қоида бузишни бошлаб берган бўламан. Чунки бир гал узрсиз бир киши келмаса, кейинги сафар икки киши қатнашмайди, кейин уч ё тўрт киши... бора-бора бу одат тусига киради. Одамлар бир-биридан совий бошлайди, тарқаб кетишга тўғри келади. Кўпгина анъаналар шунақа бўлиб йўқолиб кетади-да.

«Оббо, бу колхозчимн десам, файласуф чиқиб қолди-ку...»

— Хўп, биродар, нима қилиш керак энди? Шунн билиб қўйингки, сизни эрталабгача айлангириб юришга вақтим ҳам, тоқатим ҳам йўқ. Ҳозир айтган жойингизга олиб бориб қўяман-да, қайтаман. Мениям ўзимга яраша тирикчилигим бор. Икки соатдан бери машинани банд қилиб юрибсиз, ҳар қанча хотамтой бўлганингиздаям бари бир кишининг пулини берасиз. Якка пассажирдан ҳеч қачон фойда чиқмайди.

— Менга қаранг, дўстим,— мижоз ўриндиқда озроқ олдинга силжиб шимининг чўнтагини кавлай бошлади.— Сиз биладиган қонун-қоидани мен ҳам ўқиганман. Ҳозир менинг ихтиёримдасиз. Сезиб турибман, оз беради, деб ҳадиксираяпсиз. Планингиз борлигини ҳам, қорнингиз борлигини ҳам яхши биламан, тушунаман.— У чўнтагидан бир даста тартибсиз тахланган пулни сиқимлаб

чиқарди. Тўғриси, Рихсининг кўзи ўйнаб кетди. Нуқул кўк, қизил қоғоз... мижоз даста ичидан битта элликталикни ажратиб, узатди.— Ҳозирча мана буни олиб туринг. Агар уларни топсам, суюнчисига яна бераман.

— Хўп, гапиринг, бойвачча йигит.

— Бойваччалик эмас, кўнглингиз тинчисин деб қилдим холос.

— Ҳа, яхши. Лекин нима бўлсаям, соат бирда парка қайтишим керак.

Ёмғир кучайди. Томчилар ойналарга чирсиллаб урилганда чиқадиган оҳанг ўзгарди. Деразалардан совуқ шамол кира бошлади. Яқингинада бош ювган қизлардай дийдираб турган дарахтлар лип-лип ўтади. Мижоз қунишиб олди.

Рихси рулни қаттиқ қисиб ушлаганини анча юришганидан сўнг, ҳамроҳи гап бошлагандан кейингина сезди.

— Кечирасиз, сизни ҳафа қилиб қўйдим. Баъзан қишлоқилигимизга борамиз-да. Кўрмайсизми иш ўнги-дан келмаганини. У ёқдаги ишлар яна расво.

— Қанақа иш?— сўради Рихси йўлдан кўзини узмай.

— Бригадирчилик. Ўн гектарча еримиздаги гўзани сел олиб кетди. Эртага соат ўн иккига бюрога чақиришган. Ҳозир мана бу ёмғир менинг ичимга ёғаётгандан ҳам баттар бўляпти.

— Сел олган бўлса, сизда нима айб?— Рихси мижозга бирров кўз ташлаб олди.

— Олдини олмагансан, дейишади-да.

— Селни олди қандай олинади?

— Селни ўзигинамас-да... сув кўпайиб, дарёдаги тўфонни уриб кетган. Ҳе, олса бригадирлигини олишади-да, жонгаям тегиб кетди ўзи.

— Индамай бўшатишаверадимми?

— Афсуски бўшатишмайди-да. Лекин бошлаб сасишади.

— Қизиқ...

— Ҳа, дунёнинг қизиқ ишлари кўп экан, дўстим... ўқишни битириб, колхозга агроном бўлиб борувдим. Ик-

ки йил ишладим. Қолоқ бир бригадани ўнглаб берасиз, дейишди... хўп демай, илож қанча! Мана, уч йилдирки, ўша қолоқ бригадани оёққа тургазамиз деб ўзимиз тирчиллаб ётибмиз. Шу уч йил ичида бетимиз ҳам, этимиз ҳам анча қалинлашди. Кун ора идорада мактаб ўқувчисидай тикка турамиз. Бунисиям майлино, баъзан болаларни шундоқ тиззага олиб эркалатишга ҳафталаб қўл тегмайди. Бир кун кайфичоғлик қилиб мириқсак — бир йилга татийди. Бугун ҳам бир ўшанақа заряд оламиз деб келувдик-да, дўстим. Ўзимиздаям ҳар замонда улфатчилик бўлиб турадию, суҳбат мавзуси культивация, чопиқдан нарига ўтмайди. Бир хил пластинка...

«Тавба, бошида шунча ташвиш турибди экан. Эртага дакки ейишиниям билади. Курсдошларини кўриб кетиш, бир кўнглини ёзиб олиш учун ҳаммасига қўл силкиб кепти. Шунча оворагарчиликдан кейин топса яхши эди...» — дилидан ўтказди Рихси.

Момақалди роқ гумбураб, чақмоқ чақди. Япроқларга қўниб олган, булбулнинг кўз ёшидай томчилар ялтираб кетди. Момақалди роқ овози узоқлаша-узоқлаша тинди. Ёмғир ҳам тўхтади. Худди лозазорни эслатувчи шаҳар чироқлари яна чарақлаб кўрина бошлади.

Машина Кўкчадаги пастқам кўчалардан бирига кириб борди. Лекин бу сафар ҳам миждознинг омади юришмади. У ўридикқа оғир чўкаркан, тирсақларини тиззасига қўйиб панжалари йўғон-йўғон ва узун-узун кафтлари билан бошини чангаллади. Шу алфозда бир неча дақиқа турди. Рихси уни йиғлаяптими деб ҳам ўйлади. Шу толда унга қандай далда беришни билмасди. Бир оздан сўнг миждоз бошини кўтариб, Рихсига қаради. Унинг кўзларида илинж қолмаган, ночор ва аламли кўзларга ўхшарди.

— Таваккал қилиб ўша ёққаям бир борамизми? Унис-бунисидан сўраб-суриштириб кўрамиз. Зора ишимиз ўнгидан келса.— Рихси «Фарҳод» бозорининг орқаси, деган жойнинг ниҳоятда катталиги, бу урнишдан натижа чиқиши эҳтимолдан мутлақо узоқлигини билса ҳам,

мижозига ачиниб кетганидан сўнгги чора сифатида таклиф қилиб кўрди. Қолаверса, «Нима бўлса бўлди энди» деган қарорга келган эди.

Мижознинг нажот кутиб қотиб қолган нигоҳига сал жон киргандай бўлди.

— Асли бошида шундай қилсак бўларкан. Майли, юринг-чи... сизни анча овора қиладиган бўлдим-да.

— Зарари йўқ. Топсак, бир ичамиз, бари эсдан чиқиб кетади.

— Раҳмат, дўстим.— Мижоз яқин кишилар каби рапидадай кафтини Рихсининг елкасига қўйиб миннатдорчилигини ифодалади.

Рихси «Фарҳод» бозорининг орқасига ўтиб, машинани бир четга тўхтатди. Учбурчак, квадрат шаклларда тушган кўп қаватли биноларни кўриб, ақлини пешлаш учун уёқ-буёққа аланглаб, бир-икки дақиқа туришди. Кейин маслаҳат билан иккиси икки томонга юрди. Уй номерлари ҳаддан ташқари тартибсиз: 12-уйнинг ёнида 27-уй, лекин улар учун уйларнинг номерлари аҳамиятсиз, фақат «яқинда кўчиб келган оила, эри институтда ишлайди, исми фалончи» деган маълумотлари бор эди холос. Йўлакларнинг рўпараларидаги ўтирғичларда икки, учтадан бўлиб суҳбатлашиб ўтирган кампирлар ва чоллар, деразадан тушаётган ёруғда «Прима»ни бурқситиб, тарсиллатиб дамино ўйнаётганларнинг айримлари елка қисиш билан жавоб беришар, бошқалари эса «ху нариги домга яқинда бир оила кўчиб келувди шекилли», деб умид учқунларини яллиғлантиришар, аммо «бунинг эси жойидами ўзи», деган маънода қараб қўювчилар ҳам йўқ эмасди.

Рихси хафсаласи пир бўлиб, қайтиб келганида мижоз машина ёнида чўнқайиб ўтирганича сигарет чекарди. Рихсини кўриб ўрнидан қўзғалди.

— Бўлмади дўстим, уйдан чап ёнбош билан туриб чиққанга ўхшайман. Энди охирги илтимосим: мени аэропортга олиб бориб қўйсангиз. Биринчи рейсга билетни амаллаб, учмасам бўлмайди.

...Кутиш залининг холироқ бурчагини танлашди.

— Озгина мизғиб олсам етади. Ахир эртага тикка туриш учун ҳам мадор керак-да,— ҳазил қилмоқчи бўлди мижоз. Лекин бу ҳазилга унинг ўзи ҳам, Рихси ҳам кулмади...— Ҳа, айтгандай, яна бир илтимосим бор экан: шу чамадонда озроқ мева-чева бор эди, болаларга олиб кетсангиз.

— Қўйсангизчи...

— Йўқ деманг,— у ўрнидан туриб чамадонни Рихси томон сурди. Бари бир қайтариб олиб кетмайман.

— Чамадон-чи?..— сўради Рихси хижолат бўлиб.

— Қизиқмисиз, арзмаган нарса...

Рихси қайтди. Гаражга келиб чамадонни очди. Қават-қават қилиб тикилган иккита катта сув халтанинг ичига сув солиниб, ҳали бозорга ҳам чиқиб улгурмаган, янги, дириллаб турган бодринг, помидор билан тўлдирилган, қази-қарталар ҳам бор эди.

Рихси эгасини топмаган насибаларга анча тикилиб турди. Шу пайт чўнтагида пул чангаллаган бармоқларининг титраётганини сезди...

ГАРОВ

Ошдан кейин, одатдагидай аччиқ кўк чой устида гап бир тоғдан бир боғдан ўтиб, охири етти гектарлик йўнғичқазорда пайдо бўлган сайроқи беданага бориб тақалди.

— Ўх-ўх-ух, нимасини айтасизлар, эрталабда жонди ҳузури бўляпти-ю,— деди Олим сувчи ёқимли мусиқа тинглаётгандай бошини сарак-сарак қилиб.

— Ўзиям тезотар экан, жанвор, «бит-бил-диқ», «бит-бил-диқ» деганда юрак тўкилиб-тўкилиб кетяпти-да,— деди Сотим тракторчи.

Бу ерда ҳар томондан келишадиган қурама ишчиларнинг исмига касби ё вазифасини қўшиб айтиш расм эди.

Ширакайф чойхоначи ўтирганларга бир-бир қараб, (заъдани қуюқ қилиб юборибди:

— Ким ўша беданани тутиб келса, биздан бит-та ош на-қд! Дев-зи-ра-га!

Ёнма-ён қўйилган, чоғроқ-чоғроқ икки сўридагиларнинг деярли ҳаммаси бу хушовоз парранда хонишига ишқибоз, лекин Темир полвонни ҳисобга олмаганда, чинакам, ашаддий беданавоз йўқ эди.

Темир полвон ўн йиллар муқаддам, қамоқдан эл ибораси билан айтганда «бурнига сув кириб, мулла минган эшакдай бўлиб» қайтгач, беданавозликка астойдил киришган эдию, нуқул ютқазиб, оломон ўртасидан мулзам бўлиб чиқавергач, охирги урушқоқ беданасини аввал темирдай панжалари орасига олиб ёғжимлаган, кейин жодиди қиймалаб, олапарига едирган. Шу-шу беданавозлар даврасигаям, бедана бозоригаям яқин йўламай қўйган, ҳатто бедазорлардан ҳам узоқроқ юради, дейишар эди. Лекин бу анча эски гаплар. Одамзоддаги ишқивозликни қўр босиши мумкину бутунлай ўчиб, кулга айланиб кетиши қийин. Ҳар қалай, чойхоначи ана шу илинжда бўлса, ажабмас, бошқаларга эса, бари бирмасми — беданани ким тутиб келсаям, ош ўртада!

Темир полвон бир вақтлар курашга, совринга ўрганган эмасми, шартни эшитган заҳоти ичи ёғмирчилади, кўзлари бир чарақлади, гугурт чўпи билан тиш қовлаётган бармоқлари ҳаракатдан тўхтаб қолди. Ҳамманинг нигоҳи, умиди полвонда эди: демак, кул остида чўғ бор, фақат пуфлаб қўрни очиш керак.

Чойхоначи худди олдиндан келишиб қўйгандек, кўринишидан қаттиқ, таранг дўпписини яримта кийиб, устидан кўкқарға шойи чорсини чамбарак қилиб танғиган Зулун чайирга «қани, энди, кўрсат кароматингни», деган каби им қоқди.

— Ошни бугунгиданам ширин қилиш, маъна, биз-зи гарданда,— деди Зулун чайир ўнг қўли билан чап елкасига попиллатиб ураркан, полвонга кўзларини қаттиқроқ михлаб.

Паловхўрларнинг аксарияти бу ерда доимий яшаш-

майди. Яккам-дуккам дарахтларию, омонат қўнқайтирилган ҳашаки, томлардан иборат дўппидайгина маҳалла аҳлининг асосий тураржойлари, ҳовлилари тўрт-беш чақирим наридаги бир-бири билан қўшни колхозларда, асосан «Коммунизм»да бўлиб, янги ташкил этилган совхознинг ишчи кучи камчил мана шу тўртинчи бўлимга эрта баҳордан чиқиб ишлашар, яхшигина даромад топишар, қовун-тарвуз, ерёнгоқ экиб, кузда ҳосилни йиғиштиргач, бир қучоқ, кўч-кўронини кўтаришиб, қишлаш учун яна қишлоқларига қайтишар эди. Ўзини бир замонлардаги бойваччалардай фаҳмлаб юрадиган Зулун чайирга ўхшаганлар ҳатто мотоциклда қатнаб ишлашар эди.

Пахта пайкаллари ўртасидаги, чор атрофи ярмидан тепаси ром бўлим шийпони болали аёллар йўқлиги учун айримларга ётоғу асосан чойхона вазифасини ўтарди. Бўлимда бор-йўғи ўндан ортиқроқ одам ишлар, шунинг учун Қамбар ҳам «фахрий» чойхоначи эди. Лекин у азбаройи серғайрат, шинавандалигидан далага ҳам, ўз «томорқаси»даги ишларга ҳам улгурар, «мижоз»ларининг кўнглини олишга ҳам вақт топар эди.

Кетмончининг дўнги деб аталадиган, шийпондан кафтдагидай кўриниб турадиган маҳалладаги саноқли туб аҳоли ҳам «ана, кетамиз», мана, кетамиз» билан рўзғори оғирлашиб қолган хонадонлар эди. Албатта, бундайлар сирасига Темир полвон онласи кирмайди.

Темир полвон чеканка маҳалида хотинига шилқимлик қилган туядай бригадирни кетмончининг орқаси билан уриб ўлдирган, бригадирнинг аслида ахлоқсизлиги, Темир полвоннинг колхозида ишдан бўйин товламайдиган, энг ҳалол одамлардан эканлигини тасдиқловчи гувоҳлар, далиллар кўпайиб кетгач, унга анча енгиллик берилиб, саккиз йилга кесилган.

Полвон «у» ёқдан қайтган, ўғил-қизларини кўргану «ғунажин кўзини сузмаса, буқа ипини узармиди», деб хотинидан, йигирма икки йиллик ширин рўзғоридан юз ўгирган-да, тўнини елкага ташлаганича шу бўлимга, шу

маҳаллага келиб, ўрнашиб қолган. Шу ерда унга Араб қишлоғилик, эри қилтомоқ билан ўлиб кетган, майиздай бир бевани олиб беришган. Уғил-қизлари аҳён-аҳён унинг иссиқ-совуғидан хабар олиб туришади. Чунки бу ердагиларни қийнайдиган нарсалар магазин билан транспорт. Гугурт, туз учун ҳам «Коммунизм»нинг марказига боришга тўғри келади. Бозорга ҳам ана шу колхоз кўчасидан ўтадиган автобусга чиқиш керак.

Бозорга борган одам бир ҳафталик ошнинг масаллиғини ғамлаб келар, кун, кун қора тушга яқин шийпон ортидаги ёлғиз қора тол тагига қўйилган темир ўчоққа ўт ёқиб юборилар эди.

Марказга жуда чап бу оролчага раҳбарлар онда сонда, бирон муносабат билан (масалан, текшириш бригадаси келса, кунлик ахборотда суръат пасайиб кетса...) қадам ранжида қилишар, ташкилий ишлар билан уёқдан-буёққа чолиб юрадиган бригадирнинг оғзи ҳар замонда зигир ёғи палови билан мойлаб турилар эди. Табелчи эса — чайирнинг ўзи... демак, ишчилар ўзларига хон, ўзларига бек...

Хусусан ошдан сўнг бир жуфт пиёла соатлаб қўлмақўл айланар паловхўрлар бисотидаги бор гапни ўртага тўкиб солиб, ўзларича дунёни элакдан ўтказишар, лекин мавзу деярли ўзгармас (бозорга ё қишлоққа бориб келган одамнинг кўрган-билгани бир суҳбатга урвоқ ҳам бўлмас) эди. Ҳамма бир жойда, гийбатнинг ҳам иложи йўқ, шу боис теша тегмаганроқ, гап чиқиб қолса, ҳамманинг жони киради.

— Чойхонамизга фақат ўша «тезотар» етишмай турбди холос,— деди ана шундай эрмаксеварлардан бири.

Чорпоянинг ёғоч қуббасига суянган, қорни оқ ятагини туртиб турган Темир полвон бир қўзғалиб қўйди, узатилғиқ оёғини йиғиб, унисини узатди.

— Жуда қўлнинг ўргилсин иш бўлариди-я, нонуштани Қумринисанинг қаймоғи билан шу ерда қилардик,— маъқуллади Сотим тракторчи. Боғи эрамда, пар болишларга ёнбошлаб..

— Узини қаймоғи биланми, говмишиними,— ўсмоқчилади зимдан Зулун чайирни кузатиб ўтирган чойхоначи.

— Шу, Зулунбой кейинги пайтларда ўша парини ҳовлиси атрофида кўпроқ ўралишиб қолди-да.

— Тошболта ошиқдай, а?

— Бировнинг хасми-ҳалолига кўз олайтиришнинг оқибати яхшиликка олиб бормади,— деб қўйди Темир ака.

— Эскилар бировни ҳожатини чиқариш савоб, дейишган. Ахир уям худони умидминан яратган бандаси. Уям тирик жон... бир ривоят бор, эшитган бўлсанглар... сиз билсангиз керак, полвон ака...

— Сиз, укам, ривоятингизни қўйинг...

— Эштайлик.

— Майли, айтиб берсин-чи...

— Бир йигит онасини саватга солиб, бошида кўтариб кетаётган экан. Йўлда бир мўйсафид дуч келиб: «Онангни қаёққа опкетяпсан?» деб сўрабди. «Маккаи Мукаррамага,— дебди йигит,— мени отасиз боқиб ўстирди, энди дуосини олмоқчиман»,— дебди. Мўйсафид бошини чайқаб кулимсирабди: «Э, ўғлим, онангни қийнабсан, ундан кўра эрга берганингда, сени ўла-ўлгунча дуо қиларди, етти ҳажни савобини топиб, жаннати бўлардинг»,— дебди. Шунда чўли маликда чанқаб, мадори қуриган, ҳушидан кетиб ётган кампир саватдан инқиллаб-синқиллаб бошини кўтариб: «Бунақа доно гап бола пақирни хаёлига келармиди», деган экан.

Ўтирганлар ўз ҳаяжонларини ва ривоятга муносабатларини билдиришмоқчи эди, Темир полвон икки қўлини кўтариб, изн бермади.

— Сиз, чайирвой, гапни чалғитманг,— деди у Зулуннинг қув кўзларига тик қараб.

Бари бир Зулун унга эътибор бермай минғирлади:

— Менга қолсаю, хотинлар билан қандай муносабатда бўлишни ўзим билардим... ким уларни оёқ-қўлини бойлаб олади...

Уқ нишоннинг қоқ марказидаги тўғаракка — Темир

полвоннинг юрагига санчилди. Полвон ўтирган жойида бир қалқди: «Ҳа, номард, юзимга соляпсанми, шу топда сен билан нима бўлсам, бўлайми... э, йўқ... ҳаёти бир марта ҳаром бўлди, номи булғанди, кўз очиб кўрган оиласидан ажралди... энди ўнги бегона юртларда қолиб кетмасин... ўғли тенги... бир гапирди-да... ўзи дуруст йигит, кўнглида унга гидири йўқ. Бўлмаса, шунча вақтдан бери сездирариди...»

— Аёл кўши оти-жўни билан заифа, дейилади,— деди полвон тишини тишига босиб,— унинг ожизалигидан фойдаланиш пок эркакни ишимас.

— Кўнгли бўшлигидан денг, полвон ака, тўғрироқ бўлади.

— Эски гапларни кавлаштирмасангларчи-я...— деди Олим сувчи адоғи кўринмайдиган, «тутай бошлаган» «айтишувга» барҳам бериш мақсадида.— Беданадан гапиринглар, беданадан... жонворни сайраши ҳў-ўп бўлакча-да. Жаҳон оламда бошқа биронта парранда-даррандани овози уникага бас келмаса керак, дейман.

Зулун чайир камонни ҳамон таранг тутиб, унга янги ўқлар жойлаш билан банд эди.

— Полвон акамизни илгариги шаҳди бўлгандаю, ундан анча-мунча бедана-медана қочиб қутулолмасиди-я,— деди у бу гал Темир акага кўз қирини ташлаб.

— Полвон аканг шаҳдидан тушсаям, жаҳдидан тушмаган ҳали, Зулунбой, чучварани хом санаб ўтирмагин,— деди чойхоначи мумкин қадар овозига жиддий тус бериб.

— Жаҳдидан тушганми, йўқми, билмадиму, шу қорни эмаклашга мушайт қиладими, деган ҳадигим бор-да.

Кимлардир пиқирлаб қўйишди.

Темир полвон суянганда букчайиб қолган тўғри гавдасини кўз-кўзлаган каби шошилмай ростлади, ўмганини кенг ёзди, кафтларини тиззаларига тираб, Зулун чайирга тикилди. Чап кўзининг ости уча бошлади.

— Қоринга тил тегизманг, Зулунбой,— деди у донга.

дона қилиб,— сизга оғири тушадиган бўлса, кўтарволаман.

Пиқирлашлар қийқириққа айланди.

Нариги сўрининг бурчагида чордана қуриб ўтирган чайир сонларига шапатилаб, ҳаммадан қаттиқроқ хандон отди.

— Унда, иккала кўлингиз банд, беданани чот босди¹ қилиб ушлайсизми, полвон ака?

Қулги кучайди.

— У ёғини менга қўйберинг, чайир бола, опкелиб сизга тутқизсам бўлдим.

Қаҳқаҳа авжга минди.

— Э, чайир-а, отанг тенги одам билан ҳазиллашиб, ўзингга гап тилаганингни қара-я,— деди сувчи Олим ака кўк катак кўйлагининг шимариғлиқ енги билан кўзларини артар экан.

— Э, ҳали шошманглар-чи... ҳозирги беданалар жа анқомас, полвон бувам тутиб кетсин, деб оёғини кўтариб ётмагандир... худо билади ҳали, Темир акамизни тўри тешилиб-нетиб қолмаганми...

Полвоннинг чап мижжаси пир-пир уча бошлади. У сержун болдирларини осилтириб сўридан тушди, ёшт қолипидай келадиган, юзини чапг босиб, ичида тупроқ юқи қотган калишини тепиб-тепиб тўғрилаб кийди, қа-воранг, лас белбоғи остидан тиришиб қолган яктаги этакларини тортиб-тортиб тузатди.

Полвоннинг ҳаракати билан ўршидан иргиб турган Зулун чайирнинг чақчайган кўзлари безовта, олазарак эди.

Жимиб қолган ошхўрлар бир полвонга, бир чайирга қарашарди.

— Менга қаранг, Зулунбой,— деди полвон боши шифтга тегай-тегай деб турган чайирга кўрсатғич бар-

¹ Ариқда овқларини кериб ўтирганча балиқ тутиш усули.

моғини силтаб,— уриниб кўраман. Тутиб келсам, сиз ош қиласиз, тутолмасам — мен...

— Катта кетманг, полвон ака, бу сизга курашмас, чалиб-палиб эплагани...

— Оғзингга қараб галир, тирранча! Отангни қандай тупроқ ошаганини кўрганлар ҳали тирик.

Орага Олим сувчи, Қамбар чойхоначи тушди.

— Э, қизишманглар-э, кал-катта одамлар...

— Бедана — сабаб, яна бир ош еймиз-да, шунга шунчами?

— Ҳарпанаям¹ қилвороврамиз...

Темир полвон катта, вазмин қадам ташлаб, бир қаноти очиқ эшикнинг у қанотини ҳам тарақлатиб очиб чиқиб кетди.

Даврадагилар жонланиб, қайта жойига ўтирган Зулунни ўртага олишди.

— Яхши иш бўлмади, чайирвой, сал оширвординг, нима қиларидинг гапга курашни тикиштириб,— деди чойхоначи бошини ликиллатиб,— биласанки, Темир полвон қитмирликни ёқтирмайди, бировни фирром йиқитганини ҳеч ким кўрганмас...

— Яхшиям ташланиб қолмади, денглар, ўзиям чайирни бир уриб, анави сири кўчиб, қорайиб кетган тунука чойнагимизга қолқоқ қип қўяриди.

— Пўла² қип ташлайман, моз² пахта қип ташайман.

— Ҳай-ҳай, Зулунбой, пасроқ туш, пасроқ. Болғачининг минг ургани — босқончининг бир ургани.

— Полвонни даври ўтган, Қамбар ака,— деди Зулун чайир бўйинини чўзганича нариги сўридагиларга ҳам бир-бир қараб.— Ҳозир тупурса, соқолига илашиб қолади.

— Яна билмадим-у... тажрибаси кўп, иннайкейин,

¹ Ҳалфана дейилмоқчи.

² Эски увада пахта.

полвонларда телба кучам бўлади. Пири қўллаворса, та-
мом, Пирмаматиниям чирпирак қилворади.

Гапнинг этаги майдалашиб, чувалашиб кетди. Ким-
дир полвонга омад, чайирга инсоф тилади, кимдир «Те-
мир қассоб ютқизса нима қиларикин», деб ўсмоқчи-
лади.

* * *

Эрталабки хабар ҳаммани каловлатиб қўйди: Те-
мир полвоннинг кенжаси тўйинга атаб боқаётган буқаси
йўқолибди.

Ярим кечада бедапояга кириб кетган Темир ака тонг
ёришганда сувга тушган мушукдай ивиб қайтиб келса,
бостирмадаги новвос йўқ эмиш.

— Шу Қамбар, айбдор. Чайирни гиж-гижламанган-
да...

— Чайирни ўзидаям бор, биров «олкиш»ласа, таш-
ланаверадим...

— Айтдим-а, охири бахайр бўлсин, деб.

— Ҳамма гап гаровда. Полвонам қизиқ: ёши бир
жойга етган одам, пушти камаридай йиғитга ўчакишга-
нини...

— Энди оғир бўласан, Зулунбой. Ҳали-замон кела
солиб, ёқангдан оладими... мол аччиғи — жон аччиғи...

— Ёқам тугул, пешимниям ушлатмасман.

— Яхшиси, кўздан нарироққа жилиб тур. Балодан
казар...

— Э, қўйсаларинг-чи, ундан тилим қисиқ жойи
борми! Ё сўқимини мен ўғирлабманми?

— Элбурундан ваҳима қилмай турунлар-чи, топи-
либ қолар.

— Топилмаса, ўзиям, биздан кўриши турган гап.

— Битта одам хонавайрон бўп турибдию, қаёқдаги
гапларни гапирасизлар,— деди охири Олим ака энсаси
қотиб.— Қассобга ёғ қайғи, дегани шу-да...

Ҳар қалай, кўпчилик кечаги гаровнинг, бугунги новвос воқеасининг қандай ечим топишини сабрсизлик билан кутар, ҳеч ким жойидан қимирлай демасди.

* * *

Чошгоҳга яқин чойхонанинг ланг очиқ эшигидан Темир полвон оқ, озода яктагининг этаklarини ҳилпиллатиб, ёшига, жуссасига номуносиб енгил қадамлар билан кириб келганида ўтирганлар бир гувраниб, унинг йирик кўзларига тикилишди, айримлар ўринларидан туриб, ўзларини сал четга олишди, лекин мўйсафиднинг чеҳрасида болаларча табассумни кўриб, енгил нафас олишди: демак, фалокат арибди. Бироқ, ҳамманинг кўзида савол аломати қолаверди.

Қамбар чойхоначи пешвоз чиқиб, полвонга икки қўлини узатди. Полвон бир қўлини берди. Ажабланган чойхоначи унинг чап ёнига қаради. Полвон енгини тушириб, чиғаноғини хиёл букиб тургани, учун чап кафти, бармоқлари кўринмади, лекин нимадир борлиги аён эди: во полвон тушмагур-ей...

— Новвос топилганга ўхшайди, а, Темир ака? Тўйга буюрсин-э.

Полвон қўлини тезгина бўшатиб олиб, силкиди:

— Э, ундан каттароғини илиптирдик, Қамбарвой. Хайрият, юракда чўғдан ҳали бор экан.

— И-е, топилгани йўқми?— сўради чойхоначи кўзлари чаноғидан чиққудай бўлиб, бир полвоннинг оғзига, бир шалвираган енгига тикиларкан.— Э, аттанг, хурсанд кўринганингизга...

Полвон чап қўлини сал кўтариб, олдинга чўзди. Бармоқлари орасидан хазонранг бедананинг катта ангишволадай боши, калтагина ва суйри қорамтир тумшуги чиқиб турар эди.

— Мана новвос, мана,— деди полвон мийиғида кулиб.

Одамлар кўзларидаги савол аломатлари билан дам

бир-бирларига, дам Темир акага қарашар, елка қисшар эди. Зулун эса жим.

Кеча бедана деса оғзининг суви келаётганларнинг мужмал кайфиятини кўрган полвон эса улардан ҳам ортиқроқ, ҳайратда эди.

Кўпчиликнинг хаёли ҳамон новвосда эди.

— Узиям жуда етилиб, ялтиллаб кетувди, а, Сотимбой? Кўз теккандай бўпти-да.

— Нимасини айтасиз, Олим ака, камида бир ярим-тага оёғини ерга теккизмай обкетишарди.

— Икки минггаям, девринг.

— Беҳазил, бир яримдан бир мирям кам бўлмасиди.

— Полвон акам икки йилдан бери ўзи емай, сўқими-га едирыптувди-да,— гапга қўшилди ниҳоят чайир, индамай ўтираверишини ўзига эп билмай.

— Сизам хотинимни гапини қилдингиз, Зулунбой.

— Икки йилдан бери хотинингизниям оғзига уриб келгандирсиз-да, семиртириб сотсак, палон пул бўлади, атлас лозим обераман, кимхоб кўйлак обераман, деб...

— Зулунбой, энди, уёғи бизи ишимиз-да, ё келин аянгизга ичингиз ачиюптими?

— Новвосга ачиняпман, полвон ака, новвосга, шунчалик қилиш осонмиди, ўт йўқ, ем йўқ пайтларда.

— Ачинманг. Бош омон бўлса, мол топилади. Менга йигит кишини лабзи қиммат, ука. Кўп типирчиламай, ошни ҳаракатига тушинг энди, ё қарз қиб турайми?

— Унчаликмас, полвон ака, биззиям отамиз ўғлим, деб кўчага чиқарган, биздаям дўппи бор,— Зулун чайир шундай деб, чойхоначига юзланди.— Қамбар ака, ошга майда-чуйда тайёрланг.

— Шошманглар, шошманглар, аввал тузукроқ кўрайлик, енг ичидаги беданами, чумчуқми,— луқма ташлади Сотим тракторчи.— Полвон акам ҳазилкашроқ...

— Э, Темир ака сиз айтган одаммас,— деди Қамбар бурчакдаги эски, жигарранг лиқиядоқ жавоннинг ичини

титкилаб шиша оларкан.— Шунча йилдан бери кўриб келяпмизу... шу бугунди ўзидаям исботлаб қўйдию...

— Тегишдик-да. Қамбарвой, сизам сал турасиз-да...

— Майли,— деди полвон тракторчига қараб,— кеча, олдин Зулунбойни қўлига тутқазаман деб ният қилганман, ваъдаям берганман, чайир ушлаб кўриб бир хумордан чиқволсин, кегин бош-почаси билан сизларга, нима қилсанглар — ихтиёрларинг...— Полвон чап қўлини баландроқ кўтариб, бош ва кўрсаткич бармоқлари орасини кенгроқ очди.

Пиқиллаб кулаётганлар мўъжизани эндигина пайқашгандек ўринларидан патир-путир туриб, бўйни, тўши хол-хол ёқимтой қушчага анграйиб тикилишди. Шумшайиб, митти кўзларини жавдиратиб турган бедана бу ердаги тараддуду можароларнинг барисига ўзи айбдорлигини сезиб хижолат бўлгандай, бошчасини ичкари тортиб, қунушиб олди.

Қарши зарбаларга муносиб жавоб тополмай қизариб-бўзариб ўтирган Зулун чайир беданага эътибор ҳам қилмай, «палахмон»га солиб отиш учун «қиррали тошлар» излар эди.

— Майли, полвон ака,— деди у сўзларини ниқтай-ниқтай,— ўзингизда тураверсин, муздай бедапояда ҳалаки жонга тушиб кетгандирсиз, қачон ушлайманикин, деб...

Зулуннинг ўзидан бошқа ҳеч ким кулмади.

— Ихтиёрингиз, чайирвой, биз шартни бажардик-да. Ишқивозлар кўп, мана, қўлимдан юлволай деб туришибди.

— Дарров берворгингизам йўғ-ов, хуш ёқиб қопти шекилли...

— Бедана гаштидан бехабарсиз-да, Зулунбой. Буни ҳақиқий шинавандаси «бит...» деганини эшитса, хотинини қўйнидан отилиб чиқиб кетади. Одам деганда бир нарсага озгина ишқибозлигам бўлиши керак, Зулунбой...

— Бедана овлайдиган одам, бедана бўлиб сайраши

керак, дейишарди, полвон ака, айбга буюрмайсиз, сиз хўрози бўлиб сайрадингизми, модаси бўлибми?

Гурра кулги кўтарилди, лекин полвон кулмагач, бошқалар ҳам дарҳол лаб-лунжларини йиғиштиришди.

— Зулунбой, бир гап келувдию, ўғлим тенгисиз...

— Келган меҳмонни қайтарманг.

Чойхоначи «ҳай-ҳай»лади.

— Э, қўйинглар энди. Мана, Зулунбой, аччиқ кўк чой ичиб ўтиринглар.

Сухбат ипи ҳамон узоққа кетмай, бир жойда чигаллашиб ётар, йўқолган новвос тақдири айримларнинг ичига ҳамон ғулғула солмоқда эди.

— Хотинни мелисахонага ўтқизиб қўйдим, топиб беришмагунча шу ердан бир қадам жилмайсан, дедим.

— Буёғи бугун якшанба бозор... бугун бўладиган бўлиб, бир ҳафталик ғамлаб олинадиган кун...

— Буқа жанвор аллақачон қоғозга аллашиб, чўнтакка тушиб кетдими, ҳали, денг...

— Э, топилса — жон худо, топилмаса — садқай сар... шунгаям ота гўри қозихонами.

Темир полвон сўроқларга қисқа-қисқа жавоб берарди.

У беданани қандай тутгани, тунни қандай ўтказгани ҳақида мароқ билан ҳикоя қилишни дилига тугиб келган эди. Шом еб чиққан ой хира мистовоқдай бўлиб рўпарага келганда эски қора дўппи кийиб уйдан чиққани, бедазорга кирган заҳоти ўзини ёш йигитчалардай сезиб, оламдаги ҳамма нарсани, ҳатто гаровни, чайирни ҳам унутганини айтиб бермоқчи эди. Айниқса, бедана биқиниб ётган жойни топишга топиб, унинг жарангдор овозини бўғишга юраги чопмай, кўзи қиймай, бир неча қадам берида ўмганини шудринг шилта қилиб юборган кўмкўк бедага босиб, анчагача иккиланиб ётганини, жонон парранданинг субҳи содиқдаги дил ўртар навосидан сел бўлиб, уни учириб юборишига бир баҳя қолгани — ҳамма-ҳаммасини бир бошдан, шошилмай сўзламоқчи эди. Бу нокас, беҳис бандан ғофиллар бўлса, тўтидай, нуқул новвос, деб мияни қотиришади, худди новвос ўзларига

тегишлидай, шерикликка боқишгандай... ярага туз се-
пишдан бошқа нарсамас бу...

Гаплар, суҳбат ҳам энди узуқ-юлуқ эди. Темир пол-
вон Зулун чайир билан ортиқ аския қилишмас, кўзлари
дам-бадам тўқнаш келиб қолганида иккиси ҳам ўзини
чалгитиш пайдан бўлишар эди. Полвоннинг машқи
анча пасайган, фақат энги ичида кафтига, кафти орқали
бутун вужудига чайир айтгандай ҳарорат бераётган
пахтадай илиқ, пахтадай юмшоқ, пахтадай майин, бир
сиқим патдан иборат жонивор унинг руҳини кўтариб
турар эди.

Полвон бедананинг жажжи бошчасини бўш кафти
билан тўхтовсиз, беозоргина силаб ўтирар эди.

Нигоҳлар тўқнашувларидан бирида гўшт-ёғ тўғраёт-
ган Зулун чайир:— Полвон ака, битта таклиф бор, деб
қолди.

— Хўш?— унга тикилди Темир ака.

— Ютуқ — сизники. Шу беданани ошга босворсак
қалай бўларкин?

Сабзи тўғраётган Қамбар чойхоначи ўрнидан туриб
кетаёзди.

— Нима деяпсан ўзи, чайир, беданани сайрашини
эшитамиз, деб тутдирдигу...

— Битта бўрдоқи новвос бадалига қоб турибди де-
гин,— кулиб қўйди Сотим тракторчи.

— Ҳа-да. Тўрқовоққа солиб, толимизга осиб қўямиз,
хонишига қулоқ тутиб, қоринингни чертиб ётасан. Са-
ҳарги сайрашларини айтгин... бир тишлам гўштни лиқ
ютасан, кичик тилнинггаям илашмай ўтиб кетади.

— Э, буям бир қизиқчилигиди-да. Тўрқовоғингиз
йўғ-у, бари бир...

— Тўрқовоқ топилмас матомас. Кечкурун Салим бе-
данавозникига одам жўнатаман.

— Ҳозир бўлиши керагиди-да, ё полвон акамни дас-
тор¹часидан ярим палла кесволақоламизми, а?— Зулун

¹ Ошқовоқ турларидан бирининг маҳаллий номи.

чайир шарақлаб кулиб юборди. Бошқалар ундан ҳам оширишди.

Ҳеч ким сезмай қолди: Темир полвон чаққонлик билан дастурхонга чўккалади-да, эмаклагандай олдинга чўзилиб, сўри четида бир оёғини пастга осилтириб, «қуш тили» қилиб тўғралган гўштга пиёз, доривор қўшиб мижиётган Зулун чайирнинг жағига нуқиб, пишқирди.

— Қис-э, ҳажижиз!.. Ҳа, иззатини билмаган!.. Чиқимга ачишиб кетдим, «ака» деб қўй, харажатни ўзим тўлайман.

Ҳамманинг нафаси ичига тушиб, чойхона сув сепгандек бўлиб қолди. Ташқаридаги тол баргларининг сунбула шабадаси билан шивирлашаётгани эшитила бошлади.

Зулун чайир ҳам аввалига гангиб, ранги оқарди, кейин кўкарди, сўнг гезариб ўрнидан турди. Сўрилар ёнидаги очиқ майдон томон икки-уч қадам юриб, полвонга ўқрайди.

— Қани, туш буёққа, ҳе, қорнингга...

Полвон беданани Олим сувчига тутқизиб, сўридан тушди.

— Нима дейсан, қанжиқ?!

Полвон шундай дейишини билади — нимадир қарсиллаб, чап қулоғи шанғиллаб кетди. У жон ҳалпида Зулунга ташланди, лекин бу гал тошдай мушт орқа миясига тарсиллаб тегди.

Шундан кейингина кўзи очилган ошхўрлар гурр этиб ўринларидан туришди-да, иккига бўлинишиб, бир томон Темир полвоннинг, иккинчи гуруҳ Зулун чайирнинг тирсагидан тутишди.

Хитоблар янгради:

— Ҳе, уят-э!..

— Эшитган қулоққа нима деган гап!

— Сен яшсан-у, бир гапдан қолсанг, отанг ўғлим демай қўядими?

— Туппа-тузук одам, сизни нима жиш урди, полвон ака? Ярашмаган қилиғ-ей...

Полвон ҳам, Зулун чайир ҳам билагига осилганларни силтаб-силтаб четлатишди.

— Биттангам тумшугингни суқма!— деб полвон айтди;

— Ҳаммангни абжағингни чиқараман,— деб чайир.

Энди улар дакан хўрозлардай айлана ҳаракат қилиб, бир-бирини пойлай бошлашди.

Олтмишни қоралаган полвоннинг бесўнақай жуссаси ниҳоятда салобатли, япалдош юзларининг ранги тиниқ, тоза, фақат одатдагидан қизилроқ эди. Сўлинқирагандай кўринадиган териси ҳозир таранглашган, қорачиғларидаги эски ҳорғинликдан асар ҳам қолмаган эди.

Зулун қотма, ўрта бўй, кўзлари қарчиғайникидай ёниб турадиган, икки лунжи ичига ботиб, яноқ суяклари туртиб чиққан ўттиз ёшлардаги йигит эди.

Ёш ҳам, куч ҳам тенгсиз, олишув омонсиз кечадиганга ўхшар эди.

Томошабинлар бош чайқашар эди.

— Ҳазилни таги зил-да.

— Қўлига тушса,ғижимлаб бир ерини узиволади-я.

— Э, унисням ушатқизмайди, тегирмондан бутун чиқадиганлардан...

Даврадагиларнинг энг каттаси ва энг кичиги ўртада, қолганлар четда эди.

Ҳаш-паш дегунча дайди, заранг муштлардан яна бир нечтаси мўлжалга аниқ тегди. Бунини атрофдагилар «тарс, тарс» деган товушдан пайқаб қолишар эди.

Зулун чайирнинг қўллари ҳолвачининг тешасидай калта, шунинг учун имкони борича узоқроқдан қоплондай сакраб-сакраб мушт отар, ҳар сакраганида «Ий-я-а!» деб қийқириб қўяр, сўкинар эди.

Темир полвон гапирмас, мушт теккан жойларини қашимас, фақат панжаларини чангак қилиб, ўмганини очиб, қаддини хиёл эгиб, бошини бир оз олдинга чўзганча айланар, ҳарсиллаб нафас олар, тишлариниғижирлатар эди. Кўзлари эса қип-қизил эди.

Ёшлик билан қариллик, куч билан тажриба, чаққонлик билан залвор жанги эди бу.

Томошабинлар гоҳ унисини одобга, гоҳ бунисини инсофга чақирар эди.

— Полвон ака, ҳозирги ёшлар билан ҳазиллашманг, буларга куч билан бас келолмайсиз. Илгариги қувватингизам қолмаган.

— Унг кеп қолса, пириниям аяшмайди булар.

— Бас қил, Зулун, кечирим сўра. Полвонга отанг ҳам тан берган.

Иккисининг ҳам қулоқлари том битган эди.

Иккисининг ҳам кўзларига қон тўлган эди.

Зулун чайир ҳамон уёқдан-буёққа ирғиб, полвоннинг дуч келган жойига мушт туширар, тобора баландроқ овозда «Ий-я»лар, тобора болаҳонадорроқ сўкишларни қалаштирар эди.

Темир полвон ғижиниб-ғижиниб, шиддат билан ташланар, лекин вазни оғирлигидан лапанглаб кетар, ўзини аранг тутиб олар, чайир эса аллақачон унинг орқа томонига ўтиб олган бўларди. Полвоннинг кўзларидан ёш тирқираб чиқди (Йўқ, оғриқдан эмас, зинҳор оғриқдан эмас!), наҳотки номига «полвон» қўшилгандан кейин елкаси ер искамаган, бировдан «сен» эшитмаган одам шу тирранчадан калтак еб ўтирса! Яна шунча томошабини олдида-я... дунёниям кўп ғалати ишларни кўп-да: бу, авлод-аждоди ўтган: ота мерос ҳовли жойини ташлаб келиб, пул топишга муккасидан кетганларнинг ошига ўлганини кунидан шерик бўлиб юрсаю, аллақандай, отаси фалакни гардиши билан қаёқдандир келиб қолган нонхўр жипириқ қишлоқдаям, энди бу ердаям ҳеч кимга гап бермай, олифтагарчилик қилса!.. Қариганда нима кўргулик энди бу?.. Эртага ҳаммаёққа ёйилади бу гап. Эл-юрт олдида, хотини, ўғил-қизлари олдида нима деган одам бўлади? Қандай бош кўтариб юради? Қани энди бу тирранчани белидан тутиб олса, боши бўйи кўтариб ерга урса-ю, орқасидан елини чиқарворса! Ҳамма эшитса! Майли, ҳар қанча мушт еб, ҳаммаёғи мўмата-

лоқ бўлиб кетсаям, ишқилиб, бир тутиб олса бас шу сафар дард қолмаса, кейин армони йўқ! Ақалли қулоқ-пулоғи қўлига кириб қолсайди!..

Уларни ажратмоқчи бўлганлар яна силтов еб, четга чиқишар эди.

— Эҳ, аттанг, ёмон бўлди, жуда ёмон бўлди,— деб бош чайқарди Олим ака.

— Соқоли оқарганда шу куйга тушса-я номи кетган полвон-а!— дерди Қамбар.

— Минг қилсаям ёшлик бошқа олам-да!

— Қизталоқ, ўзиям жуда бикир йигит-да.

— Эпчиллигини қаранглар, мушук-а, мушук!..

— Отасининг аламини оладиган бўлди...

Полвон иккинчи марта пишқириб юборди, бу гал жуда қаттиқ пишқирди, шийпон ромлари зириллаб кетди, қари шернинг сўнги ҳамла олдидаги бўкиригини эслатарди бу пишқириқ!— Шапалоқнингми, муштнингми (у энди фарқига бормас эди!) зарбидан боши айланиб, кўзларидан сон-саноқсиз юлдузлар учиб чиқди. «Тамом, ҳаммаси тамом, бундай шармандаликни қон билан ҳам ювиб бўлмайди», деган фикр кечди хаёлидан. Аммо бирдан, фавқулодда тез ақли тиниқлашди: кўз олдидаги минг-минг ялтироқ заррачалар ғойиб бўлди, оёқлари, гавдаси энгиллашиб кетгандек туюлди. Вужудига шижоат қуюлиб кирдими, ё қони гупуриб кетди-ми — ортига шиддат билан айланди, айланаётганида («Хайт!») навбатдаги ҳужумга қулай вазият пойлаётган чайирнинг муштдайгина елкаси омбирсимон бармоқларига илашиб қолди! Полвон мувозанатини ростлаб олишга, рақибини ўзига тортишга (агар шу важоҳатида тортганида, боёқишнинг қовурғаларини уқалаб ташлаши ҳеч гап эмас эди!) Сабри чидамади (балки бу ҳақда ўйлашга ҳам улгурмагандир, ўйласа ҳам қўлдан чиқариб юборишдан чўчигандир), чайирни қаттиқ силтов билан («Ё али!») худди бир боғ маккапояни ирғитгандай отиб юборди. Чайир ўз ихтиёри билан сакрагандай учиб кетди — учаётганида бўйи чўзилиб бораётгандек

кўринди, — боши самовар ўрнатилган каттакон плитанинг сувоғи кўчиб, темири чиқиб қолган қиррасига урилди, ундан бутун гавдаси билан пастга ағдарилиб тушди, иссиқ плита девори билан сўри оёғи орасига қисилиб қолди. Питирчилади, лекин афтидан ўзи тура олиши гумон эди.

Полвон чайирнинг туришини кутиб ўтирмади ҳам, айиқдай ташланди, чайирнинг дўлписи қаёққадир учиб, тўзиб кетган, бир неча кундан бери сув, тароқ тегмай кигиз бўлиб ётган қалин сочларидан тутамлаб турғизди.

Зулун чайир инграб юборди унинг енглари икки ёнида қўлсиздай шалвираб, осилиб турарди.

Полвон бош бармоғини Зулуннинг киндигига тўғри-лаб, пўчайиб ётган қорнига чангалини бургутдай ботирди.

Зулун жон-жаҳди билан орзини қимтиди, кўзларини юмди. Энгашмоқчи, қорнини ичига тортмоқчи эди, бўлмади — оёғи аллақачон ердан узилиб қолган эди.

Полвон: «Белини сўри қуббасига ё плитанинг ўткир бурчагига солайми, ё ташқарига отивораймикин, қаерга урсам, орқасидан ели чиқиб кетаркин, деб ўйлар эди. Шу пайт боши узра типирчилаётган чайирнинг милт-милт қилиб, тез-тез юмилиб очилаётган кўзларини кўриб қолди.

Полвоннинг юрагида нимадир ғимирлади — ҳадикми, ачинишми, қониқиш ҳиссими, ғалаба нашидасими — аниқлаш қийин эди, балки ана шу туйғуларнинг омухтасидир.

Унинг вужудидаги огриқлар босилган, аксинча аъзон бадани, жонни ором олмоқда эди.

Иўқ, бир марта ер тишлаганини яна уриш — полвоннинг, мард эркакининг ишин эмас.

Полвон қўлларини бўшатиб Зулунни ташлаб юборди.

Зулун орқасига бир-икки қадам гандираклаб, ўтириб қолди.

Томошагўйлар карахт эди.

Полвон бош чайқай-чайқай, кенг елкалари билинар-

билиммас силкинганча, қаддини ғоз тутиб, ташқарига чиқиб кетди.

Анчагача вазмин қадам товушлари эшитилиб турди.

Чойхонада муҳокама давом этди:

— Тажриба бари бир тажрибалигини қилдими!

— Босқончининг бир ургани шу-да...

— Директорга хотини кун бермайдиган бўлди, биттагина жияним сиғмаяптими шу даштингизга, деб.

— Қаёқда кетдийкин энди бояқиш...

— Шундай ошни ташлаб... девзира, зиғир ёғига бўлятувди-я.

— Қани, Қамбарвой, кўк чойдан қуй-чи, бошқатдан бошлаймиз энди. Айтгандай, жизза нима бўлди, жизза?

— Куйиб кетибди.

— Эҳ, аттанг...

ЧИМИЛДИҚДА БЕРИЛГАН СУЗ

Байрам яқинлашган сари Ойсара эрини қисди-қасфага ола бошлади.

— Бу савил пахтадан ҳеч ошинасизми?

Иномиддин хотинига ўқрайди.

— «Савил»лама! Мен ўзимни «сен»лаб, пахтани «сиз»лайман! Биласанми шуни?!

— Биладан, пахта сизга менданам, бола-чақангизданам азиз.

— Ҳа, азиз! Нима дейсан? Тўғри гапиравер-да, дардинги, пахтага тил теккизмай.— Иномиддин асаб торини сал бўшатди.

— Тирмизакларингиз оғзимни очирмай қўйишди. Қарим аканинг ўғиллари байрамлик кийимларини кўз-кўзлаб чиқишгандан бери менга кун йўқ. Фақат менга айтишади арз-додини!

— Бола деган энасига эркалайди-да!

— Кечаси кетиб, кечаси келсангиз, шўрликлар сизни кўришмаса, қандай ҳам айтишсин сизга!.. Е ўзим борайми бозорга, лапанглаб...— Ойсара қорнига ишора қилди.

Иномиддин беихтиёр хотинининг юзига қаради. Ойсаранинг кўз остлари, баҳор офтоби қорайтган яноқларида сачраган ёғни эслатувчи файзли доғлар қуюқлашгандек кўринди.

— Шуми бор галинг?

— Шу!..

Иномиддин ўйланиб қолди. Ойсара ҳақ эди. Унинг миясидан: шу деганига байрамда ҳаммасини шаҳарга олиб бориб ўнатиб келсам, Ойсаранинг оғзини ёпсам... деган ўй лип этиб ўтдию, дарров бу фикрдан қайтди. Байрам куни шийпонда катта ош дамлаш режалаштирилган. Ҳамма далада бўлсаю, бригадир бекорчихўжалардай шаҳарда хотин-болаларининг қўлидан етаклаб, морожний еб, парад томоша қилиб юрса... э, чучварани хом санабди, сираям рисолага тўғри келмайди. Демак, арафа куни — бозор, районга тушиб ўғил-қизларга устбош олиш керагу, парадга Ойсаранинг ўзини болалар билан жўнатишдан бошқа чора йўқ, эҳтиёт бўласан, деб тайинлайди-да... бозор баҳонасида ўзи соч-соқолини яхшилаб олдиради, вақт етса, бир ҳаммом қилади... раисдан рухсат сўрасамикин? Ярим кунгаям-а? Кайфи чоғ пайтини, оғзини пойлаш керак. «Майли», десаю ҳувала хўп, «йўқ», деса, хотини олдида нима деган одам бўлади. Ер чизиб, «раисим жавоб бермади, кечир...» — дейдими... яхшиси, табелчисини огоҳлантириб қўядию, кетаверади. Бир кун-ярим кунга осмон узилиб, ерга тушмас...

Уша куни правление мажлисидан кеч қайтди. Шунга қарамай, Ойсара билан алламаҳалгача маслаҳатлашиб ётди: болаларидан қайсинисига нима кераклигини хотини яхши билади. Иномиддин барвақт жўнайдиган бўлди.

— Ишқилиб ҳаво айнимасин-да,— деди у деразадан осмонга назар ташлаб.— Бир-иккита лахтак булут айланиб юрибди.

— Э, ҳар кунги булут-да,— энсаси қотган Ойсара нариги ёнбошига ағдарилди.— Уз йўлингизни ўзингиз тўсманг. Дадам раҳматлини билардингиз-ку, иккиланиб, мижғовланишни ёмон кўрарди.

— Ҳа, бўпти!— деди ори келган Иномиддин дағал овозда. У ҳам хотинига тескари ўгирилиб ётди.

Тонгга яқин қасир-қусур овоз икковини ҳам уйғотиб юборди. Шамол аралаш кучли ёмғир, дераза рўпарасига ғўраси ўрик данагидек бўлиб қолган луччак шафтолининг шиғил мевали шохлари ер бағирлаб гичирлар, тарновдан камида бир қувур сув шариллаб тушар эди.

Ойсара ўрнидан шитоб турди, пол қисирлаб кетди. У совуқ ёмғир томчилари сачраб кириб турган дераза форточкасини қарс этказиб ёпди.

— Мана, ниятингизга етдингиз!

Ичини ит таталаб, ўтирган жойида апил-тапил кийинаётган Иномиддин хотинига ўдағайлади:

— Нима, мен ёмғир ёғсин дедимми, а, ёғсин дедимми?!

— Ушқирманг, болаларни уйғотасиз,— деди Ойсара наст, аммо зардали товушда қайтиб кўрпага кираркан.— Боринг, ғўзангиздан хабар олинг, ивиб кетгандир.

Иномиддин хотинининг тепасига бостириб келди.

— Бораман!

— Борасиз-да, бормай иложингиз қанча!— кесатди хотини.— Узи шуниси етмай турувди. Ярим кечада келиб, бола-чақангизни бесаранжом қилиб юрмай, ўша ёқда ғўзаларингизни қучоқлаб ётаверинг бундан кўра...

— Етаман ҳам!

Иномиддин ўзини босди, ҳозир хотини билан ади-бади айтишиб ўтирадиган вақт эмас, бормаса бўлмайди. Елкасига илиб олган пахталигини йўл-йўлакай кийдида, бостирмадан кетмонни олиб (ҳар эҳтимолга қарши), кўчага чиқди. Пахталигининг енги билан юзини ёмғирдан пана қилганча тўппа-тўғри ўзи ҳадиксираган жойга, жардаги беш гектарли картага қараб югурди. Тонг ёришиб қолган, ёмғир борган сари авжига чиқаётган эди. Иномиддин, этиги тагидан палахса-палахса лой кўчиб, алпанг-талпанг чопар, йўл-йўлакай ғўлдираб сувчиларни койир эди.

— Ярамаслар! Ҳаммаёқ вайрон бўляптию, улар биқ-

сиб ётишади, инсофсизлар, ўлиб кетганинг билан бит-тасининг иши йўқ.

Иномиддиннинг тахмини тўғри чиқди. Қартага сув очиладиган тўғон яхши бўғилмаган экан, ёмғир тошириб юборган сув уни аллақачон ўпириб кетибди, пайкалнинг кўп қисмини сув босибди. Яхшиям кетмон олгани, панжалари билан ер таталаб, роса томоша бўларкан. Иномиддин этигини ҳам ечмай ишга тушди. Жон ҳолатда уч-тўртта чим кўчириб тўғонга босди, лекин кор қилмади, кейин қўлига, кетмонга илинган тошми, кесакми— келтириб тўғонга ташлайверди. Селга, тошқинга бас келиш осонми! Сув борган сайин кўпаяр, у бостирган чимларни суриб, у ташлаган кесакларни ювиб, оқизиб кетар, Иномиддин эса, чўкаётган одам хасга ёпишгандай, тагин тошу кесакка югурар эди. Сел селлигини қилди, бари бир иш чиқмади. Сув худди ўчакишаётгандай шиддатини тобора оширар, шишиб, Иномиддин куйиб-пишиб, минг азобда бўлган тўғон устидан тошиб, ёнидан, орасидан сизиб ўтар, гирдоб ясаб илондай буралиб-буралиб банд остидан ўзига йўл очар, кейин бутун кучини жамлаб тўғонга ҳужум бошлар эди. Омонат тўғон аввалига секин-аста кўтарилиб, айили бўшаган отнинг эгар-жабдуғидай орқага оға бошлар, шу тахлит сувнинг ҳаммасига бир неча муддат қаршилик кўрсатиб турарди-да, охири ожизлик қилиб ағдарилиб тушар, сув эса аждаҳодай пишқириб, ҳажмига ярашмаган катта шовқин билан оқишда, оқишишда давом этар эди.

Тириклик — сув билан. Иномиддин ҳам сувсиз бир мисқол пахта етиштириб кўрсин-чи! Ўт-ўланларнинг жизғинаги чиқиб, жониворларнинг тили осилиб қолган саратонда бир қултум сув тўтиё бўлиб кетади! Лекин, ҳозир... Иномиддин беихтиёр «Падарига лаънат!» деб юборди. Бироқ кимнинг, ниманинг падарига лаънат — сувнингми, бригадирликнингми ё бригадирнингми? Иномиддин ҳозир буни ўйлаб, мулоҳаза қилиб ўтирадиган алфозда эмас эди! Ҳатто биров дабдурустдан «Нима дединг?» деб сўраса, жавоб беролмаслиги турган гап

эди. У ҳозир фақат сувни, ўжар, ваҳший сувни, кўпириб, пишқириб, унинг устидан қаҳқаҳа уриб оқаётган мана шу бир қулоқ сувни ўйлар эди. Қандай бўлмасин уни жиловлаши керак! Ҳозир обиҳаёт эмас, офат бу! Бир пайкал ғўза нобуд бўлса, кузда қанча пахта бой берилади. Йўқ! Бир иложини топиш керак. У ўлжаси устидаги қушдай атрофга олазарақ кўз югуртирди. Кўзи ям-яшил нафис барглари ёмғирда ювилиб яшнаётган, осмону фалакдан шовуллаб қўйилаётган биллур томчилар зарбидан ўзини гоҳ уёққа, гоҳ буёққа ташлаётган тут новдаларига тушди. Шапалоқдай-шапалоқдай япроқларнинг ҳар бири кўзига биттадан пилла бўлиб кўринди. Бироқ ҳозир буни ҳам истиҳола қиладиган маврид эмас эди. Иномиддин ингичкароқ, нимжонроқ новдаларни кучининг борича силтаб тортиб, қўпориб, йўғон, бақувват новдаларнинг шохчаларини бутаб-синдириб, кетмон билан чопиб ола бошлади. Тутнинг йўғонроқ бир айри шохига зарб билан солиб, уни кўчириб олди. Кафтлари қизариб, ўти чиқиб кетди, бармоқларининг сидирилган, тилинган жойларидан қон сизди, лекин Иномиддин сезмасди. Бир қучоқ шох-шаббани кўтариб бориб тўғонга босди. Сувнинг дами кесилиб, шашти қайтди. Иномиддин енгил нафас олди, сувга тушган мушукдай шалвираб, нам марзага ўтирди. Ёмғир тинган, бироқ сув ҳамон ариқни тўлдириб оқарди. Иномиддин этигининг қўнжлари сувга тўлганини, тирноқларининг таги ачишиб, куюшаётганини энди пайқади. Пахталиги ивиб кетган, кўйлак-шими оғирлашиб, баданига чиппа ёпишиб қолган, аъзон баданидан лов-лов ўт чиқар эди. Юз-кўзидан ёмғир томчиларини қўлининг орқаси билан сидириб ташлади, то ҳансираши пасайиб, ўзига келгунча ҳўл марзада ўтирди. Аввал ўнг, кейин чап оёғидаги этигини ечиб, қўнжидаги сувни тўкди. Шалаббо бўлиб кетган пайтаваларини қайта ўрагиси келмади, этигини қўлантаёқ кийиб, ўрнидан турди. Ариқ ичидан боя сув суриб, оқизиб кетган чимларни топиб, пайтаваларига ўради-да, уларни ҳам ҳалиги шох-шабба устига олиб бориб бостирди. Сув

тўғонни уриб кетмаслигига ишонч ҳосил қилгандан кейин картанинг этак томонига қараб юрди. Сув чиқиб кетадиган пайновларни ўйиб кенгайтирди. Пайкалда қалқиб турган ҳалқоб катта-кичик кўпикчалар ҳосил қилиб равон оқа бошлади. Лекин бўлар иш бўлган — сув пайкалнинг тенг ярмини босиб улгурган, қатқалоқ бўлиши аниқ эди.

Осмон ёришиб, булут тарқай бошлаганда, карта бошида одам қораси кўринди. Ҳовлиққанча сувчи Темир ака етиб келди, кейин бирин-кетин бошқалар... Иномиддин индамади, унинг гапиришга, одамларни койишга ҳоли қолмаган эди. Фақат келганларга ярим чақирим наридаги Тақачи тепалигидан тупроқ ташиб эгатларга бир сидра тўкиб чиқишни тайинлади-да, кийимларини алмаштириш учун уйига қайтди.

Иўлда хотини билан тонгда бўлган можарони эслаб, кўнгли баттар хижил тортди. Аёл зоти галати-да. Буёқда нима бўляпти-ю, минғир-минғир... яхши-яхши кийиш, катта-катта ейиш, ўйнаб-кулишдан бўлак дарди йўқ. Қолхозчига байрам қилиб шаҳарга боришни ким қўйибди?!

Иномиддин ҳовлига юраги увишиб кириб келди. Айвон пешхорисига туташиб, ундан томга чиқиб кетган узум сўртаги остидаги қўлбола чорпояга солиб қўйилган яшил, сийдам лас тўшакни қайириб, омонатгина ўтирди. Айвонда хотини кўринмасди. Ойсаранинг чинакамига аразлаганига амин бўлди. Ҳар куни шу вақтда Иномиддин келадими-йўқми, бир пиёла чой ичадими-ичмайди-ми, чорпоядаги лас тўшак устидан қизил барқут кўрпача тўшалган, нонушта дастурхони тузалиб, усти ёпиб қўйилган бўлар эди. Айвондаги ўчоқда эса қозон қайнаб ётарди. Ҳозир ўчоқда қозон йўқ. Қумғон атрофига уюлиб қолган кулга қараганда, сув қайнайвериб камайиб кетган.

Болаларининг ҳам овози келмасди. Иномиддин шоша-пиша уйларни қараб чиқди: ҳеч ким йўқ. «Қаёққа гумдон бўлишдийкин? Ҳаммаёқ очик-сочик...» Унг би-

қиндаги гувала девордан қўшниникига мўралади — йўқ, чап томонга югурди. Ойсара қўшниси Муборак билан чорпояда гаплашиб ўтирар, қизи Гулсара, ўғли Ислон Муборакнинг болалари билан тарвақайлаган оқ ўрик тагида уймаллашиб юришарди. Иномиддиннинг кўнгли таскин топди. Уйга кириб наридан-бери кийинди-да, изига қайтди. Йўлда ўзига тасалли бериб борди. Ҳар қалай катта талафот кўрилмади. Бор-йўғи икки гектардан ошиқроқ ер. Энг муҳими, ғўзалар омон-эсон. Тупроқ сеппиб юборилса, қатқалоқнинг бирмунча олди олинади. Тушдан кейин бўлса ҳам лип этиб районга бориб келиш шарт. Эртага ҳамманинг бола-чақаси янги энгил кийиб кўчага чиқса-ю, унинг болалари эплама қилиб туришса — хунук-да. Жуда зўр келса, ўзи қолиб, хотинини болалари билан жўнатар. Ахир уям дунёга ўйнаб-қуламан деб келган... болалар ҳам бир оёқларининг чигилини ёзиб келишади-да... Ойсара-ку... мана, бир ёстиққа бош қўйганларига саккизинчи йил кетяпти, икки марта, нари борса уч марта шаҳарга тушди. Шунда ҳам сабаб билан. Бир сафар — укаси ҳарбийга кетаётганда, яна бир сафар — қандайдир иш чиқиб... қисқаси, ўзича ўйнагани эмас...

Иномиддин чумолидай уёқдан-буёққа қатнаётган одамларни узоқдан кўриб, қадамини тезлатди. Сув босган ернинг ярми қаймоқранг касб эта бошлаган, адирнинг сарғимтир илиқ тупроғи эгатлардаги ортиқча намини шимган сари қатқалоқ бўлиш эҳтимоли бор ялтироқ майдон торайиб, кичрайиб борарди.

Иномиддин ичида бригада аъзоларидан ғурурланиб, пайти келганда уларни тақдирлашни кўнглининг бир четига тугиб қўйди. Бироқ Темир аканинг нохуш хабари юрагига ғулғула солди: ранс келибди. «Учинчи бригаддан ҳам хабар олиб қайтаман, келиши билан идорага этиб борсин», деб кетибди. Оббо, буёғи қандай бўлди энди?

— Ишқилиб уйга кетганимни билдими ранс? — бевовталаниб сўради у Темир акадан.

— Ҳа, айтдик. Аммо назаримда ишонқирамади-ёв. Бозорга бораман, деганакансанми...— Темир ака икки қўлини белбоғининг тўни пешлари бар урилган жойига тиқиб, тумшуғи оқариб титила бошлаган кирза этигининг учи билан лой ерда ётган аллақандай оқишак бир майда тошчани тепиб-думалатиб ўйнар, бригадирнинг юзига қарамасликка ҳаракат қилар эди.

Иномиддин кўзларидан олов чақнаб, худди айбдор Темир акадай унга гезариб тикилди.

— Ким айтибди?!

— Бунисидан хабарим йўқ. Боравер-чи, бир нарса деса, биз турибмиз-ку. Бердисини айтгунча уриб ўлдирмас...

Раис тутаб турган эканми, Иномиддинни кўриши билан алангаланиб кетди.

— Юришавер ҳамманг шаҳарма-шаҳар, бозорма-бозор — колхоз бедарвоза! Пахтани менга экиб беришасан! Мен гўримга кўтариб кетаман! Болиш қилиб ётаман! Эчкига жон қайғи, қассобга ёғми?! Буёқда гўзани сув босиб, хонавайрон бўлиб кетсин-у... Сенлар!.. Ҳозирги бир соатни ғалвир кўтаришда минг юмалаб ҳам тополмайсан! Ҳа?! Ўзингни оқламоқчимисан? Оқла! Айбни ҳавога, табиатга ағдар!.. Лекин шуни анави иккала делдайган қулоғинг билан эшитиб қўй: кузда ҳеч ким менаман, сенданам: қанча гўзангни сел олувди деб бир оғиз сўрамайди, ҳа сўрамайди! Имонинг комил бўлсин!..

Иномиддин ўзини оқлаб ўтиришдан фойда йўқлигини ҳис қилди. Кошки бу аввал сабабини сўраб-билиб, кейин сўкадиган раҳбарлардан бўлса... ҳозир бориб, шалabbo бўлиб кетган уст-бошини олиб келиб кўрсатса ҳам шаштидан тушмайди. Иномиддин итоатгўй боладай бўйинини қисиб тураверди.

Охири бир қават пўст ташлаб кўчага чиқди. Кетатуриб, йўл-йўлакай ўзига алам қилди: ландовур... ҳатто қурбақаниям боссанг «вақ» этади. Ноҳақдан ноҳақ отасидан ҳам эшитмаган ҳақоратни эшитди. Сийлаганни сийгир билмас... бундай одамни иккинчи учратиши. Инс-

титутда ҳам биттаси бор. Тўқсон минутни олди-қочди гап билан ўтказади-ю, биронта студент икки минут кечикиб қолса, сабабини суриштириб ўтирмайди — оғзидан боди кириб, шоди чиқади... тагин у зиёли эмиш. Садқаи ном кет-э...

Хотини тўғри айтади: латта. Тавба, тили қисик жойи бормиди-ки... Нимага қайириб ташламади? Қўрқдими? Нимадан? Раис бўлса — ўзига. Нима ҳақи бор сўкишга! Унда бор тил бошқада йўқми?! Келиб-келиб бригадирлик ҳам мансаб бўлдию! Бирданига ҳамма нарсадан, биринчи галда бригадирликдан кўнгли совигандай бўлди. Нима, шусиз кун ўтмай қоладими! Ҳовлини ўт босиб ётибди. Яхшироқ қараса, томорқанинг ўзидан бригадирликдан келадиган бир йиллик даромадини топиши мумкин. Бригадирлик қиламан деб ҳаловатидан кечса, бировни сўкса, бировдан сўкиш эшитса. На ётишда, на туришда бир ҳузур бўлса... эрталабдан итдай сакиллагани-сакиллаган. Вақти келганда битта мотоциклга арзитишмайди... отасининг куйинганича бор: қаёқдаги ўқи-маган, аравакашлар (отаси шофёрларни шундай деб атайди) данғиллама уй солиб, «Волга» миниб юрибди. Бригадирман деб одамгарчиликдан ҳам чиқди — улфатга қўшилолмаса... бу ишнинг вақт-соати, шанба-якшанбаси бўлмаса...

Иномиддин чорраҳада бир лаҳза иккиланиб тўхтаб қолди. Уйига борсами, далагами... беихтиёр қўл силтади. Иш чаппасига кетганига яраша хотинининг кўнглини олиши керак. Минг қилсаям — жуфти ҳалол: иссини ҳам, совуғини ҳам кўтарадиган — ўша бечора. Яхши гапирса, муросага келаверәди...

Иномиддин қадамини тезлатди...

Ойсара муштига тупуриб ўтирган эканми, ё қўшниси гиж-гижлаганми, ҳар қалай, совуқ қарши олди. Эрталабдан бери қўрсиз ўчоқда туриб тову чиққан бир чойнак чойни дўқ этказиб қўйиб лом-мим демай уйга кириб кетди. Кўча эшикдан кириб келган қизи дадалаб бўйнига осилган эди, ичкаридан бақирди:

— Ёпишма, нимасига ёпишасан ўша одамди? Кошки сенларни бирор марта эсласа...

Гулсара онасининг таънаси мазмунини тушунмас, бинобарин унга парво қилмас эди.

— Дада, Бахти, Оташлар-чи, эттага-чи, парадга боришадийкан, бизиям оборасиз-а?..

Иномиддиндан аввал Ойсара жавоб берди:

— Ҳа, жа отангни кўзи учиб турибди сенларни ўйнатиб келишга! Колхоз самолёт берармиш, ўшанда оборади, янги кийимларингни кийиб, тайёрланиб тур!

Ойсара эрининг раис тили билан тирнаб жароҳатлаган жойларига туз сепар эди. Иномиддин чидаб туролмади. Гулсарани тиззасидан тушириб, ҳезланиб айвонга чиқди. Бир оёғини остонага қўйиб, белидан юқорисини ичкарига суқди. Бармоқлари муштга айланганини ўзи ҳам сезмай қолди.

— Мақсадингни айт!

Ичкаридан садо бўлмади. Имомиддин лой этиги билан уйга бостириб кирди. Ойсара йиртиқ-ямоқларни тикиб ўтирарди. Тишида ип, эрининг бир-бирига ёпишиб пир-пираётган лабларини кўриб довдиради, ранги бўзарди.

— Сенга гапиряпман!

Ойсара қатимни тишида «чирт» этказиб узди-да, олдидаги кийим-кечакларни ёнбошига иргитиб, гужанак бўлиб олди. Энди у ҳаммасига тайёр эди, майли, урса ура қолсин, калтакдан қўрқиб муте бўлиб ўтираверадими!

— Гапир!

— Сенламанг! Чимилдиқда сўз бергансиз.

Иномиддин пешонасини эшик кесақисига уриб олгандай ўзига келди.

— Ҳа, ўша чимилдиқда сўз бергани... нима қилай, хоним, қайси бирингизникини кўтарай?! Қўл-оёғим ҳам-маникидай иккитадан бўлса!

— Ҳаммани гапирманг! Ҳамма хотинларини машинасига солиб Арслонбобга, Шойимардонга обориб ўйнатиб келяпти.— Ойсара эрининг кўзига кўзи тушмаслиги учун

ён томонга қараб, давом этди.— Яқинда кўкариб чиқарман шу бурчи-кавакдан... ғўза-ғумай, сигир-тезак...

Иномиддин аянчли илжайди. Ойсара шу пайтгача бунақа майда-чуйда нарсалар тўғрисида оғиз очмаган эди.

— Э, гап буёқда денг,— деди у ўзини ажабланганга солиб.— Ичингизда шунча дардингиз бор экан-ку, сабрингизга балли...

Ойсара ялт этиб қаради.

— Кесатманг. Рост-да. Ўзи билар, ўзи билар, десам... аҳволингиз бу... яна қўрққан олдин мушт кўтарар қилиб ўдағайлайсиз уялмай...— у бирдан ҳиқиллай бошлади, йиғи аралаш ўпка-гина қилди, аммо Иномиддин зуқ-юлуқ сўзларни илғаб ололмади.

У нима дейишини билмай қолган эди. Бошини қашиганча остонага чўнқайди.

Ойсара йиғидан тўхтади. Кўрсаткич бармоқлари билан кўз ёшларини артди-да, қора барқут нимчасининг ички чўнтагидан пиёланинг орқасида келадиган думалоқ ойна олиб, эрининг олдига ташлади. Иномиддиннинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди.

— Олинг. Афти-ангорингизга бир қаранг. Соқолингиз тиканак бўлиб ётибди. Устингизни мен айтмагунча ечмайсиз. Пайтавангиз сасиб кетсаям алмаштирай демайсиз. Бутун баданингизга тер ҳиди уннаб қолган. Яна бу кишим фалон институтда ўқийдилар. Мендан бошқа хотин сиз билан бир кун ҳам турмасди...— Иномиддин аввал қулоқларигача қизариб, кейин аста-аста оқара бошлади, тишлари ғичирлади. Ойсара буни сезмасди.— Шунақа одамди бригадир қилиб қўйганларига куяйми...

Иномиддин ўрнидан пружинадай сакраб турди.

— Бўлди-е! Ҳе, сени туққанниям...

Уй зириллаб кетди. Иномиддин икки қўли билан бошини чангаллаганча бир ҳатлаб айвонга, кейин кўчага отилди. Мияси чаноғидан чиққудай лўқиллар, кўз олди қоронғилашиб борар эди...

Автобусдаги ғала-ғовур ҳушини жойига келтирди.

Шофёр йўловчилардан кира ҳақи олиш учун машинани катта йўлнинг бир четига чиқариб тўхтатган, одамлар бири олиб, бири қўйиб:

— Тушаётганда берамиз!

— Биттангангни еб кетармидик!..

— Тўхтатган жойини қаранглар, салқинроқ ер қуриганмиди!

— Ҳаммом бўлиб кетди-ю!— деб чуғурлашар, ишларининг шошилинич эканлигини айтиб, зорланишар эди. Елкасида қасмоқ бойлаган қора сумка, бошида ундан баттар мойи чиқиб кетган дўппи — ўз касбининг ҳадисини олган ҳайдовчи қий-чувга парво қилмай, танга-чақа санайди, ўзича: «Ошиқининг нима ҳожати бор, бари бир ҳаммамиз бир жойга борамиз», деб аския ҳам қилиб қўяди. «Унга ҳам қийин,— дея ўйлаб кетди Иномиддин.— Уям план бажариши керак. Бировларнинг кўнглини оламан деб хўжайинидан сўкиш эшитишга тоқати борми!

Лекин шофёрлар ичида бунақа тепса-тебранмаси кам. Янаям бу халқ бардошли. Азондан хуфтонгача рулда ўтириб, битта йўлда уёқдан-буёққа қатнайди. Орқалариям чақа бўлиб кетса керак-ов. Чақа бўлганига яраша чақаям тушиб туради-да. Мана, ўттиз тийин олиб, ўн беш тийинлик билет беряпти. Яна: «Биров сўраб қолса, нариги остановкадан чиқдим, денг», деб эслатиб ҳам қўяди. Ҳар битта йўловчидан чоракам бир тангадан ўмариб турса ҳам, ўҳ-хў, бир кунда қанча одам ташийди... минг хил одамни кўради, кўнгли ёзилади. Бизга ўхшаб вақт-соатсиз ишламайди булар. Тайин соати тамом бўлгандан кейин оёқни узатиб, хотин, бола-чақаси билан бемалол ўтиради, гурунглашади, радио эшитилади, телевизор кўради, кўрган-билганларидан гапиреди, улфатчилик қилади. Маза-маза шуларники!..»

Иномиддин бир марта — ўқишга дастлаб борган йил биринчи имтиҳондан йиқилиб чиққанда ёлғиз ўзи ресторанга кириб ичган эди. Бугун бозор-ўчарни кўнгилдагидай қилиб бўлиб (ҳатто Ойсарага мўлжалдагидан таш-

қари атир ҳам олди) ресторанга кириб, ҳаётида иккинчи бор ичди. Ҳамма ташвишию истиҳолани йиғиштириб қўйиб, ичди.

Бундай пайтда кимнинг ҳам мардлиги тутиб, жасорати қўзиб кетмайди! Иномиддин янги, ярақлаган «Волга»ни кира қилиб қайтаркан, атайин колхоз идораси олдида тушмоқчи бўлди. Раис кўрса — яна яхши. Ҳозир унга пайғамбари дуч келса ҳам бир чўқишда қочириш сиёқни бор. Эрталабки ҳолатини, раиснинг ҳузурига бўйинини эгиб кириб, эгиб чиқиб кетганини эсласа, алам қиларди. Кела-келгунча дард-ҳасратини айтиб, ҳайдовчининг ҳам қулоғини қоқиб қўлига берди, елкасига тарсиллатиб туширавериш хит қилди. Шофёр ёшгина ўсмир экан, нима дейишини билмай гоҳ бош ирғаб маъқуллаб қўяди, гоҳ аянчли жилмаяди, елкасига ҳар шапати тушганда гавдасини сал олдинга эгиб олади. «Кира» қилганига минг пушаймон еган бобқош охири қарийб рулга қапишиб қолди...

— Менга қаранг укам, айтайлик, сиз механикми, инженерсиз, мисол учун-да. Муҳим иш билан кетган машинани ярим йўлдан судратиб қайтиб келишди. Ўзингиз бир жойга шошяпсиз. Слесарлар йўқ. Чидаб туролмадингиз-у, охорли устингизни ёғга булаб, ўлибтирилиб машинани юргизвордингиз. Шунда осмондан тушадими, ердан чиқадими, бошлиғингиз пайдо бўлиб, «э» йўқ, «бе» йўқ, сизни чангитиб сўкиб кетса... бир ўғил болача гап айтинг, нима дердингиз, нима қилардингиз? Ҳайдовчи йигит елкасини қисганча, «...ҳозир бу одамга маъқул тушадиган жавоб бериш керак...», деб энди оғиз жуфтлаган эди, Иномиддин келган жойидан давом эттирди.

— Майли, билиб турибман, ука, раҳбарингизни ёмонлашга тилингиз бормаяпти. Чўчипсиз, менга ўхшаб. Лекин мен энди чўчимайман, кўрсатаман унга. Ҳозир машинадан тушаману тўппа-тўғри уни олдига кираман. Бетига тикка айтаман,— Иномиддин бир қўлида олдинги ўриндиқ суянчигидан тутиб, ўмганини унга

қадаб ўтирди, иккинчи қўлини тўппонча қилиб, силтаб-силтаб, сўзларни ниқтаб-ниқтаб гапира бошлади.— Сиз ноҳақсиз, сиз андишасиз, юзсиз одамсиз, дейман, ҳа, қараб турасиз, айтаман. «Гиринг» десин... бирор кун ишдан қолишга, бозор-ўчар қилишга, байрам қилишга мениям ҳаққим борми ё йўқми, деб сўрайман, ҳа, албатта сўрайман. Жавоб беради! Жавоб бермаям кўрсинчи!.. Нима дедингиз, укам?

«Укаси» нима дейишга ҳайрон, бир кўзи йўлда, бири машинанинг ички кўзгусида эди: тепадан қайроқтошдайгина ойнани тўлдириб, бургут чангалидай тушиб келатган беш панжадан кифтини олиб қочиш баҳонасида белини камалак қилиб орқасига қия боқди. Унинг ҳолати, кўз қараши «шафқат қилинг...»— деган илтижони ифодалар эди.

— Гапингиз тўғри ака, тўғри айтасиз,— деди шошапиша.

Лекин Иномиддиннинг узун қўллари бари бир ўз ишини қилди: шофёр боланинг ушоққина елкасини қидириб топди. Бироқ йигитча бу гал ҳатто севингандай илжайди — чунки зарбнинг сўнггиси эканлиги унга аён бўлган эди.

— Балли укам, баракалла ўғил бола, келдик...

Иномиддин ўйлагандан ҳам зиёд бўлди. Раис идора йўлагигадаги ўтиргичда партком, бош бухгалтер билан ўтирарди. Иномиддин бир сесканди-ю, ўзини қўлга олди. «Умрингда бир эркаклигингни кўрсат!»

Икки тўр халтани осилтириб кўтарганча ўшалар томон юрди. Нима гаплигини тушунмаган раис аввалига Иномиддиндан кўзини узмай жилмайиб ўтирди. У яқинлашгач, қадам ташлаши бежолигини билиб, авзойи ўзгарди: қуюқ, ёппа қошлари пирпираб, жиддий тортди. Кўнгиллари «бир бало»ни сезган партком билан бош бухгалтер Иномиддинга бош ирғаб, наридан-бери сўрашдию идорага кириб кетди. Иномиддин атайин мастлигига эрк бериб раиснинг рўпарасида қаққайиб туриб олди.

— Мана, хўж-жайён, кел-яп-миз... сўкишингизни қолганиниям эш-шитишга.

Томдан тараша тушгандай бу гап раисни эсанкиратиб қўйди.

— Нима жиннилик бу?! Қаердан келяпсан?

— Шаҳ-ҳардан. Уйнаб... ич-иқиб келяпман. Байрам эртагайкан, биз... бугуноқ бошлаб юбор-дик, хўж-жайин... кеч-чирасиз энди... сизнинг ижозатингизсиз...

Раис қўлларини тиззаларига тираб ўрнидан турди. Иномиддиннинг кўзига тикилди.

— Бўпти, эрталаб қизишибман. Бор уйингга энди, дамингни ол. Эртага гаплашамиз.

— Нега энди эр-тага? Бугунги ишни эрт-тага қолдирма, деган маш-шойиҳлар.— Раиснинг узридан ҳаволанган Иномиддин жилмаймоқчи бўлди, лекин удда қилолмагач, безрайиб раисга қараб тураверди.

Раис қаҳр билан четга туфлади-да, ичкарига йўналди. Иномиддин унинг орқасидан бир-икки қадам ташлади.

— Хўж-жайин, ҳў, хўж-жайин!..

Раис тезлаб кириб кетди. Иномиддин тўхтаган жойида бир зум турди-да, орқасига бурилди.

— Ҳе, ўша сендақа хўжайинди...— у ҳам гўё раисга жавобан, болаларча чирт этказиб тупурди.— Гаплашишни хоҳламайдилар. Эртагамиш... эрттага-я, хо...

Иномиддин катта кўчага чиқиб ҳушёр тортди. Уёқ-буёққа, орқа олдига қаради. Кўзига ҳеч ким чалинмади. Шундан кейин қадрини ғоз тутиб, уйи томон юрди.

Сархуш мияси ғувулларди.

Чатоқ бўлди, чакки қилди. Узимни кўрсатаман деб нима қиларди, шер билан олишиб... э, нима бўпти, билиб қўйсин-да ундаям тил-забон борлигини! Бари бир кечирим сўратдими... асли бургага аччиқ қилишнинг ҳожати ҳам йўқ эди-я. Ишласа раис учун ишлармиди, эл-юрт учун, бола-чақа деб ишлайди-ку. Раислар келиб-кетаверадиган одам — бугун бу колхозда, эртага бошқасида... сирасини олганда, раиснинг ҳам битта жони...

— Ие, ҳей,— деди у ўзига ўзи,— мунча имиллайсан? Ош устида меҳр кетар, дегандай, озгина ичволиб пахтани унутвордингми? Ризқ-рўзингни-я?.. Мастнинг тўпиғига сув чиқмайдими?.. Беш гектарликни қайси аҳволда ташлаб кетувдинг, аъзолар нима қилишдийкин? «Қоронғи тушиб қолди, азонда туриб бораман-да энди... бир кўрмай, кўнглинг тинчийдими, кўзингга уйқу келадими?..»

Рўпарасидан рули чаппа велосипед миниб келаётган болани таниб Иномиддин севиниб кетди. «Ғойибдан келган дастёр»ни қўл ишораси билан тўхтатди. Бола тақминни рамага босганча, бир оёғи билан ерга тиралиб, бригадирнинг оғзига тикилди.

— Қобилжон ука, мана шу нарсаларни «ғирр» этиб бизикига ташлаб ке.

Бола сигир шохсимон рулга илинган ёр идишни тақиллатиб кўрсатди.

— Магазинга кетятувдим-да, аям қозонга ўт ёқолмай ўтирибди.

— Велосипедга нима деган гап, уч минут уёққа, уч минут — буёққа, илтимос, ука...

Қобил тўрхалталарга зўрма-зўраки қўл узатди.

Бошқа пайт бўлганда Иномиддин «жўна йўлингга, ҳа, падарингга!..» деб боланинг дилини хуфтон қилиши тайин эди... анча жойгача кўнгли хижил бўлиб борди... «Шу муштдай болаям ялинтирди-я, вой тирранча-ей... бу тарбиясиз болалар бригадир уёқда турсин, раисингиям бир пулга олмайди. Мактабда таълим-тарбия беришармикин ўзи, ё фақат гапга ўқитишармикин...»

Еру осмонни юлдузлар чарақлаши олдидан бўладиган қоронғилик чулғади. Кундуз тунга айланолмай қийналаётганга ўхшарди. Зулмат ёруғликин, жамики нурни симириб юборгандек. Дала қорайиб кўринар, ҳеч нарсани илғаб бўлмасди. Иномиддин гугурт чақиб қўлини олдинга чўзди, пастга — пайкал устига тутиб, энгашиб қаради — норасида кўчатларнинг чақалоқ қулоғидай

баргчалари элас-элас йилтиради, хайрият, эгатлар ялти-рамади — демак, қатқалоқ бўлмайди!

Иномиддин гугурт чақа-чақа марзадан эҳтиёткорлик билан юриб, ўттиз-қирқ қадам наригача борди, адир тупроғи тўкилган пайкал қониб сув ичгандай кўпчиб ётар эди. Фақат айрим уядаги ғўзалар бир-биридан сал қочибди — таги ёрилиши мумкин, ҳаво кирса — чатоқ!

Иномиддин чўнқайиб ўтирди-да, гугуртнинг заиф шуъласида қилпиллаб кўринаётган ҳали нимжон, ингичка ниҳолларни, фалокатдан омон қолган фарзандига термиладиган ота кўзи билан бир зум томоша қилди, япроқчаларини кесак эзган уч-тўрт туп ғўзани тўғрилаб, сафи очилиб қолган бир неча кўчат тагига нам тупроқ тортди... Демак, эрталаб шундан бошлашга тўғри келади. Бошқа ҳар қандай зарур ишни йиғиштириб қўйиб, кўчатлар атрофига тупроқ хумлаб чиқиш керак. Ҳеч гапмас... Иномиддин ўрнидан туриб, кафтларини бир-бирига уриб қоқди-да кўнгли бир қадар жойига тушиб, яна бояғидай авайланиб ортига қайтди.

У дарвозадан «Боғ аро...»ни хиргойи қилиб кириб борди.

Уйлар қоп-қоронғи эди. Чироққа бир бало бўлганга ўхшайди.

— Ойсара, хў Ойсара! Гулсара!

Жавоб бўлмади. Ҳовли жимжит эди. Иномиддин ҳолсизланди, оёқ-қўли бўшашиб, тўшаклари йиғиб олинган чорпоёга ўзини ташлади. Тирсақларни тиззаларига тираб, бошини икки қўли билан чангаллаганича, жуда узоқ, назарида бир кеча-кундузча ўтирди.

Бир пайт кимдир қақиргандай бўлди. Иномиддин гарангсиб бошини кўтарди. Қаршисида оқ сочиққа ўроғлиқ ихчамгина нарса кўтарган қўшниси Муборакнинг қайнанаси Майрам опа жилмайиб турар эди.

— Утирган жойингизда ухляяпсизми, Иномжон, шунча қақираман... Чироқниям ёқмабсиз.

— Жуда чарчабман,— деди Иномиддин, хижолатли-

гини яшириш учун ўрнидан туриб, айвон томон юрди. Чироқни ёқди.— Келинг буёққа...— Унинг кўзи сўрининг шундоқ қирғоғига пала-партиш қўйилган тўрхалталарга тушдию гапини йўқотди.

— Йўқ, мен чиқай, Ойсара «кечқурун овқатидан хабар олиб қўярсизлар», деб кетувди. Манави ошни иссиғида енг,— Майрам опа тугунчани чорпояга қўйди.— Чой-пой дамлаб берайми?

— Йўғ-е, Майрам опа, ўзим дамлайман. Овора бўлсиз-да.— Иномиддин баллонли газга чой қўймоққа тутинди.

— Овораси борми...

— Раҳмат...— Иномиддин Ойсаранинг яна нималар деб кетганини сўрагиси келиб чоғландию, тортинди.

Майрам опа чиқиб кетди.

Иномиддин буғи чиқиб турган паловга тикилиб қолди.

СОҒИНЧ

Эгамберди қишлоққа ҳар замон-ҳар замонда борар, ҳар гал уни отаси қувонч билан кутиб олар, умид билан кузатиб қолар эди.

Бу гал қишлоққа бориши чўзилиб кетди.

Бу гал... ҳар сафаргидек бўлмади...

У қишлоғини, униб-ўсган ҳовлисини соғинганди.

У отасини соғинганди. Поездда, автобусда меҳрибон падарининг нурли чехрасини кўз олдига аниқроқ келтиришга ҳаракат қилар, лекин ҳаёллари чувалашиб, тасаввури жонажон қиёфани аниқ илғаб ололмасди. Фикрини жамлаб астойдил хотирламоқчи бўлар, аммо йўловчиларнинг шивир-шивири, чақалоқ йиғисию, онанинг боласи елкасига аста-аста тапиллатиб уриши, деразадан лип-лип ўтаётган, чинни осмонга елка тираб турган мирзатераклар, йўл-йўл улкан дастурхонни эслатувчи пахтазорлар, парашют нусха толлар ҳадеб уни чалғитарди. Уйлари ниҳоясида эса, квартирадани чиқиб келаётганида

онасининг орқасида туриб имо-ишора билан хайрлашиб қолган Саида гавдаланар, эркаланиб: «Фақат икки кунга, хўп?...»— дея пичирлаётгандай бўларди.

Эгамбердиларнинг уйи қишлоққа кираверишда, Катта Фарғона каналининг ёқасида эди. У шу жойгача ошиқиб, интиқиб келганди. Тиниб, ўзанига тўлиб, бироқ сокин оқаётган сувга бир зум тикилиб турди-ю, тўсатдан ғалати ҳолга тушди: назарида ҳеч нарса ўзгармагандай, ҳаммаси аслича, эскичадай, бу ерлардаги ҳаёт худди ана шу сув каби тўлқинсиз, шовқинсиз, бир меъёрда кечаётгандай кўринди.

Тепаси кўча томонга хиёл оғиб қолган қадрдон дарвозага кўзи тушганда қалбидаги соғинч туйғулари туйқус шамолдан енгил чайқалган денгиз тўлқинидай бир қалқиди-ю, ичкари кириши билан яна пасайди.

Эгамбердининг тахминича анча ўзгаришлар бўлиши керак эди.

Ҳаммаси ўша-ўша. Ҳовлини тўрт томондан қисиб турган паҳса гувала деворлар, кунчиқишдаги устига қорақоғоз ёпилган, пешонаси қора тандир ҳам, унинг ёнидаги тол ходалардан омонат ясалган товуқ катаги ҳам, айвони ўртадан бўлинган қатор уйлар ҳам, энг четдаги хонаниннг ёнбошига тираб қўйилган калта шоти ҳам, тунукалари занглаб, тахталари қийшайиб кетган баланд шийпон ҳам ўша-ўша... Фақат баргларнинг ранги ўзгарган. Эгамберди ўтган сафар келганида олма, ўрик, анор япроқлари ям-яшил эди, энди улар сарғайиб, ҳатто тўкилиб бўлаёзиди. Дарахтларнинг остидаги хазонлар енгилгина шитирлайди. Эгамберди йўлакда тўхтаб, тўлиққан кўнгли бўшашиб кетгандай, енгил тин олди.

Отаси анорларнинг тагини очаётган экан.

— Ота.

Абдухолик ака энгашиб, кўзларининг бор қуввати билан тикилганча бир лаҳза турди, кейин кафтларини, тердан сарғайган, чангдан қорайган нимдошгина оқ сурп яктаги эгаklarини қоқиб, кела бошлади. Енглари тирсагигача шимарилган, этсиз қўлларининг сиртида, билак-

ларида қон томирлари хаританинг махсус белги-чизиқ-ларидай яққол бўртиб турар эди. Чувак юзидаги мош-гуруч соқолига, ёппа қошлари, киприкларига юпқа қи-ровдай чанг ўтирган, кекирдаги, кекирдагининг икки ёнидаги чуқурчалар қошиқ-қошиқ бўлиб кўринарди.

— Эгамберди?!

Эгамберди бир неча қадам босдию, оёқларини, қуй-мичини сириб турган майда йўлли бахмал шимига мо-нанд жигаранг, локланган туфлиси тупроққа ботиб, тўхтаб қолди.

— Ҳорманг.

— Келдингми?

Улар қучоқлашиб кўришишди. Эгамберди отасини қаттиқ ё секинроқ қучоқлашни ҳам билмасди. Қизиқ, ахир у отасини соғинган-ку! Нега энди у билан қандай кўришишни билмайди? Нега лалаяди?!

— Тинч юрибсанми?— Абдухолиқ ака ўглининг дам тўлқин-тўлқин сочларига, дам яқиндан бери астойдил қирила бошланган иягига ташналик, оталик ифтихори билан тикилар эди.

— Ҳмм, ўзингиз бардаммисиз?

— Шукур.

Абдухолиқ ака индамай ичкарига юрди. Эгамберди отасининг мисранг гарданини қоплаган тарам-тарам, катак-катак ажинлардан кўз узмай сўзсиз эргашди.

«Сочи роса оқарибдим. Гавдасиям чўкканга ўхшай-ди. Қариб қолибди... ҳа, шунинг учун ҳам пенсияга чи-қаришгандир-да...»

Абдухолиқ ака ишком остидаги эни бир, бўйи бир ярим қулоч келадиган ҳаворанг чорпоя четига чўккала-ди, Эгамберди бериги чеккага, оёқларини ердан узмаган ҳолда, чап қўли билан тиралиб, омонатгина ўтирди. Чор-пояга солинган қизил, кўк, сариқ йўлли икки қирғоғи попукли шолчани офтоб ўнгдириб юборган эди: чорпоя ёз бўйи шу ердан жилдирилмаганга ўхшайди.

Ота кафтларини очиб нималардир деб пичирлади. Эгамберди эшитмади, қўлларини юзига тортди.

— Ҳмм... тинчликми? Уқишларинг қалай?
— Яхши, кетяпти.
— Уртоқларинг ҳам ўқишяптими? Пойизда келдингми?

— Ҳмм...

Эгамберди уёқ-буёққа аланглади.

— Бувим кўринмайдими?— у ўгай онасини шундай атар эди.

— Эгачисиникига кетувди. Кеб қолар. Газга чой қўй бўлмаса.

Ота ҳовли этагига ўтиб кетди. Эгамберди чой қўйди. Айвон меҳробидаги жавон устидан кўрпача олиб чорпоянинг икки томонига тўшади, ишком устунининг кашагига илиғлиқ дастурхонни олиб ўртага ёзди. Қора, гадир-будир дипломатидан қоғозга ўроғлиқ, оққант, новвот, бир боғлам тешиккулча ва уч-тўртта майизли булка олиб қўйди. Абдухолиқ ака пуштиранг белбоғига артиниб, шошилмай юриб келди. Чойга ўтиришди.

— Оёғингиз оғримаяптими, ота?

— Тузук. Э, тушунмайсан одам нимаиканлигини. Дўхтирларам бир тайинли гап айтишмайди. Амакингдан пул жўнаттирувдим, олдингми? Қийналиб қолмадингми?

— Йўқ, яхши. Чойга новвотдан солайми?

— Майли.

— Озодалар яхши ўтиришибдими? Болалари катта бўлиб қолишгандир?

— Ҳа, тинч. Тошкентда ҳаво қанақа? Совуқ тушмадимми ҳали? Палтойнинг эскириб кетгандир?

— Бу йилчаям кийса бўлади. Тошкентдаям ҳозир об-ҳаво шунақа...

— ...

«Энди нимани сўрасамикин!..»

Эгамберди олди очиқ, полсиз чўзиқ айвонни, уйларнинг эски, жайдари усулдаги, ранги ўнгиб кетган эшик-деразаларини назардан ўтказди:

— Деворларни бир оқлавориш керак экан, а, ота!

— Э, бу йил қолди энди. Баҳорга чиқайлик-чи.

— Гофир ака бандачилик қипти-да.

— Ҳа. Кириб қўйгин. Тўй-маъракаларга қатнашиб туриш керак. Ҳаммани бошида бор...

Ота пиёласини дастурхонга тўнтарди.

— Анорни тагини очятувдингизми? Ҳали кун иссир-у?

— Барги тўкилмай кўмиб қолиш керак. Қаердан хашак истаб юраман.

— Тугатиб қўя қолайлик бўлмаса.

— Эскироқ кийимнинг борми? Бўлмаса, даҳлизда мени китилим турипти, миҳда. Нонди устини ёпиб қўй.

Ишга тушишди.

— Анор тузук ҳосил бердими, ота?

— Унчамас. Бултургига етмайди. Ҳазир бўл, қулоқ томирини қирқиб қўйма.

...Эгамберди ўнғайсизланарди. Сўрайдиган нарса ҳам қолмади. Ўзи ҳақида гапирсами? Ниманиям гапиради.

— Қолхоз планни бажарай деб қоптими?

— Невлай. Мактаб болалар ҳали қайтмаяпти-ю...

— Улар колхоздамас шекилли?

— Ҳа, қайсидир сапхозда.

— Озода келиб турадими?

— Бир мартами келди.

— Узоққа бердик-да ўзи...

— Ҳа, энди пешонасига ёзилгани-да.

Эгамберди ҳадеганда ишга киришиб кетолмади. Анорларнинг тагини очишда бир амаллаб турдию анор дарахтини ётқизиш, тупроқ бостиришга келганда жуда қийналди. Хандақнинг ўртасини чамалаб арқон ташлашарди-да, анорни ётқизишарди; дайди шохларни тўплаб ихчамлаштиргач, ота-бола икки томонга ўтириб, худди похол боғлаётгандай, арқоннинг учларини алмаштириб олишиб, кураклари ерга тегай-тегай деб қолгунча тортишар, сўнг арқоннинг бўшаган қисмини билакларига ўрашарди-да, ҳамон бўйин бермаётган йўғон шохларни тепкилашиб, яна бояғидай чираниб-кучаниб тортишда давом этишарди. Ҳар силтаб тортишаётганда отаси «Ҳа! Ҳм!» деб турарди. Шу тариқа тарвақайлаб ётган

анор дарахти каттароқ бир боғ шох ўтин шаклига келар, кейин арқонни анорнинг йўғонроқ новдасига бир тортганда ечиладиган қилиб илаштириб, тупроқ остида қолиб кетмаслиги учун учини четга чиқариб қўйишар эди. Сўнгра ота хашак ёпиб, чиқарди-да, бутун оғирлигини солиб тепкилаб турар, Эгамберди тупроқ ташлар эди. Кўмиб бўлишгач арқонни суғуриб олишар ва навбатдаги анорга ўтишарди.

Эгамберди ҳеч қовушолмас, анорнинг тиконларидан ўзини олиб қочар, тиконлар эса ўчакишгандай ҳали у ери, ҳали бу ерини тилиб кетар, отасига ўз аҳволини сездирмасликка уринар, бироқ тилинган жойлари жазиллаб ачишганда тиришаётган пешанаси «иситма»ни ошкора қилиб қўяётганидан беҳабар эди. Анор кўмиб-очиш Эгамберди ўқишга кетмасидан олдин ҳам бор эди. Лекин у пайтларда Эгамберди ҳашарчиларга чой бериб, бостирмадаги ғарам хашакни анорзорга ташишга ёрдамлашиб турар эди холос. Анор кўмишнинг бу қадар машаққатли эканини тасаввур қилмаганди. У «энди катта йигит бўлиб қолдим-ку, бунақа ишларни қотириб ташласам керак», деб ўйлаган эди. Эҳтимол, отаси ҳам шундай фикр қилгандир. Лекин отаси ишга ўрганиб кетибди. Илгарилари — ҳосилотлигида, бригадирлигида уям ҳовлида иш қилмас, анор кўмиб-очиш, бошқа оғир юмушларга аъзоларидан уч-тўрттасини жўнатар, ўзи баъзида ҳатто «ҳорма, бор бўл»га ҳам гоҳо келмас эди. Энди эса, гурсиллатиб кетмонни уряпти. Асли, зоти меҳнаткаш-да. Эгамбердининг бобоси қарол ўтган экан. Отасида ўша бобосининг қони бор. Ундай деса, Эгамбердида бобосининг, отасининг қони йўқми? Қим билсин, у замонлар бошқачамиди: камбағалнинг қора меҳнатсиз қони ўтмас эди. Энди техника бор, ўқиш деган нарса бор, яшашнинг, пул топишнинг енгил йўллари кўп... эҳтимол, қон ҳам бирдай туравермас, авлоддан-авлодга бир хилда, бир зайлда ўтавермас... Ахир замон ўзгаргандан кейин қон ҳам ўзгарса керак-да...

Эгамберди ишга жон-жаҳди билан ёпишиб, тиконли

шоҳларни сесканмасдан қучоқлари орасига олиб, ерга босаётган отасига ҳаваси келди, айни вақтда унга ачи-ниб кетди. Ёши етмишга қараб боряпти... Энди аъзо-ҳа-шарчилар йўқ. Демак, анор, анжир, узумлارни баҳорда очиб тиклаш, кузда кўмиш, ёзи билан шудгордаги ўт-ларни юлиб, сув қуйиш, кейин чопиб ерни қайтадан юм-шатиш, рўзгор ташвиши — ҳаммаси отасининг ўзига қолган. Ҳовлидаги олма, беҳиларнинг мевасини ҳам йигирма чақирим наридаги бозорга ўзи олиб бориб, со-тиб келаётгандир... бу оворагарчиликлар ким учун? Ўзи учунми? Йўқ, мундоқ ўйлаб, ҳисоб-китоб қилиб кўринг, мулла Эгамбердивой. Ҳар ойда почтадан кўзингизга сур-тиб оладиган қизил, кўк сўлкавойлар қаердан келяпти? Мана шу, ҳозир тиконлари кўзингизга бало-қазодек кў-ринаётган анорларга сарф бўлган заҳматнинг қаримтаси эмасми? Бўлмасам-чи! Қўрадаги иккита қўй-чи? Ҳар кун сизга ўхшаганлар белингизга сочиқни боғлаб, «по-морин» билан имиллаб тиш юваётган пайтингизда, отан-гиз қирнинг ортидан бўлса ҳам ўт ўриб, орқалаб келади, икки тутамини қўйларнинг охурига ташлагандан кейин-гина нонуштага ўтиради. Гапини эшитдингизми, «Синг-линг ўғлига тўй қилмоқчи, таомил: мен сўқимини кўта-ришим керак, иккала қўйни сал семиртириб сотиб, пули-га қўшиб новвос оламан, ҳарна энгиллик, бўлмаса минг сўм нақд пулни қаердан топаман, ҳозир беш юз-олти юзга тирроқи бузоқниям бермаяпти...»

...Эгамберди шу хаёллар билан алламаҳалгача ух-лай олмади. Бугун ишга киришиб кетолмаганлигининг сабабини анчадан бери жисмоний меҳнат қилмаганидан кўрди (ундай деса, пахта теради-ю... э, пахтаниям ёлчит-мади-да) ва эртага албатта астойдил уриниб, хижолат-пазликдан чиқишни кўнглига тугиб қўйди.

Аmmo... отаси уйғотганида, кун аллақачон ёйилиб кетган эди. Шартта ўрнидан туриб кетмоқчи бўлди, би-роқ оёқ-қўллари унга бўйсунмади: аъзон бадани биров уриб эзиб юборгандай қақшар, керишгиси келар, кўзла-рига қум тикилиб қолгандек очилавермасди, судралган-

дай ташқарига чиқди. Отаси анорзорда куймаланарди. Эгамберди изза тортганидан нонуштага ҳам қарамай, ўзини чаққонликка солиб шудгорга кирди. Лекин отаси «Чойингни ичиб ке», деб қайтариб юборди.

Эгамберди наридан-бери нон чайнаб, лаби куйиб-куйиб икки-уч пиёла чой ичган бўлди-ю, отасининг ёнига чопди. Абдухолиқ ака қандайдир ашулани хиргойи қилганича кетмонни қарсиллатиб урар, ердан бир текисда «хишт, хишт» деган сас чиқиб, енгил чанг кўтариларди. Эгамбердининг назарида отаси кетмонни омонотгина ушлаб, фақат унинг йўналишини бошқариб тургандай, қўллари даста узра осонгина бориб келаётгандай туюлди. У ҳам кетмон олди. Бироқ ёғоч соп кафтига қиррала темирдай тегди. Қўли безиллаб, қаттиқ уролмади, бармоқлари яхши сирғалмади, ерга кетмоннинг ярми ҳам кирмади. Шундагина у кечаги бир пастлик ишига кафтларининг қавариб кетганини кўрди. Иккинчи кетмон уриш биринчисидан ҳам азоб бўлди. Кетмон жуда секин қимирлаётгандай, гўё кўтарганда ҳавода уни нимадир тутиб қолаётгандай эди.

Ўғлининг ҳаракатларини зимдан кузатиб турган ота чопишдан тўхтади.

— Кетмон ўтмасаканми?— дея мийиғида кулимсираб ўз кетмонини Эгамбердига узатди.— Муни кўр-чи.

Эгамберди қизариб, йиманиб кетмонга қўл чўзди. Кафтига туфлаб, қулочкашлаб уришга чоғланди. Бироқ бу кетмон ҳам мўлжалга тушмади. У гап кетмонда эмаслигини англарди. Фақат, аслида ўзига иш қилиш ҳам унча ёқмаётганини тан олгиси келмас, тан олса ҳам, отасига сездирмоқчи эмас эди (бир-икки кун чидаб турса, кейин шаҳарга кетворади. Уёқда бунақа ишларни тушида ҳам кўрмайди). Лекин у кексаларнинг сезгир бўлишини унутганди. Отаси кетмонни «дўқ» этказиб ерга қўйди.

— Ручкангга ўхшамаяптими? Қосиб бўпсан-қопсанда. Ке, юр, осонроқ иш қип турайлик. Гувала ташиймиз. Бостирмани ўнглаш керак.— Абдухолиқ ака уст-бошида-

ги чанг-чунгни силкитиб, охори кетиб, четларига ёр теп-
чиган дўпписини кафтига уриб қоқди-да, кўча томон юр-
ди.

Бу гапларда таъна оҳанги сезилмасди. Эгамберди
ботинан севинса-да, бўйнини эгиб, отасининг орқасидан
жимгина эргашди.

Замбилда кўча девори тагига уюб қўйилган гувала-
ларни ўттиз қадамча берίδαги харобалашиб қолган бос-
тирма ёнига таший бошладилар. Иш анча осон эди. «Бу
бошқа гап!»— деб қўйди ичида Эгамберди. Фақат бир
оғиз гаплашмай бориб-келишаётгани кўнглини хижил
қиларди.

Отанг билан уч-тўрт ойда бир кўришсангу ҳол-аҳвол-
дан, ўйлаб-ўйлаб топилган сўроқ-жавобдан, айрим бор-
ди-келди гаплардан нарига ўта олмасанг! Балки отанг-
нинг ўзи ҳам сал-пал сабабчидир. Чунки сенинг болали-
гинг отангнинг колхозда амалдорлик пайтига тўғри кел-
ди. Сен уни икки-уч кунда бир кўрардинг, унинг сен би-
лан гаплашишга, суйиб-эркалатишга вақти бормиди.
Кейин... кейин... онанг оламдан ўтиб, ўгай онага қолдинг.
Тўғри, у сенга ёмонлик қилмасди, аммо нима юмуш би-
лан машғуллингинг, қаерда юрганинг билан ҳам иши
бўлмасди. Рости, у билан гаплашиб ўтиришга ўзингнинг
ҳам ҳушинг йўқ эди. Уйга индамай кириб, индамай чи-
қадиған одатни ўргандинг. Отанг билан шу пайтгача би-
рор марта сирлашмагансан.

«Ахир ота-бола нимани ҳам гаплашиши мумкин,—
яна ўзига ўзи тасалли берарди у,— отанинг дард-ҳасра-
ти бошқа, ўғилники бошқа бўлса...»

— Кўзингга қара!

Бироқ Эгамберди «кўзига қараш»га улгурмади. Де-
ворга қапишиб ўсган олманинг йўлак томонга эгилган
йўғон шохига (ҳар гал шу ердан энгашиб ўтишаётган
эди) пешонаси «дўқ» этиб тегди. Кўзидан ўт сачраб кет-
гандай бўлди.

— Қўй, қўй, замбилни ерга қўй!

Абдухолиқ ака бир ҳатлаб ўғлининг олдига ўтди. Эгамберди пешонасини ишқарди, ота унинг қўлини четга суриб ўзи шохга теккан жойни силаб кўрди, жиддий шикаст етмаганига ишонч ҳосил қилди.

— Кўзинг қаердайди? Емон тегдимми?

— А, йўқ... — Эгамберди замбилни кўтариш учун энгашиди.

Эгамберди энди қўлларининг замбил кўтаришга безиллаётганини пайқади. Бармоқлари қотиб, яхши эгилмас, назарида замбилнинг дастаси қўлидан сирғалиб гушиб кетаётгандай бўлаверди. Қўлларига дам бергиси келар, икки марта «қовун» тушириб, тагин «Дам олайлик ота», дейишга бети чидамасди. «Яна уч марта... яна икки замбил ташийлик...», деб ўзига далда берар, аммо қўллари оғирликни ҳис қилмайдиган бўлиб борарди; соғ сирғалиб чиқиб кетай-чиқиб кетай дер, отасидан ҳам яширолмай замбилни йўл-йўлакай силтаб-силтаб, ё тўхтаб, оёқларини навбатма-навбат букиб сал кўтарардида, замбил дасталарини тиззасига қўйиб маҳкамроқ ушлаб оларди.

Учакнишгандай, Абдухолиқ ака ҳам «ўғлим изза бўлмасни», дебми, бу ҳолни сезмаётгандай, «бас қилайлик», демасди. Эҳтимол у ҳам хаёл гирдобига тушиб кетгандир: «Биттаю-битта ўғлим ҳам шунақа нозик бўлиб қоладими, бу аҳволда ўзини-ўзи қандай қилиб эплаб кетди? Бунақада мен оламдан ўтсам бари мевалар, бутун ҳовли хонавайрон бўлади-ю! Ер хароб бўлади-ю!», деб ташвиш чекаётгандир, ичдан эзилаётгандир балки.

Эгамбердининг қўллари увишиб, карахт бўлиб борарди. Босим кучайиши оқибатида қон тўпланиб билагини тирсагигача тошдай қотиб кетди. Энди у борган сари ўзини ўнглаш, қайтадан дастани маҳкамроқ тутиб олиш учун тез-тез тўхтаб бошлади.

«Яна бир замбил...»

Эгамбердини ҳаммасидан ҳам отам «атай қиляпти» демаяптимикин, деган хавотир кемирарди. Отаси эса ҳамон истиҳола қилар, бир нарса дейишдан тилини тияр-

ди. Эгамберди кафтининг қаварган ерлари, ғурра бўлган пешонасининг жазиллаб ачишаётганини ҳам унутиб, тишини тишига қўйиб борар, терлаб кетаётганини сезар, аммо чурқ этмас эди. Фақат қайтишда бир оз нафас ростлар, битта гувалани иккала қўли билан кўтариб замбилга солар экан, назарида гувала ҳам чўяндай оғирлашиб борарди.

«Шу оҳиргиси... энди нима деб ўйласа ҳам, дам олайлик, дейман...»

Эгамберди замбилни ердан аранг кўтарди. Энди оёқлари ҳам унга бўйсунмай чалишиб кета бошлади. Шундагина Абдухолиқ ака чидаб туролмади:

— Тўхта, мен ўнглаброқ ушлаб олай, ерга қўй.

Эгамберди қўллари қалтираб замбилни ерга қўйди.

— Ке, дам олволайли...

Эгамбердининг мияси чарчоқдан, айни вақтда газабдан лўқилларди. Отасининг гапи масхарадай туюлди. «Шу пайтгача индамай...»

— Шуни обориб тўкайлик...— Эгамберди ўзини аранг босиб, энгашиб замбил дасталарига қўл чўзди.

— Қўй, деяфман, чарчадим.

Эгамберди отасининг «чарчадинг» деёлмаётганини, демаганини англади. Индамай, энкайганича тураверди. Охири Абдухолиқ ака ҳам энгашди. Шу пайт Эгамберди билолмай қолди: замбилни отаси билан кўтариб юбордими ё ўзининг қўлидан чиқиб кетдими, қарсиллаган товушни эшитди. Илкларининг орқасига гувала тегди, тўёғи тешикка тушиб чўккалаган отдай, тиззаси букилиб, замбилга ўтириб қолди.

— Қўй, дедим-а, сенга. Қайсарлик қилдинг!— Ота яна бояғидай бир ҳатлаб ўғлининг ёнига ўтди. Қўлидан тортиб туришга ёрдамлашди.

Эгамбердининг ранги оқариб пешанасидан совуқ тер чиқиб кетганди. Енги билан юз-қўлларини артиб, жилмайди. Бироқ унинг бу жилмайиши аянчли ва адамли эди.

— Қани, юр,— отаси уни айвонга бошлади.

— Утириб тур,— чорпояга ишора қилди айвонга бо-
ришгач. Узи чойгумга ўт ёқди.

Эгамберди «мен...» демоқчи бўлди-ю, лаблари бир-
бирига ёпишиб қолгандай очилмади.

Икки-уч пиёла иссиқ чойдан кейин Эгамберди ўзига
келди. Бироқ билаклари ҳали ҳам таранг эди. Атай қил-
маганини исботлаш учун отасига кўрсатди.

Абдухолиқ ака таъна ва ачиниш билан ўғлига тикил-
ди. Эгамбердининг йўғонлашиб, мушаклари билинмай
кетган билагини кўк томирлари ирғиб чиққан, тикан
тилган бармоқлари билан эзиб-эзиб кўрди.

— Ҳаракат қилдирвор, чойдан ич, бирпасда тарқаб
кетади, қон тўпланиб қопти. Айтмаганингни қара-я, ти-
лингни кесволадигандай...

Пешонасининг оғриғи ҳадемай босилди, иккинчи куни
билаklarининг шиши қайтди, кафтларидаги оқ пўрсил-
доқ бўлиб қолган бир қават тери кўчиб, қадоқлари
ачишмай қўйди. Лекин энди юраги безиллар, жўнашга
ошиқарди.

Дарвозахонадан чиқишгач, Абдухолиқ ака дуога қўл
очди:

— Эсон-омон етиб ол...

— Бўпти, яхши қолинг,— Эгамберди отасига қўл чўз-
ди. Абдухолиқ ака қўлини тезда тортиб олиб, бошини
четга бурди: унинг мижжаларига ёш қалқа бошлаган
эди...

Эгамберди туятиш анорнинг хил-хили битта-битта
терилиб тўлдирилган чамадонни йиқилиб кетмасин деб
болдирлари орасига олиб турар, чап қўлида ўзининг
йўлдош портфелини тутқичидан оҳиста айлантириб ўй-
нар, алаңлар, бу хатти-ҳаракатлари ғайриихтиёрий
тарзда юз бераётганидан хабарсиз эди.

Иттифоқо, отасининг томоғига, хиёл кўтарилиб, та-
гин жойига қайтаётган бойёнроқдай кекирдагига, кекир-
дагининг остидаги чуқурчаларга кўзи тушиб қолди.

Кўнгли бузилди... начора, айб фақат унинг ўзидами?.. Унга ўхшаганлар камми?.. Ахир уни отасининг ўзи папалаб ўстирмаганмиди, болалигимиз қиров босган шудгорда ялангоёқ, бўз иштонда, омочнинг кетида ўтди, у кунлар энди сизларнинг бошингизга тушмайди, энди билакнинг кучи билинмас, бармоқнинг учи билан иш юргизиб яшайдиган замон келди, демаганмиди? Уқнишга ўзи оқ фотиҳа бермаганмиди, пешонасидан ўпиб, йўлинг ойдин бўлсин, деб жўнатмаганмиди?..

У йўлга тушди. Қайрилишга яқин қолганда секинлаб, ортига ярим ўгирилди. Отаси кўринмади. Гувала деворлар, қийшиқ дарвоза уни таъқиб қилиб келаётгандай эди.

ЧЕГАРА

Равшанни санаторийга олиб бориш хаёлимдаям йўқ эди. Касаба союзимиз раиси: «Путёвка икки кишилик, болалардан олиб кетарсиз. Хоҳламасангиз, куясиз», деб қолди.

— Айни муддао-ку,— дедим хурсандлигимни яширмай.— Битта ўғлимиз нимжонроқ...

— Ана, кўрдингизми, математика эзиб қўйган бўлса керак-да, бола бояқишни... бунақа профкомни қаёқдан топасиз. Битта ош сиздан — Андижонни девзирасндан!

Мақтаб директоридан ижозат, синф раҳбаридан характеристика ундириб, иккаламизга поликлиникадан санаторий-курорт варақаси тўлдириш учун икки кун югурдим: бирини топсанг, бири йўқ...

Равшан эса, опа-укаларига мақтаниб, такадай ирғишлагани-ирғишлаган.

Самолётнинг кўпираётган денгизсимон булутлари кемадай ёриб ўтиши, иллюминатордан гоҳ чайнвордга, гоҳ макетга ўхшаб кўринган ер рангининг дам сайин ўзгариб туришидан ҳайратга тушган Равшаннинг кўзлари чарақлаб, ҳадеганда елкамга суркалади — миннатдорчилигини изҳор этади.

Икки кишилик хонага киргач, «Қалай?»— деб сўра-
дим бош томонидаги тахта тўсиғига яп-янги, гулдор со-
чиқчалар ташланган юмшоқ, ораста каравотларга ишора
қилиб.

— Бу!— деди Равшан бош бармоғини ниқтаб ва худ-
ди уйдагидек бўйнимдан қучоқлаб, юзларимдан чўпил-
латиб ўпди.

— Қани, танласинлар жойни,— дедим ўғлимнинг со-
чини тўзғитиб.

Равшан дераза ёнидаги каравотга сувга калла таш-
лагандай ўзини отди, бироқ шу заҳоти пружинадай сап-
чиб турди-да, хонани кўриқдан ўтказа бошлади.

— У-ў жа зўр-у, дада!— деб қўярди у ярақлаган
жигарранг шкаф, тумбаларга, душли ваннахоналарга
оғзи очилиб.

— Во-о, дада!— Бияққа қаранг-а!— деди у ҳаяжон-
ланиб, олди пастак панжарали айвончадан теваракни
томоша қиларкан.

Манзара чиндан ҳам ажойиб эди. Санаторий иморат-
лари чуқурликда жойлашган бўлиб, жануб ёқда қатлам-
қатлам олам кўзга ташланарди: биз турган бино олди
кўчат чинорзор, ундан сал баландроқда — санаторий
ҳовлиси билан маҳаллани ажратиб турувчи асфальт кў-
чанинг у юзида катта-кичик дўконлар, бозорча, улардан
тепароқда кунчиқишдан кунботишга қараб ястанган,
жайдари тол, мирзатераклардан иборат ям-яшил да-
рахтзор, бир поғона юқорида, дарахтзор билан туташ,
бесаноқ буғдой уюмларисимон баланд-паст новвотранг
адирлар... ундан нарида олисда туялар карвонини эсла-
тувчи ҳалқа-ҳалқа тоғлар сукут сақлаб турар, энг юк-
сақда эса кўкиш ҳарир либосдаги ямоқ каби лахтак-
лахтак булутлар ғарбга томон аста-аста сузиб борар-
ди.

Санаторийнинг гавжум ҳаётига шарпасиз шўнғиб
кетдик. Икки оқшом кинога кирдик. Қарасам, ошиқ-маъ-
шуқлар ойдин кечаларда, хилват кўчаларда қўлтиқла-
шиб юрадиган фильмлар...

— Равшанбек, бунақа кинолар сизга тўғри келмайди, ўғлим. Яхшиси ухлаб дам олиш керак...

— Болалар учун бўлса, кўрамиз-а?

Ваъда бердим.

Энди кечқурунлари фойедаги доналари кичикроқ муштдай келадиган шашка асосий эрмагимизга айланди.

— Вой, мунча ёқимтой, ақлли бола бу, кичкинагина бўлиб, буваси тенги одамни бурчакка қисиб қўйибдию,— дея Равшаннинг бошини силаб, ё сочларини тўзғитиб ўтишарди қўшни хоналарда турадиган аёллар.

— Ўғлингиз жуда ширин-а,— дейишарди зерикишганида Равшан билан қувлашмачоқ ўйнайдиган, уни гапга тутиб ўтирадиган санитар қизлар.

Гўё Равшаннинг шундай бўлишига якка-ёлғиз ўзим сабабчидай мағрур жилмаяман; гўё одамларнинг, хусусан аёлларнинг ўғлим баҳонасида менга, Равшаннинг онасига ҳаваслари келаётгандай...

Аслида, ўзим ҳам Равшанни яхши кўраман: ройиш, кўнгилчан... Опа-укалари сўрашса, лоақал суқланиб туришганини сезиб қолса, қўлидаги ширинлигини «ма», деб бериб қўяди, жуда кўзи қиймаса, ўзига ярминни олиб қолади. Танг аҳволни тушунадиган, озга кўнадиган, қисқаси, гап уқадиган бола.

— Болани эс эзиб қўйяпти,— дейди баъзан аяси.

Равшаннинг ҳам менга меҳри кучли. Ишдан келганимда эшик қўнгироғига биринчи бўлиб югуриб чиқади ва остонадан ўтмасимданоқ бўйнимга осилади. Роса берилиб ўқиб, ё ёзиб ўтирган пайтимдаям «дада, бир ачом қилволай», деб киради. Етиш олдидан «яхши ухлаб туринг, дада», деб икки юзимдан ўпиб чиқиб кетади ўз хонасига.

Командировкага кетганингизда ичкиб, касал бўлиб қолмаса, деб юрагимни ҳовучлаб ўтираман,— дейди аяси.— Болишингизни қайта-қайта қучоқлаб, «оҳ-оҳ-оҳ, дадамни ширин ҳиди келяпти», деб ичагимизни узади. «Қўйсангчи, қаёқда ширин...»— деб жиғига тегсам, «э-э,

сиз дадамни соғинмайсиз, соғинганингизда билардингиз ҳиди қанақа ширинлигини», дейди йиғлагудай бўлиб...

Мана энди иккимиз тенг ҳуқуқли (шундай бўлиши ҳам табиий: ахир, путёвка нархи катта-кичикка барабар-ку, дам олувчи, даволанувчилармиз. Равшан мен учун оқ-қоранинг фарқига етадиган расмана ҳамроҳ, сирдош ҳамхона... у билан маслаҳатлашишлар («хўш, энди нима қилдик, Равшанжон?»), шашка ўйнаш («марҳамат, шаҳзодам, юриш ўзларидан»), эрталабки муомила («қани, турмайдиларми, ош вақти бўп кетдию...») гоят завқли, гоят мароқли...

Тунда ой шундоққина айвончамиз рўпарасидан димланган сув юзидаги коптокдай имиллаб ўта бошлайди. У деразамиз ромига урилиб, қоқ иккига бўлинган маҳал Равшан оппоқ чойшабга ўранганча, бир жаҳон бўлиб уйқуга кетади. Мен унга ифтихор билан қараб-қараб, қачон кўзим илинганини сезмай қоламан.

Ҳаммаси жойидаю, фақат...

Болалар бўлимида ўрин йўқлигидан катталар корпусига жойлашган эдик. Равшан овқатдан кейин ошхона атрофида уймалашиб юрган болалар ичига ўзини уради. Бўйинга арқон солгандай, аранг олиб кетаман. Бошим қотиб юрувди, столимиздан иккита жой бўшаб, бахтимизга ўзимиз сингари ота-бола ўтиришди. Аввалига, улар бир-бирига у қадар ўхшамаганлиги учун ота-бола деб ўйламадим. Отаси ўртадан тикроқ, қадди-басти келишган, юзи чўзиқроқ, қоп-қора қошлари ўртада бурчак ясаб туташиб кетган, киприклари қалин ва узун эди. Кўзлари эса катта-катта, теварагига нам тепчиётгандай кўринадиган қорачиқлари оҳиста ҳаракатланиб, ўйнаб тургандай авровчи аёллар таъбири билан айтганда «ғар кўз», қисқаси хотин-қизлар ўзини бағишлаш пайдидан бўлишадиган эркакона қиёфали одам эди. Бола эса, аксинча, маккажўхори сўтасидай бўйчан, аммо ҳилва, кўзлари чумчуқникидай кичкина, киртайган эди. Отасининг қора сочлари қалин табиий тўлқинли, боланинг сочлари рангсиз, сийрак: бир тутам пати пе-

шанасининг бир томонига елимлаб қўйилгандай, қилт этмас эди. Кулганида кўзлари юмилиб, юзи баттар кичрайиб кетарди.

Лекин, дунёда бир-бирига ўхшамайдиган ота-болалар камми? Бу ҳам табиатнинг антиқа ўйинларидан бири-да.

Янги шеригимизнинг ўғли Равшандан тахминан бирикки ёш каттароқ бўлса-да, ҳаммамиз барабар суюндик. Чунки улар ҳам бизнинг бўлимга жойлашган экан.

Кичкиналар бир-биридан ажралмай қўйишди. Биз ҳам, кўнглимиз жойига тушиб, ўз муолижа ва бошқа ишларимиз билан андармон бўлдик.

Солижон ака одамшаванда чиқиб қолди. Аввало у жуда сўзамол эди, бу айни муддао. Чунки, у ҳам менга ўхшаб, хотинимнинг ибораси билан айтганда «димланган киши» бўлганида, бир-биримизга термилганча, «уҳ» тортиб ўтираверардик. Мен кам гаплигимдан кўп хижолат бўламан: жуда зерикарлик одамман, ҳайронман, шунга қарамай, ёр-биродарларим мендан қўл ювиб, қўлтиққа артишмайди. Ёки, улфат-жўраларнинг ҳар хил олди-қочди гапларини қулоқ қоқмай, аксинча, маъқуллаб тинглаб ўтирадиган бир одам ҳам керакмикин? Яхшики, Солижон ҳам «сиз ҳам гапирсангиз-чи», деб қистайверадиган хилдан эмас экан. Айниқса, шу одати менга маъқул тушди. У ҳар-бир одам, ҳар бир воқеа, ё оддий гап муносабати билан латифа тўкиб ташлайди. Бир зумда атрофимиз гавжум бўлиб қолади. Одамни тонг қолдирадиган хурмача қилиқлари ҳам бор. Рўпарадан чиройли (баъзан фарқи йўқ) қиз келаётган бўлса, Солижон унга зимдан бир кўз ташлаб қўяди-ю, қайтиб қарамайди, ёндош ўтиб кетаётганимизда ҳам қизнинг юзига боқмай, ниҳоятда бепарво беписанд оҳангда «яхшимисиз», дейди-да, менга гапириб кетаверади. Қиз аввалига беихтиёр саломга алик олади, кейин хиёл секинлаб, Солижонга назар ташлайди, кулимсирайди ёки юзида таажжуб ақс этади, эсламоқчи бўлгандай қошларини чими-

ради ва иккиланибгина йўлида давом этади. Солижон мутлақо безътибор, мен елка оша сездирмай кузатаман: қиз бизга, тўғрироғи Солижонга қараб-қараб кетади.

— Нимага бундай қиласиз, ахир таниш бўлмаса, бечорани ичига гулгула солиб қўйдингиз,— дейман.

— Қайтага кўнгли кўтарилади, буям савобнинг бир тури,— дейди Солижон кўз қисиб.

— Эҳтимол қармоқ ташлашнинг бир туридир.

Солижон кулиб юборди.

— Оббо сиз-ей, жуда қизиқувчан экансиз... мана, кўрасиз, янаги тўқнашганимизда мендан олдин салом беради...

Мен пастга камроқ тушарман, камроқ чалғирман, деб бешинчи қаватга бажонидил рози бўлувдим.

Шерикларимиз иккинчи қаватда.

Ваннадан келиб, ўрнашиб ётганимда Равшан ўпкаси овозига тикилгудай бўлиб чиқди.

— Дилшоднинг дадаси чақиряпти.

— Узи чиқа қолмабди-да.

— Айтайми?

— Майли энди, катталик қияпти, демасин.

Тушсам, ота-бола янги очилган мўъжазгина ялтилаган қартада «дурак» ўйнашяпти.

— Шу нарсага унча ҳушим ҳам, уқувим ҳам йўқ, менга шахмат бўлса, тузук,— дедим.

— Э, шахматингиз одамни юрагини эзиб, сил қилворади,— қўл силтади Солижон,— биздақа гипертонларга сал енгил-елпи ўйинлар тузук, эрмакка. Паловга қалайсиз?

— Ейишгами?

— Пиширишга.

— Сал-пал биламан,— дедим иккиланиброқ.

— Узимизни фарғоначами ё тошкентчами?

— Аксинча.

— Э, яхши бўлди. Тушдан кейин ош қиламиз ошхонада. Улфатлар бор. Уч кун карам шўрва ичиб, «бугун эрталаб турсам, болишим нам бўп қопти.

Кейинги кунларимиз ҳам машқ учун отилган ўқдай даярли бир хил, аммо гаштли ўта бошлади. Дам бизнинг, дам Солижонларнинг хонасида (кўпроқ уларникида, чунки бу хонада доим чой қайнаган, писта-бодом аримайди. Санитаркалар кириб чойнак-пиёлаларни қайноқ сувда чайиб, чой дамлаб бериб туришади, қатиқ, кўк топиб келишади) чойхўрлик қилиб, гап сотиб ўтирамиз. Қарта ўйнаймиз. Сухбат охири касалимизга бориб тақалади.

— Шу қон босимиям жа бемаза бетайин нарса экан. Қачон, қандай кўтарилганини билмай қоласан одам. Бу ёқда соппа-соғдай юраверасану духтирни қўлига тушдинг тамом, қани, бир давлениенгизни ўлчаб қўяйлик, дейдию, ўх-ху шунча давлениеминан қандай тикка юрибсиз дейди. Ташқарига чиқишингиз билан миянгиз лўқиллаб, кўзингиз тина бошлайди.

— Ҳар куни қўғирма палов, қўй гўштига димлама есангиз, сизни қон босимингиз ошмай, карам шўрва ичганларники ошсинми?

— Э, гап овқатдамас, азизим, ёш дўхтирларингиз айтишаверади. Мен бир тажрибали дўхтирга учраганман. Ана у ҳақиқий врач, чунки ўзи устида ишлар экан. Ҳамма соҳадаям ўзидан олдингиларни илми билан ўзиникини солиштирмаса, бойитмаса, икки пул. Чунки ҳеч нарса ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, уни илдизи, замини бўлади. Айримлар илдизидан қирқиб олишадида, кейин қурииб қўйиб, қараб ўтиришади. Ҳалиги одам ўзи республикада хизмат кўрсатган врач экан. Уйига кирсангиз, оғзингиз очилиб қолади. Қатор кетган уч хонали уйининг деворларига варақалар ёпиштириб ташлабди: Асал йигирма неччиям дардга шифо, қимиз фалонча касалга даво. Ушаларни ўқиб чиқсангиз, ўзингизам, анча-мунча нарсага ақлингиз етадиган бўлиб қолади. Уйга бора солиб, шуларга амал қилсам тузалиб кетаман экан, деган тушунча туғилади.

Узиям, жуда истаралигу, тез одам экан, киришим би-

лан, хўш, гапиринг, деди. Қон босимим бор, дедим. Томиримни ушлади кўзларимга тикилди, тилимни кўрди, ҳозир қон босимингиз жойида, деди. Кўтарилиб туради, дедим. Қанчага чиқади, деб сўради. Ҳа, шунчага, дедим. Отангизда ё онангизда бормиди қон босими, деди. Билмадим, дедим. Ҳеч шикоят қилишганини эшитмаганман, дедим. Беғам бўлинг, бошни камроқ, қўл-оёқни кўпроқ ишлатинг, деди. Овқат-чи, деб сўрадим. Кўнглингиз тортган овқатни енг, деди. Врачларингиз карам шўрва, ёвғон ич, деб хуноб қилишадю дедим. Бекор айтишибди, мана, менам врачман. Ота-буваларимиз қиши билан қўй ёғи-қўй гўштига палов еб чиқишган. Қозоқ дўстларимизнинг тўрттаси битта бўрдоқи қўйни кўрдим дейишмаган.

— У сиз айтган қўйлар дори сепилмаган ўт еган, демарингизми.

— У пайтда духтир нима деркин, деб юрагингиз пўкиллаб туради-ю, бунақа гап хаёлга келади, дейсизми. Телевизорни камроқ кўринг, деди. Бола-чақа бордир, деб сўради, бор, дедим. Ишдан келиб кўчада етаклаб айланинг, қувлашиб ўйнанг, уйда от бўлиб беринг.

— Ие, кўчада югуриб юрсангиз, одамлар боласини уриш учун қувлаяпти, дейишар.

— Кейин ўша духтир эллик йилдан кейин бир келасиз олдимга, деди. Хурсанд бўб кетганимдан, бир даста пул чиқарибман. Дарров ранги ўзгарди, денг. Бир юзимга бир пулга қарайди. Охири эпчиллик билан даста ичидан битта уринган беш сўмликни суғуриб олди. Қолганини эгаларига сарфланг, деди. Тушунмай чиқиб кетавердим. Уша айтгандай, пархез деган гапни эшитсам, ансам қотади. Ҳали-ҳали эслаб юраман. Бир борай, дейману, ана-мана, деб ҳеч қўл тегишмайди.

— Қон босимингиз тузалмабдю бари бир.

— Э, қон босимидан-ку, ўзимни шикоятим йўқ, ҳеч безовта қилмайди. Участка врачимиз доим даволатиб турмасангиз, мияннгизга қон қуюлиши мумкин. Ичингиз-

дагини бўшатиб юринг, кўпроқ камгап одамлар шу дардга чалинади, дейди. Шундан кейин, ўзимам жа ичимдан топмасману, кўпроқ гапирсам асакам кетадими, деб келганини қайтармайман, энди.

— Хуллас, бу ерда қаерингизни даволатяпсиз, энди?

— Шу ўнг болдиримда Дилшодни шапалоғидай жой зинқиб оғрийди. Қишдаям, ёздаям, қордаям, ёмғирдаям, саратон-чилладаям бирдай зинқиб тураверади. Баъзи-баъзида кечаси, саҳарга яқин кучайиб қолади. Диагноз йигирма-ўттиз хил бор. Ҳаммасиям бир четини олиб келиб ревматизмга тақашади. Ревматизмда бўғимлар оғрийди, ҳаво ўзгарса оғрийди дейсизлару, менда унақамасу, десам, шунақа формасиям бўлиши мумкин, дейишади. Жуда бир бетаъсир, ҳеч нарса кор қилмайдиган оғриқ эди, назаримда шу ванна фойда қиляпти... бу, сизга гап ҳам бермадим. Боя айтганимдай, гап халтам жуда чуқур, тилниям ҳеч тушовламайман. Ўзингизда қанақа касаллардан бор?

— Менда радикулит. Бултур тўққиз ой ётиб қолдим.

— Яна тўққиз кун қолган экану... узр, ҳазил.

— Кимга айтсам ишонмайди, радикулит биздаям бор, бунақамас, деб.

— Уша, диагноз тўғримас-да. Радикулитга қарши укол, дориларни шиғаб бераверишган, улар бошқа тўқималарингизни ишдан чиқараверган. Қасалликни жиғи топилса, бир хўплам совуқ сув эм бўлади, деган гап бор. Мана, игна санчадиганлар айтади: ўнтадан биттаси жойига тушиб қолса, марра бизники, деб...

Қарта билан, гап билан бўлиб, кўпинча куннинг қандай ўтганини сезмай қоламан. Фақат баъзан-баъзан қанчадан-қанча бебаҳо дамлар қатига чийланиб кетадиган эллик иккита қоғоз — эллик иккита вақт ўғриси, эллик иккита душмандай туюлиб қолади менга лекин одамнинг юзи иссиқ.

— Газета-пазета ўқисакми, ёввойилашиб кетмайлик,— дедим бугун.

— Э, қўйсангиз-чи,— қўл силтади Солижон,— санаторийга кўнгил ёзиш учун келинади: Ўқиш уйдаям бўлаверади. Минг ўқиганингиз билан бари бир ёғи чиқмайди... кечирасизу... бари ваҳимани уяси, бомба-сомбаларни ана шу ўқийдиганлар ўйлаб топишяпти...

Тушликдан кейин:

— «Тихий час»да бир оз мизғисакми,— дедим олдини олиб.

— Э, ёш боламисиз,— энсаси қотади шеригимнинг.— Бугун бир димлама қилайлик.

Чойхонадаям қарта ўйнаб кеч киритамиз-да, тўғри ошхонага жўнаймиз. Чой ташиб хўп дастёрлик қилган болалар олдиқоқда чопқиллаб кетишади.

— Буларни бир-бирига худо етказди,— дейди Солижон ака.

— Нимасини айтасиз,— маъқуллайман чин юракдан.

Шеригим овқат маҳалида ҳам болаларнинг қилиқларидан ошқора завқланиб ўтиради.

Дилшод чучук томоқроқ экан. Отаси: «Уни ейсанми, бунга ейсанми», деб оғзига тиққудай бўлади, ўғли танлаб еб-ичиб, бас қилгандан кейингина ундан ортганини ўзи ейди.

Равшан янги ўртоғига тақлид қила бошлади: Дилшод нима овқатдан қанча еса, у ҳам ўша овқатдан ўшанча еб, тўхтайдди. Қисташга, биқинишга киши билмас нуқшига тўғри келади. Кейин-кейин ниқтовлар ҳам иш бермай қўйди... Дилшоднинг соати бор экан, Равшан «менгайм соат олиб беринг», деб икки-уч кун хархаша қилди, ялинди... Санаторийга кираверишдаги автобуслар қайтадиган бекатда ҳар куни эрталаб икки-уч соат бозор қизийди. Кўчма магазинлар келиб, молларини чорси майдоннинг уч тарафига келин сепларидай ёйиб ташлашади. Бу ерда анча-мунча камёб матоларни топиш мумкин эди. Биз ҳам, Равшан иккимизга Тошкентдай шаҳри азимда анқонинг уруғи — пахтадан тўқилган майка ва

ип пайпоқ сотиб олдик. Шу куни синтетика исканжасидан холос бўлган бадан ва оёқ панжаларимиз яйраб нафас олди.

Бир тонг бозорчага шериклар билан чиқдик. Тумонат одам. Нарса кўришга интилиб, эгилиб турганлар худди бир-бирига суяб қўйилганга ўхшайди. Муддати охирлаб қолганлар у бурчакдан бу бурчакка чопишиб, ўзларини у тўдадан бунисига уришади: ҳаммаси совға-салом харид қилиш пайида. Ким бир матоҳни четидан тутса, ҳамма «гув» этиб, ўшанга ёпишади.

Биз ҳам елкалар оша мўралаб, айланиб, тўғрироғи одамзотнинг молу дунёга мечкай қўй-мол каби ташланишидан ҳайратланиб юрган эдик, бир жойда Дилшод энглари генералларникидек оқ-қизил ҳошияли спорт кийимини кўриб қолиб, дадасини имлади. Равшан ҳам интилиб қарай бошлади. Ўмганимиз билан тўдани ёриб, ичкарироққа ўтдик. Лекин, уввалло бўйнимни чўзиб, санаторийнинг темир панжарасига илиб қўйилган форманинг қоғозига тикиламан, кўзим илғамайди. Бир ёқда бақриқ-чақриқ... «Анави нарсангизни кўрсатинг», «Манавини нархини айтворинг...» тилла тишга тўла оғзида сақич тинмай чарсиллаётган қошлари бароқ, дўмбоққина сотувчи қизнинг қўли-қўлига тегмайди.

Дилшод нуқул дадасини нуқийди.

Равшан менга мўлтирайди.

— Импорт, Японияники, жуда кам бўлади,— бизга тушунтира кетди Солижон,— ўзиям тоза ипак пахтадан, чўзилувчан, уч-тўрт йил бемалал кийса бўлади. Нархиям арзон — қирқ олти сўм. Равшангаям оберасизми?

— Равшанники бор уйда,— дедим ўғлимга секин кўз қисиб.

Равшан менга қараб бир зум анграйиб турдию, тўдадан суғурилиб чиқиб, бошини бир томонга қийшайтирганича жўнаб юборди. Мен Солижоннинг гап-сўзи, хатти-ҳаракатига қизиқиб, жилломай қолдим.

— Дўндик қиз, бир қиё боқингиз қийин бўлди-ю,

одамни жа интизор қилвордингиз, тиззаларимиз қалти-
раб кетяпти туравериб,— деди Солижон киприкларини
пирпиратиб.

Сотувчиям Фарғонанинг қизи-да, аскияда, гапда би-
ровдан қарздор бўлиб қолишни ёқтирмайди.

— Бизни олдимизга иликни тўқлаб келиш керак,
меҳмон, кўряпсиз — харидоримиз кўп.— Харидорлар
«гурр» этиб кулиб юборишди, лекин сотувчи қиз парво
қилмай, ўз оҳангида давом этди.— Толиқиб қопсиз-да,
эссиз... нима берай, акам-жоним?

Тепки еган дакандай гарангсиган Солижон қўли би-
лан матони кўрсатди, у оғзини очиб улгурмай, сотувчи
шайвар-кўйлакни ихчамгина думалоқлаб Солижоннинг
қўлтиғига қистирди. Сезмай қолдим: Солижон қўлтиғини
очиб турдими ё сотувчи ўзи унинг қўлини кўтариб, ости-
га тиқиб қўйдими...

— Қоғозингиз йўқми, оппоқ қиз,— деди Солижон ҳам
сир бой бергиси келмай. Энди у сал нафасини ростлаб,
ўзини ўнглаб олган эди.— Пахта қўйишга жа уста экан-
сиз.

— Пахта бўлсаю, сизга қўйишга ортмас эди-я, акам-
жоним, тезроқ бўла қолинг, сизга ўхшаган қора кўзлар
кутиб қолишди.

Яна кулги янгради, Солижон Дилшодни қўлидан
тортқилаганча бир ҳамла билан тўда ичидан отилиб
чиқди. Сотувчи қизнинг «қайтимингизни олинг, хотамтой
йигит, ҳали уйда кеннойимларга ҳисобини берасиз»,
деган сўзлари қаҳқаҳалар қатига сингиб кетди.

Солижон ўғли билан ётоққа, мен ошхона томонга
кирдим.

Ичкарига ҳали одам қўйилмаган эди.

Равшан кўринмасди. Пиллапоянинг энг юқорисида
олазарак бўлиб турувдим, ошхона эшиги очилдию, ол-
дингилар орасида ўтиб кетаётган Равшанни кўриб қол-
дим. Шошилмай кириб бордим, Равшан ликопчадаги
сарик гилосдан бир сиқим олволиб, битталаб еяпти.

Индамай ёнига ўтирдим. У, менинг келганимни гўё сезмагандай, эътибор бермади.

Нонуштани тугатай деганимизда шерикларимиз кириб келишди. Бояги форма Дилшодга жуда башанг, салобатли тус бериб юборган эди. Равшан ялт этиб бир кўз ташладию, қайтиб диққат билан қарамади. Дилшод нуқул илжаяр эди.

Биринчи бўлиб Равшан туриб кетди, орқасидан мен ҳам чиқдим. Равшан ошхонадан анча наридаги майдончада, қўлларини катталардай белига тираб, бир тўда боланинг соққа ўйинига томоша қилиб турарди.

Шерикларимиз нонуштага ҳар кунни биздан кейин киришадиган бўлиб қолди.

— Биз бозорга чиқ-дик,— дейди Дилшод бошини бир ёнга қийшайтириб, лабларини чипиллатиб.

Равшан бир Дилшоднинг оёғидаги чипор красовкага ё бошидаги ёзлик шляпасимон шапкачага, бир менга қараб қўяди. Бу қарашнинг маъносини фақат иккимиз тушунамиз.

— Дилшодбек эркатой экан-да,— дейман кулимсирашга уриниб.

— Ўзи биттагина, шуниям эркалатмасак, кимни эркалатамиз. Ҳаммамиз ҳам шу, бола-чақа деб юрибмизда.

— Папалаб ўстирилган бола мўрт, журъатсиз одам бўлиб етишади,— дедим ўзимни босолмай.

— Келинг, баҳслашмайлик,— деди шеригим қўл силтаб.— Ахир бу ерга дам олиш учун, ана шу бош оғриғи гаплардан озгина чалғиш учун келганмиз-ку, нима дедингиз?

Биз санаторий ҳовлисининг этагига бориб келгандик. Бетон ариқнинг нариги томонидаги қиялама адирнинг ёнбағрида, тахминан ярим гектар майдонда одам бўйи ўсган ола-чалпоқ маккажўхорининг сўлинқираган нимжон барглари сарғайиб, осилиб ётарди.

— Анови макказорни қаранг,— дедим Солижонга зимдан кўз ташлаб,— фақат ёмғирга ишониб шунча меҳ-

нат қилишган. Бу йил синамоққа жўхори экишган, янаги йилга бошқа нарса, эҳтимол, пахта экишар...

— Тавба, одамзот қизиқ да,— деди Солижон мийгида кулиб.

Хонага чиқиб, кийим алмаштириб улгурмасимдан, орқамдан Равшан ҳаллослаб кириб, кафтини очади:

— Қани, пулдан чўзинг-чи, «Морской бой»га.

Мен иккита ўн беш тийинлик узатаман.

— Кўпроқ бери-инг,— илтижо қилди Равшан.— Дилшоднинг дадаси ҳар куни бешта ўн беш тийинлик беради...

«...Болани пулга ўргатмаслик керак...» Бу менга ўхшаганларнинг фалсафасими ё чиндан ҳам шундай бўлиши керакми — баъзан ўйлаб кетаман, аммо хаёлимда ўғри тарозининг милидай бир нарса ликиллайверади-ю, тутқич бермайди, кўзни ўйнатиб, толдиради холос...

— Ҳадеб сарфлайверсак, пулимиз тугаб қолади ўғлим, кейин кетишда нима қиламиз? Бу ерда қарз оладиган одамимиз йўқ»,— дейман. Равшан ғишавасини тўхтатади. У гапларимга чиппа-чин ишонарди. Лекин, болада, эртасига тагин пинжимга тикилиб, эрка мушукдай суйкалади.

— Дилшодлар «Чимён санаторийсидан эсдалик», деб ёзилган ручкадан ўнта олишибди...

Боланинг ҳамма илтимосини рад этиб, кўнглини чўктиравериш ҳам инсофданмас, дейман-да, битта ручкага пул бераман, пулимиз ошса, кетишда яна олармиз, деб тинчитаман.

Кечқурунлари одатдагидай Солижон кинога таклиф қилади. Мен дам олмоқчиман, деб узр айтаман.

— Равшан борсин бўлмасам, Дилшодбек билан кўриб келади.

Равшан, кўзлари чарақлаб, менга жону жаҳонини тиккудай жавдирайди.

— Йўқ, ухлайди, сал семирармикин, деган ниятда атай олиб келганман, врачларам кўпроқ дам олсин, дейишяпти,— дейман ноқулай бўлса ҳам.

Равшан яна мўлтирайди:

— Бо-ров-рай, дада...

— Йўқ, сенга мумкинмас, ўғлим.

Равшан бир оз аразлаб юрадию, кейин ҳайтовур ёзилиб кетади.

Эрталаб нонуштада Солижон Равшаннинг елкасига қўл ташлайди:

— Э, Равшанбой-ей, кечқурун дадангни кўндиrolма-динг-а, Дилшодбек маза қилиб кўрди, зўр, уруш кино экан...

Равшан бутун ўпка-гинасини кўзларига тўплаб, «мана, эшитяпсизми», дегандай қараб қўяди менга. Овқат ейнишдан тўхтаб, қошиқни ўйнай бошлайди... агар жўнроқ кино бўлса, бугун ўзим олиб кирай, деб кўнглимга тугиб қўяман.

Ташқарига чиққач, болалар ўйнаб кетишади.

Биз «ҳазми таом» учун бетон ариқ бўйлаб юра-миз.

— Шу... Солижон, айрим кинолар болаларни бузади, деб қўрқаман-да,— ўсмоқчилайман.

— Иложимиз қанча,— елка қисади Солижон,— та-раққиёт... энди уdda қилиб бўлмайди бари бир. Бу, сиз билан биззи хоҳиш ихтиёримизгаям боғлиқмас.

— Ҳар қалай, болаларни сал эҳтиёт қилиш керакми, дейман-да, ўз ҳолига қўйиб қўйсак...— зимдан назар ташлайман шеригимга.

— Бошда менам сизга ўхшаб, эҳтиёт қил кўрдим: биринчи кун Дилшодни кинога олбормадим. Келиб, «кирмаганинг яхши бўпти, мазаси йўқ экан», десам, даб-дурустан: «Иккита солдат буғдойзорда бир қизни тут-волишадийканми?»— дейди. Телевизорда аллақачон кўр-ган экан. Шундан кейин, э, сендан яшириш бефойда экан, деб қўйдим... ростиям, уларни қачонгача қўриқ-лаймиз, боримизда-йўғимизда бари бир кўришади-да. Инсофини ўзига берсин...

Болага инсоф берадими? Қим, қачон беради уни? Бола нима қилади инсофни? «Ўзига инсоф берсин», деб

кўпроқ хотинларга нисбатан айтиларди, энди болалардан ҳам қўлни ювиб, қўлтиққа артамизми?..

Болалигим эсимга тушиб кетди: колхоз идорасининг дастурхондай жойи оқланган ён деворида кўчма кино кўрсатилар, асосан эркаклардан иборат томошабинлар ажриққа ёнбошлаб ё чордана қуриб ўтириб олишар эди. Ушанда, тасвирда эркак билан аёл бир-бирига яқинлашган заҳоти (бундай ҳолат нимагадир ўша пайтдаги киноларда кам бўлғувчи эди) киномеханик аппарат тўйнугини кафти билан бир қанча муддат тўсиб турар, қийчув кўтарилиб кетар эди. Биз ҳам катталар қатори ғабабланиб, киночига эшиттириб-эшиттирмай сўкинардик...

Ўзимизам зерикамиз-да,— давом этади Солижон мен индайвермагач.— Ёз кунни узоқ... айниқса, кечқурунлари ўзингни қаёққа уришни билмай қоласан одам. Кино жонга ора кияпти. Дилшодни бир ўзини хонада қолдириб кетолмасам... буни устига, аясиам «дадангдан бир қадам ажрамайсан», деб қулоғига қуйиб жўнатган,— гапининг якунини ҳазилга айлантиради шеригим.

Кечлик овқат маҳалида болалар биздан олдинроқ туриб кетишгач, Солижон қўшни столлардан бирига имо қилиб, шивирлайди:

— Анави, кўзлари пиёладай аёлга разм солдингизми, бугунни ўзида учинчи хил кийиниб чиқиши. Ҳали кинога яна бошқача ясаниб боради. Анчадан бери кузатаман. Бир кийганини устида қайтиб кўрмайсиз. Кеча эри келувди, яна янгиларини ташлаб кетибди шекилли... Кўйнагини қаранг, кўйнагини, майкани ўзи, докаданам юпқа... ўспирин тугул, ҳассасига таяниб қолганларниям кўзини ўйнатворади... Ҳў, нариги столдаги тикмачоқдай оқ ойимнинг ўтиришини қаранг... Булар қайси кинодан кам...

Санаторийга ҳар хил одам келади: ҳар хил касаллик билан, ҳар хил мақсад билан... кеча Равшан билан «Морской бой»га борсак, бели букланиб, инқиллаб юраётган кампирлар ҳам танцахонага кириб кетишяпти...

— У-ҳў, Солижон, Дилшодбекнинг қулоғини аяси

бекор бураб жўнатмаганга ўхшаиди,— дейман у кўрсатган столларга зимдан назар ташлаб.— Дидингиз чакимас...

Солижон яйраб кўлди.

Ташқарига чиққаннимизда яна кино масаласи кўндаланг бўлади. Мен таваккал қилмоқчи эдим, кинойнинг номини эшитиб тўхтаб қолдим: «Узун тун». Эрон киноси. Узун тунда, яна, Эрон киносиданималар бўлиши мумкин?..

Боши берк кўчага кириб қолгандай гарангсиб, Равшанга нима десамикин, деб турувдим, яна Солижон гап кистирди.

— Э, кўрса, кўравермайдими. Қизиқ одам экансиз, ахборотларни эшитяпсизми, эртага нима олам, нима сўз... мени тепамда Алининг қиличига ўхшаб, доим битта бомба осилиб тургандай... кечқурун, қайтиб тураманмикин, деб ётаман. Ярим тунлари уйғониб кетаман... эрталаб кўзимни йириб-йиртиб очаману тириклигимни билиб, «хайрият», дейман.

Бир ҳодиса эсимга тушиб кетди. Тошкентда ўша машҳур ва машҳур зилзила рўй берган тонгда ётоқда биринчи бўлиб, энг қаттиқ қичқириб юборган одам ёши ҳаммамиздан катта, иккала кўзи ожиз курсдошимиз эди.

— Ҳали шу хаёллар билан яшаб юрибсизми, Солижон? Унда даволанишга келишним ҳожати йўғиди, пул сарфлаб...

Мен ўзимни шунча тутишга ҳаракат қилсам ҳам, овозим титраб чиқди шекилли, Солижоннинг юзи тундлашди.

Мен узр айтдим. Равшанга кинога кирмаймиз дедимда, чиқиб кетдим, у Дилшод билан пастда қолди. Девор томонга ўгирилиб, газета варақлаганча мизғиб қопман. Равшан билан Дилшоднинг суҳбати қулоғимга кира бошлади. Дунёда бировни гапига хуфёна қулоқ солишдан ёмон одат йўқ. Туриб кетмоқчи бўлдим лекин, уларнинг кайфиятига, ўйинига ҳалал бергим келмади, иккинчидан болакайларнинг нималар ҳақида сўзлаши мени

қизиқтирди албатта, қолаверса, бировмас, ўғлим-ку, деб ўзимга тасалли бериб, индамай ётавердим.

— Сизлар нечтасизлар?— сўради Дилшод.

— Олтита,— жавоб берди Равшан.

— Мацца-а, зерикмайсан. Мен бир ўзим бир хил вақтда уйда сиқилиб ўлай дейман.

— Э, кўпчилик яхшимас.

— Нимага? Қани, юр.

— Кўпчиликка пул етказиш қийин, дейди дадам.

— Даданг нима иш қилади?

— Журналист... ушлаганингизни юринг-да...

— Дадам журналистларга узатиб туришади, дейди-ю.

— Нимани узатиб туришаркан?

— Қуруғидан-да, шуниям билмайсанми, калла.

— Гонорар олиб турадилар.

— Генерал дейсанми?

— Гонорар.

— Нима у?

— Газетага ёзганига пул олади.

— Кўпми?

— Билмайман. Сизлар боймисизлар?

— Бўлмасам-чи? Манави чиппакка.

— Сизи дадангиз нима иш қилади?

— Базада старший экспедитор.

— Уҳ, тушдингиз: бир, икки, уч — дамка! Старший дегани начайлик деганими?

— Унданам зўр.

— Нима иш қилади?

— Ҳеч нарсани билмайсанакан-да. Москва, Ригаларга бориб мол гаплашиб келади.

— Қанақа мол?

— Ол-а... мол дегани — товар дегани, газлама, кийим...

— Мол гаплашиб келса бой бўладими?

— Олиб келиб тарқатади. Қирасига магазинчилар қуруғидан чўзиб туришади-да. Чунки улар яхши мол то-

пиб келишолмайди, яхши мол бўлмаса, планларини ба-
жаришолмайди. Бошлиқлари тикка қилиб, худди биз бо-
лалар билан уришиб қолганимизда сўкнишгандай, роса
сасиб сўкар экан. Энди тушундингми?

— Тушундим... сато бўлдингиз...

— Қартани опчиқайми?

— Мен карта ўйнамайман-да.

— Даданг сўкадимми?

— Яхши болалар карта ўйнамайди, дейди.

— Биз пулдан ўйнамаймиз-у.

— Бари бирам-да. Яна ўйнаймизми?

— Майли. Даданг жуда зиқна одамми?— сўради
Дилшод овозини пасайтириб.

— Ким айтди?

— Дадам. Уқийдиганлар қийналиб пул топншади,
дейди. Қийналиб пул топадиганларни социям тез оқара-
ди, дейди. Сенам аълочимисан?

— Ҳмм. Сиз-чи?

— Э-э... ўқишни ёмон кўраман. Дадам бошингни қо-
тирма, тўрт амални билволсанг бўлди, ҳамма китобни
ёдлаворганингдаям бари бир институтга ўзингча кирол-
майсан, дейди. Ростням бари аълочилар йиқилиб кели-
шади.

— Мени дадам ҳар йили мақтов қоғози олсанг, ўрни
битиришингда медаль беришади, институтга осон кириб
кетасан, дейди. Ҳар кунни кундалигимизни, дафтарлари-
мизни текширади. Нима керак бўлса, дарров олиб бера-
ди, жудаям меҳрибон.

— Қуруқ меҳрибон, дафтар-қаламга меҳрибон, де-
гин. Тузукроқ кийиминг йўғу. Бозоргаям чиқмайсизлар.

— Уйда устивошим кўп, юк бўлади, деб опкемаган-
миз.

— Уйда меникиям тиқилиб ётибди.

— Дадангизни пули жудаям кўпми-а?

— Қанчалигини билмайман, кўп бўлса керак. Аям
ўзингизга эҳтиёт бўлинг, беришганини олаверманг,
одам ўлгур ёмон, бири бўлмаса бири кавлайди деса,

дадам, йўқ, сен билмайсан, олмасам кавлашади, дейди.

— Мени дадам кўп пулни хосияти йўқ, касри бор, дейди.

— Э, пули кам одамди гапи бу. Мени дадам ҳечам унақа демайди.

— Дадам пули кўп одамлар яхши ухлашолмайди, дейди аямга.

— Яхши ухлолмаганиминан аямга, менга яхши-яхши кийимлар оберади. Кеча бозордан дадам вильвет олди, костюм-шим тиктириб берадийкан. Ҳозир вильвет мода экан.

— Менгаям костюм-шим обераман девди, ўзим унамадим. Пулимиз тугаб қолади, дедим.

— Опқочма.

— Рост. Кўйнагим кир бўп кетувди, дадам янги олақоламиз, деди. Мен юволақоламиз, деб кўнмадим.

— Қим ювди кўйнагингни?

— Ўзим.

— Ҳе, қиз бола-ей...

— Нима қипти, одам деган ҳар қанақа ишни қип кетавериши керак, дейди дадам.

— Мени дадам кийимларимизни санитаркага ювди ради. Бир-икки сўм чўсанглар, ювиб дазмоллаб беришади.

— Дадам, одам деган кучи етадиган ишни ўзи қилиши керак, бировларга ялинмай, дейди.

— Э, биз ялинамизаканми, пул берамиз.

— Дадам ўқимаганлар шунақа бўлади, дейди.

— Қим ўқимаган экан? Мени дадам иккита ўқишни тугатган. Битта қизил, битта кўк дипломи бор, биттаси пўлат сандиғимизда туради, энам бувам урушдан ёзган уч бурчак хатларга қўшиб латтага тугиб қўйган.

— Мени дадамни бир уй китоби бор.

— Бизникида «Сиёсий иқтисод», деган каттакон китоб билан тўртта чўт бор. Дадам; ҳозир дунёни чўт юргизяпти, ҳар доим шундай бўлган. Сенам чўтни яхшилаб

ўрганвол, ҳисоб-китобдан бошқаси икки пул, дейди. Тошинг тугади.

— Яна ўйнаймизми?

— Бўлди. Юр энди бизникига тушамиз.

— Нима қиламиз сизларникида?

— Магнитофон эшитамиз. Кўргансану, японский, зўр-да. Дадам ўша ёққа борганида менга опкелиб берган. Сени даданг яхши ухлайдikan — хуррак отмай. Мени дадам роса қаттиқ хуррак отади. — Ўзини хуррагидан ўзи чўчиб уйғониб кетади. Қани, тушдикми?

— Тушдик.

Шашка доналари шиқирлади. Кейин эшик тарақлаб ёпилди.

Уйқум ўчиб кетди. Шу пайтда ўрнимда ким бўлса ҳам менинг ҳолатимга тушиши, менинг хаёлимдан кечган фикрларни ўйлаши турган гап эди. Мен, албатта, ўзим ва ўғлим, Солижон ва унинг ўғли, ҳаёт, умр ҳақида мушоҳада юритдим, Равшан билан Дилшоднинг гапларини тарозуга солиб кўрдим. Уларнинг суҳбати нуқта-вергулигача хотирамга ўрнашиб қолган эди. Болакайларнинг ҳар бир сўзи жонли қиёфага кириб, ТИРнинг турли жониворлар шаклидан иборат нишонларидай кўз олдимдан қайта-қайта ўтар эди.

Қанча ётганимни билмайман, бир пайт Равшан пастдан чақириб қолди. Айвондан қарасам, шерикларимиз кинога отланишибди. Равшанни яна «гиж-гиж»лашганми ё ўзи эргашиги келганми, беш-олти қадам орқада, улардан кўнгил узолмаётгандек, бутун вужуди ўшалар томонга оғиб турибди.

— Нима дейсан?— сўрадим совуққина.

— Бо-ров-рай...

Майли, десаммикин,— ўйладим. Лекин дарров эълондаги кино номи кўз олдимга келди... сўздан ҳам қайтмаслик керак, бола сирингизни, ҳавонгизни олади.

Равшан рад жавобимни эшитиб, ҳеч нарса демади, шартта бурилди-да, тез-тез юриб, чинорзор ўртасидаги чорси майдончага ўтиб кетди. Кейин ўйласам, ўша пайт-

да йиғлагиси келгану ўзини одамлардан четга олмоқчи, бошқа нарсаларга алаҳсиб, аламини унутмоқчи бўлган экан.

Ҳарфлар живирлашиб кетаверди.

Энди хатони тузатиш қийин.

Равшанда, чоғи, мен унча эътибор қилмаган аллақандай феълу атвор — қайсарликми, ориятчанликми, ўз-лигини намоён эта бошлагандай...

Кўнглим тинчимай, бир оздан сўнг пастга мўраладим, Равшан кўринмади. Чиқаётгандир деб, кутдим. Дарағи бўлавермагач, яна қарадим — йўқ. Хаёлимга минг хил ўй келиб, физиллаб ҳовлига тушдим. Боя беркиниб олганмиди, ё айланиб, қайтиб келганми, Равшан майдончада пайдо бўп қопти. Бир ўзи болалар сирпанчигининг трубаси нчига тош отиб ўйнаяпти.

✦ Тоғ-адирларни пастлаб, қуюқ дарахтзорлар орасидан сирғалиб ўтаётган оқшом пардаси бу атрофга ҳам соя ташлаб улгурган эди. Равшанни бошлаб чиқиб кета қолай, деб, чақирдим. Эшитмади чоғи, яна чақирдим. У тезгина бир қараб қўйди-ю, пинак бузмай, ўз машқини давом эттираверди. Яқинроқ бориб учинчи марта чақирдим.

— Нима дейсиз?!

Равшаннинг биринчи марта менга шундай кескин, қаттиқ гапириши эди. Уйда бўлганда-ку, эшитгулигини эшитиб, тегишини оларди-я, сафарда, бегоналар орасида, устига-устан, ўзинг ранжитганингдан кейин, тилинг айланмас экан.

— Кеч кирди ўғлим...

Мен гапимни тугатмасимдан у боягидай, мен томонга қарамай, қўл силтади:

— Э-э!..

Обрўнинг борида, «шу жойдан» қайтишга тўғри келди. Хонага чиқиб, ўзимни ўринга ташладим. Қаравот нохуш ғичирлади. Равшаннинг кимсасиз боладай якка-ёлғиз ўйнаши, унда пайдо бўлган янгича феъл аломатлари, ўз нуқтаи назарим, Солижоннинг фалсафаси —

ҳаммасини ғалвирда элаб, анча ётдим. Фикр ва тушунчалар миямда тўлқин ичра қолган қайиқлардай тартибсиз чайқалар, тўлқиннинг пасайишидан, бинобарин, қайиқларнинг ўз йўналишига тушиб олишидан дарак йўқ: чор атроф туманли, булутли эди.

Хаёл уммонининг чуқур гирдобига шўнғиб кетган эканман, эшикнинг қаттиқ шамол очгандай тарақлашидан чўчиб, ҳушимга келдим. Равшан тўғри каравотига ўтиб ўтирди-да, чала-чулпа ечиниб, адёл орасига кириб кетди.

Мураса кўпригини қурмоқчи, орадаги ғадир-будирликни силлиқламоқчи бўлдим:

— Ҳа, ўғлим, чарчадингизми?

— Ҳамма болалар кетишди!— деди жавоб ўрнига терслик билан Равшан.

— Ҳамма билан ишинг нима?!

— Нима, ўзингиз, ҳар куни кино кўрсатади, дегансизу келятиб...— Минғирлади Равшан.

— Болалар бопи бўлмапти-да.

— Уйдаям шунақа деб, телевизордаги кинони кўрсатмайсизлар... Бошқа болалар кўришадию...

— Нима, бошқалар билан киндигинг бирми? Бошқалар томдан ташласа, сенам ташлайсанми?

— Мени ўртоғим олдида уялтирдингиз...

Мен лаб тишладим. Лекин менинг ҳам сўзимдан қайтгим, ўғлим олдида ўсал бўлгим келмас эди.

— Шашка ўйнайликми?— сўрадим бир оз жимликдан сўнг.

— Йў-ўқ!— деди Равшан зарда билан ва девор томонга ёнбошлаб адёлга бурканди.

Сездимки, тор ниҳоятда таранг, сал бўшатмасам, иш чатоқ.

— Бўпти, ўғлим, бугун яхшилаб дам ол, эртага кинога ўзим олиб бораман.

Равшан адёлни қайириб, ярим ўгирилди.

— Керакмас!

— Кўрмайсанми кино?

— Йўқ!

Мен, ҳазилнинг энди мавриди келди, деб ўйладим-да, жилмайиб ўрнимдан турдим. Равшаннинг каравотига хиёл энгашиб, кафтимни очдим:

— Қўлни ташла!

Равшан юзимга қарамай қўл бериб, тезгина тортиб олса-да, мен вазиятдан чиқиб кетдим, деб юз фоиз ишонгандим. Ҳамма нарсада, ҳар қандай муомалада ё ошкора, ё пинҳона чегара-чизиқ бўлади. Одамзод кўпинча ана шу чизиқни билмасдан ё бехосдан босиб қўяди-да, унинг кўп ўй-режалари чархпалак бўлиб кетади.

— Индинигаям бормайсанми?— сўрадим яна Равшаннинг узил-кесил ваъдасини олиб, унинг хархашаларидан бир йўла қутулишни ўйлаб.

— Йўқ!— жавоб берди Равшан назаримда хийла хотиржамлик билан.

— Қўлни ташла!— Мен яна кафтимни чўздим.

— Э-э!..— Равшан адёл билан бошини бутунлай буркаб олди.

Сал ошириброқ юборибман, деб ўйладим, аслида анчаёқ ошиб кетган экан. Жойимга ётдим-да, китоб варақлашда давом этдим, лекин икки кўзим нариги каравотда. Равшан миқ этмас, ҳатто нафас олишиям сезилмас эди. Мен хотиржам тортиб, ўз машғулотимга берилиб кетдим. Беш дақиқалар кечган эди шекилли, қандайдир ноаниқ сас қулоғимга чалинди. Аввалига у овознинг Равшанники эканлиги ҳаёлимгаям келмади, чунки овоз жуда узоқдан келаётгандай туюлди. Бошимни кўтариб, балкон томонга диққат билан қулоқ тутаётган эдим, беихтиёр Равшаннинг каравотига кўзим тушиб қолди. Адёл сезилар-сезилмас силкинаётган эди...

— Равшан...— Аста чақириб кўрдим.

Мина ташқи таъсирдан портлагандай, Равшан ана шу бир оғиз сўздан жунбишга келди. У ҳиқиллаб йиғлаётган экан, дами ҳам қайтиб кетган бўлса керак, шахт билан устини очиб юборган эди, овози кўтарилиб

кетди. Боланинг йиғидан юз-кўзлари қизариб, шишиб кетган, энтикиб-энтикиб, аранг нафас оларди.

Мен эсанкираб қолдим. Равшаннинг бу қадар таъсирчанлигини пайқаман эканман. У тўлиқиб йиғларди, юрак-бағрим эзилиб кетди. Лекин, ҳозир, шу ҳолатда ҳар хил ваъдалар билан уни юпатишга уриниш — оловга ёр сепиш билан баравар эди. Бироқ унинг кўз ёшларига узоқ чидаш ҳам амримаҳол эди. Сўнгги чорани қўллашга мажбур бўлдим.

— Бас қил, ярамас! Энди калтак ейсан!..

Равшан пасайди, ҳақиллаши сусая-сусая охири тинди, кейин ухлаб қолди. Аммо ўзим бошимни ёстиқлар орасига қанча ўраб буркамайин, кўзим илинай демасди.

Равшанни ҳафа қилганим учун ўзимни қаттиқ койир, яна «бола-ку, бир ухлаб турса, гина-кудурати эсидан чиқиб кетади», деб ўзимга тасалли берардим.

Эрталаб кўзимни очдим нариги каравотга қарардим. Равшан, қачон уйғонган, билмадим, шифтга тикилиб индамай ётар, қаншари ёнида ёш излари қотиб қолган эди.

— Ҳа, Равшанбек, уйқу қалай бўлди?— сўрадим ҳеч нарса юз бермагандай.

— Яхши,— деди Равшан қисқа ва оҳангидан муносабатини, кайфиятини илғаб бўлмайдиган тарзда. Ҳар қалай, арази ёзилмаганга ўхшарди.

Унинг юзлари қизариб кетган, кўкраги тез-тез кўтарилиб тушар эди. Хавотирланиб ўрнимдан турдим-да, қўлимни Равшаннинг пешонасига қўйдим: ёняпти...

Тунларим ўғлимнинг бошида киприк қоқмай кеча бошлади.

Равшан зорланмас, ҳеч нарса сўрамас, саволга фақат «ҳа» ё «йўқ», деб жавоб берар, шифтдан кўз узмай ётаверарди.

Шу ҳиссиз, совуқ шифтга намунча тикилади? Нега эрмак топиб олгандай, лоқайд нигоҳини бир нуқтадан узмайди? Балки у аксарият кўп қаватли уйларга хос нақшсиз, ўнгсиз кўкиш шифтга хаёлан нималарнидир

ёзиб-ўқир?.. Гоҳида пичирлаётгандай ҳам бўладию... ё аясини, опа-укаларини соғиндимикин?..

Равшаннинг кўзи илинган пайтларда болани ўзига оғдирган мўъжизани, рўёни қидириб, шифтни қаричма-қарич, қайта-қайта назардан ўтказаман. Аммо, қўлдан ўтар қилиб чаплаб кетилган ғадир-будир сувоқда чинни дарзидек илон изи чизиқлардан бўлак диққатга арзигулик ҳеч нарсани, ҳеч бир маънини илғамайман...

Мен тилсиз, қулоқсиз бир парча этдан тўрт мучаси бут онгли зот яратиш жараёнини жуда узун, ниҳоятда таҳликали масофалиги ҳақида бош қотириб кетаман. Қоронғида бокиралик билан унинг азалий ва абадий рақиблари бўлган сифатлар орасидаги чегарани фикран пайпаслаб қидираман, тополмай, хунобим ошади. Назаримда, умуман тополмайдиганга ўхшайману титроқ бо-сади...

Солижон билан Дилшод чиқишади. Равшан бошини ярим буриб қўл учини бериб сўрашади-да, яна тепага термилади.

— Э, жуда ялқов бола чиқдинг-у, тур-да, энди,— дейди. Солижон менга кўз қисиб.

Равшан унга бир лаҳза тикилади, кейин бошини девор томонга ўгириб олади.

— Айтмовдимми сизга, мана, оқибат...,— дейди Солижон менга юзланиб, бошини сарак-сарак қиларкан. Унинг писандасими бу, раҳмдиллигими — юзидан уқиш қийин эди.

Мен ўзимни бир оз тутиб ўтирдим. Лекин ичим ги-мирлайверди. «Доно файласуф» энди чегарадан чиқиб кетган эди. У билан ортиқ ҳамсуҳбат, ҳамроз бўлолмас-лигимга кўзим етиб қолди.

— Менга қаранг, оғайни,— дедим унга тик боқиб, кечирасизу, фақат қилиқларингиз ёқимсиз, десам, гап-ларингиз ҳам совуқ экан.

Мендан бунақа шартакиликни кутмаган Солижон-нинг кўз соққалари имкони борича кенгайиб, олайди, у стулдан даст турди

— Ие, мен сизни туппа-тузук одам десам, ўғлингиздан баттар тегма нозик, сиркаси сув кўтармаслардан экансиз-ку. Асли қуруқлардан қуруқ гап чиқади ўзи.

— Даф бўлинг!— деб бақирганимни биламан...

Кўзимни очсам, тепамда пиёлада сув кўтарган санитар қиз, унинг ёнида Равшан даф-даф қалтираб турарди.

— Уйга кетайлик, дада,— деди Равшан шоша-пиша. Аразлашиб қолганимиздан бери «дада» сўзини ўғлимнинг тилидан биринчи эшитишим эди.

Муддатимиз тугашга эса ҳали яна бир ҳафта бор эди.

ЗОР — ИНТИЗОР

Келдим бу сори ўз ихтиёрим билла,
Лекин боруримда ихтиёрим йўқдир.

БОБУР

Ишдан қайтаётганимизда кучсиз шамол эсиб, ёмғир шивалар, атрофни куюнди, хазон босган бетон ариқчалардан кўтарилаётган ачимтир ислар, йўл четлари ва гулпушталарда сўнгги кунларини яшаётган майса-гиёҳлар, анвойи гулларнинг сўнгги, кишини орзиқтирувчи ҳидлари тутиб кетган эди.

Бундай маҳал одамда беихтиёр бирон кўнгил яқини билан гоҳ у, гоҳ бу томонга қиялаб ураётган ёмғирни дераза ортидан томоша қилганча, ўтган-кетгандан суҳбатлашиб ўтиришга майл уйғонади.

«Зарафшон» ресторанининг миллий таомлар бўлими шу жиҳатдан айни муддао жой.

Ёмғир манзараси ўзимиз кутгандай эди: ҳар ер-ҳар ери тўрт хил рангли ромб нақшлар билан сирланган ойналарга «чирс-чирс» урилаётган томчилар эгри-бугри ариқчалар ясаб, тинимсиз равишда бири иккинчисини қувалаб тушар, ром гирдига етгач, бири ўнгга, бошқаси чапга симобдай йўрғалаб кетарди.

— Кун қизариб чиқса томингни тузат... Халқимиз нақадар доно-я,— деди Даврон ака калта чарм тўни чўнта-

гидан янги «Коинот» сигарета олиб очаркан.— Эрталаб-ки ҳавони қаранг-у...

Шеригим гапини тугатиб-тугатмай гавдасини орқага ярим буриб нарироқдаги столда ўтирганларга тикилиб қолди.

Мен ҳам ўша тарафга қарадим, лекин ҳеч қанақа ғайритабиий ҳолни пайқамадим. Фақат қулоғимга стуллардан бирига ётқизиб қўйилган «Океан» транзисторидан элас-элас таралаётган қўшиқ оҳанги чалинди:

...Биздек ғарибни йўқлаб, дилдор хуш келибсиз,
Ноумид айламасдан мунглиғ фақирингизни,
Кўнглини бир олай деб, бисёр хуш келибсиз...

— Ҳалима опа куйлаяпти,— деди Даврон ака менга юзланиб. Овозидан анчагина таъсирлангани сезилиб турарди.

Ҳайронман, табиатан ҳушчақчақ Даврон ака анчамунча нарсага дарров мутаассир бўлаверадиганлар тоифасидан эмас эди.

— Бирон воқеа эсингизга тушиб кетдими?— сўрадим қизиқиб.

Даврон ака узун сўлиш олди. Кейин сигаретни уст-ма-уст торта бошлади.

— Ҳа,— деди у ниҳоят, чиғаноғини столга, муштини яноғига тираб, ташқарига ўйчан тикиларкан.— Ушандаям шунақа куз маҳали. Худди бугунгидай кун қизариб чиқувди,— дея ҳикоя қила бошлади сўнг ёмғирдан кўз узмай.— У пайтда биз ҳали Гулжадайдик¹. Аниқ эсимда йўқ: ё тўртинчида, ё бешинчида ўқирдим. Тўнғич акамнинг уй-рўзғори бошқа. Ҳовлида онам, кичик акам ва янги тушган келинойим билан турардик.

Онамнинг анчадан бери тоби йўқ. Кечаси уйда, кундузи кунчиқишга қараган айвонимиздаги гулдор панжарали тахта чорпояда ётади, ё қат-қат болишларга суяниб китоб ўқийди.

¹ Гулжа — Шарқий Туркистондаги шаҳар.

Гоҳи-гоҳи онам узоқда туя қарвонларидай чўзилиб ётган тоғларга тикилиб қоларди. «Ў-ў, қани энди қанотим бўлса-ю, пирр учиб, ана шу тоғлар ортига ўтиб кетсам», дерди бошини чайқаб.

Кичик акам аллақандай заводда ишларди. Якшанба кунлари ҳосил йиғиштириш учун даладаги боғимизга саҳар кетиб кеч қайтарди. Келинойим уйда кир ювиб, овқат пиширарди. Мен мактабдан келгач, кўчада ўртоқларим билан ўйнардим, ё келинойимга ўтин ёриб берардим.

Онамнинг қандай касаллик билан оғригани ёдимда йўқ. Уйимизга бирор марта доктор ё табиб келганини, онамнинг дори ичаётганини кўрмаганман. Лекин, қипқизил, дўмбоқ юзлари кичрайиброқ қолганини, тўмтоқ нияги остидаги териси салқиланиброқ бораётганини сезгандай бўлардим.

Тўнғич акам хабар олгани келганида онам нуқул Андижон тўғрисида гапирарди. Уша воқеа юз бермасидан уч-тўрт кун бурун онам акамни қистовга олиб қолди, денг. Унинг акамга илтижо қилгандай мўлтираб: «Ўзи кетиш ниятларинг борми, болам, одамни жуда интизор қилдинг-ку», деб зорланганлари ҳам ҳали-ҳали қулоғимда.

— Анжанга қайси юз билан қайтиб борамиз ўзи, буви?— сўради хонтахта ёнида чўк тушиб ўтирган акам онамга ҳадик билан қараб.— Маҳалла-кўй, эл-юрт олдиди бош кўтариб юришни айтинг.

— Шундай деб, орқага сура-сура даданг оламдан ўтиб кетди, бизни мусофир жойда, аросатда қолдириб,— деди онам кўзларига ёш олиб.

— Мусофирлигимизни ҳеч ким юзимизга солмайди-ку,— деди акам ўжарлик билан.

— Солишган, болам, у вақтлар ҳали сен ғўр эдинг.

— Дадамнинг қабри-чи?— деб сўради яна акам қовоғини уйиб.

— Бўлмаса, бир йўла мениям шу ерга кўмиб, кейин жўнамоқчимисизлар?— деди бўғилиб кетган онам.

Акам индамади.

Онам ҳиқиллаб-ҳиқиллаб яна давом этди:

— Дадангни тупроғини яратган эгам бу ердан олган эканки, шу ерни суғибди, қандоқ қиламиз, болам... Бизни у ҳукумат олдидаям; бу ҳукумат олдидаям тариқча гуноҳимиз йўқ билсанг. Отанг бир адашди холос. Катталарни кўнглини топиб гаплашсанг бўлади. Кетганлар кетишяпти. Мана, Асқар ҳожилар кузги хирмонни олиб, жўнашармиш. Аъзам қори раҳматлини ўғиллари ҳам ҳаракат қилиб юришганмиш... Уринган, интилган одам доғда қолмайди, ўғлим... Дадангни қабри жудаям бегона бўлмас, замон тинч, омонлик бўлса, ўзларинг ҳам келиб зиёрат қилиб туришарсан... Одамни гўри қаерда қолсаям руҳи кўнгил яқинлари билан бирга юради, болам.

— Шундай боғ-роғларимизни ташлаб кетиш одамга жа алам қилади-да. Ҳовли-жойларни... Ҳазилакам пул, ҳазилакам меҳнат сарф бўлдими...— деди акам бошини кўтармай, минғирлагандай.

Онамнинг ранги оқариб акамга ўқрайди.

— Сен, ҳали, шунга чўзиб юрибсанми?

— Кечиринг буви¹, уёқда қийналиб қолмасмикнмиз, дейман-да. Еримиз бўлмаса... Уй-жой сотиб олиш керак. Ер беришган тақдирдаям ҳосилни бир йил кутишга тўғри келади. Бой-бадавлат меҳрибонларимиз йўқ уёқда. Ҳали қанақа ишга кирамиз... Дарров иш берақолишадими денг...

— Ҳаммаёқ мўл-кўлчилик, арзончилик эмиш-ку,— деди онам сал тутулиб.

— Бошқа мишмишларга қараганда жудаям унчалик эмасга ўхшайди,— деди акам дадилланиб.— Юрт катта урушдан чиққан. Сал кам беш йил— айтишга осон. Ҳаммага ош авлиё, нон пайғамбардир. Буни айтишармиди. Ўзингиз ўйланг, деҳқон кетмонини, ишчи заводини ташлаб беш йил уруш қилса, сичқонлар ҳам қирилиб

¹ «Ойи» ўрнида.

битса керак. Ўзидан ошинадиган одам топилиши даргумон-ов... Бир кун жанжал чиққан уйда қирқ кун барака бўлмайди, бир йил уруш кўрган халқ ўн йилдаям ўзини тиклолмайди, дейишади. Бир йигит ўн саккиз-йигирма ёшда қаторга киради...

Онам қаддини болишдан кўтариб, астойдил ўтириб олувди, акам гапдан тўхтади.

— Менга қара,— онамнинг жаҳли чиқди шекилли, няклари қимирлаб кетди.— Андижонга оёғим етиб келса, бас, гадойлик қилиб бўлсаям сенларни боқаман. Бу ерда буғдой нон егунча, Толзорда кунжарага тиқилиб ўлсам ҳам розиман...

Якшанба эди. Кўчада ўйнаб-ўйнаб, ҳарсиллаб уйга кирсам, онам ғазабланиб қолди:

— Бормисан, Даврон, йўлингга қарайвериб кўзим тешилай деди-ю.

— Ҳа, нима ишингиз бориди, буви?— дедим чорпоёга яқин бориб. Онам менга камдан-кам қаттиқ гапирарди.

— Расидан¹ артистлар келишибди. Ҳалима ҳам бормиш. Қаерга, кимникига тушдийкин, билиб келгин,— деди онам нимагадир овозини пасайтириб.

— Қанақа Ҳалима?— сўрадим гап ким ҳақидалигини таҳминан билиб турсам ҳам.

— Вой, нимага ўзингни овсарликка соласан, ўзимизнинг Ҳалима-да. Ҳалима Носирова! Неча марта гапирганман сенларга,— деди онам менга ғалати қараб.

— Ҳа-а, эсимга тушди. Нима қиласиз?— сўрадим ҳамон ҳайрон бўлиб.

— Сен буюрган ишни бажаравергин,— деди онам. Уша тобда мен билан ади-бади айтишишга ҳуши-тоқати йўқ эди.

— Қаердан биламан?

— Маъсуд афандингдан сўраб кўр-чи.

Йўл-йўлакай Ҳалима Носирова ҳақида ўйлаб кетдим. Нимага билиб кел, деди? Меҳмонга чақирармикин?..

¹ Россиядан.

Ўзи ким экан у? Қанақа аёл у? Нимага онам у тўғрида кўп гапиради?

Ҳалима опа ҳақида онамнинг тўрт қатор шеъри ҳам бор эди. Уни кўпинча ашулага ўхшатиб, хиргойи қилиб юрарди. Менгаям ёд бўлиб кетган.

Ҳалимажон, Ҳалима
Ким йиғлайди, ҳолима?..
Юзингга юз қўймадим,
Дийдорингга тўймадим...

Маъсуд афанди жуда билимли, ҳамма янгиликлардан хабардор адабиёт муаллими эди.

— Расиданмас, Ўзбекистондан дегин, хумкалла. «Қизил Юлдуз»га тушишган, аммо қайси бири кимни-кига жойлашди — бунисини билолмадим. Уша маҳаллага бориб сўрасанг, айтиб беришади,— деди Маъсуд афанди мени биринчи марта кўраётгандай синчковлик билан тикилиб. Тараддудланиб қолганигами, муаллим қўшимча қилди:— Агар Ҳалима Носировани билмоқчи бўлсанг, у Абдузўхур бойникида.

Уйга физилладим. Топшириқни қойиллатганимдан суюниб, онамга баланд овоз билан ахборот бердим.

— Абдузўхур бойникини биласанми?— сўради болишларга суяниб ўтирган онам, учлари икки ёнига осилиб турган оқ шойи рўмолини хиёл титраётган бармоқлари билан тузатаркан.

— Йўқ,— дедим бўшашиб.

— Билмасанг, бориб билиб ке. Дарвозасини кўриб қўйсанг, бўлди. Паттихон аянгдан сўрасанг, кўрсатиб қўяр, лекин мени айтди демагин.

Ичимда ҳайрон бўлдим у яна йўлга тушдим. Паттихон ая андижонлик Юнусбек бойнинг хотини. Уша, «Қизил Юлдуз» маҳалласида туришарди. Улар билан анчамунча борди-келдимиз бор эди.

Юнусбекни Фулжадаги катта бойлардан дейишарди. Ўзининг ун заводи. Жирғалонг¹да эшигиям, тешигиям

¹ Шаҳар ташқарисидаги ерлар.

йўқ поёнсиз боғи бор, боғда оламдаги жамики мева, узум хилларидан топилади, деб таърифлашарди. Лекин, шуниси қизиқки, у одамнинг ўз уйи йўқ экан, энг зўр бойларнинг дангиллама ҳовлиларини ижарага олиб ўтиришаркан. Сабабини сўрашса, «мен бировнинг юртига том солмайман», деб жавоб бераркан. Юнусбекнинг бу тутумини биров олифта бойваччалик, биров зиқналик, яна бошқа биров ҳафсаласизлик, деб баҳолашарди.

«Қизил Юлдуз» биздан унча узоқ эмас эди, лекин аксига олиб, Паттихон ая банд экан.

— Артист кўрмоқчимисан? Бизникигайм тушган, унча-мунчасимас, Тамарахоним!— деди у ўзида йўқ жилмайиб. Ушанда аянинг қилиғи менга хотинларга хос мақтанчоқлик, гупуришдай туюлди-ю, аммо бари бир Тамарахоним деганини кўришга қизиқиб қолдим.

— Дам оляптилар, бирпас кутиб турсанг, уйғониб қолади,— деди ая ниятимни фаҳмлагандай.

Мен айвон четидаги чор қирра устунга суянганча ўтириб, анча кутдим.

— Узоқ йўл уринтирган-да,— деди ўчоқ бошида куйманаётган ая бетоқатлаётиганимни сезиб. Назаримда уларникига қанақа улуг меҳмон келганини кўриб кетишимни, бориб онамга айтишимни истарди.

Ая тут новдаларини, овозини чиқармаслик учун тиззалари билан омонат букиб, чала синдириб ўчоққа тўқар экан, ўзиям айвон тўрисидаги уйнинг эшигига қараб-қараб қўярди. Унинг юзлари гувиллаб ёнаётган олов тафтида тандирдан янги узилиб, сув урилган гижда нондай бўғриқиб кетган, бир чимдимгина бурнининг учида сумалакдай осилиб турган тер томчисини сидириб ташлаш ҳам эсига келмасди.

Айвон тўрисидаги эшикка, юпқа, калта дарпарда тутилган деразаларга тикилавериб кўзим толди. Иннайкайин, ҳар қанча пойлашга ҳам рози эдим-у, уёқда онамнинг йўлимга термилиб ётиганини ўйлаб, ноилож ўрнимдан турдим.

Паттихон ая бош чайқай-чайқай, Тамарахонимдай катта артистни кўролмай кетаётганимга ачинди. «Отинойини сўраб қўй, мендан хафа бўлмасинлар, жоним билан кўрсатиб қўярдим-у, кўриб турибсан, ҳозир бир қаддам ҳам жилолмайман болам», деб кўчагача чиқди.

Паттихон ая айтган бурилишлардан ўтгач, икки-уч одамдан сўраб, Абдузўхурбойнинг болахонали, салобатли уйлардан иборат ҳовлисини, қўш табақали нақшиндор дарвозасини кўз остига олдим-у, уйга чопдим.

Онам энди аллақандай китобни тиззасига қўйиб, бош қимирлатиб ўқиб ўтирарди. Бу гал унинг чиндан ҳам китоб ўқиётганига ишондим. Чунки сўзларини чала-ярим тушундим. Уша пайтларда онам Хўжа Ҳофиз, Аҳмад Яссавий, Сўфи Оллоёр номларини кўп тилга оларди. Ушалардан бири бўлса керак. Лекин акаларим хатга кўп қараманг, деб тайинлашгани учун анчадан бери китоб ўқимай қўювди.

Мени кўриши билан тилларанг гардишли кўзойнагини кўзидан олди.

— Мунча қоранг ўчиб кетди, болам,— деди у китобни ёпиб, ёнидаги сариқ гулли мато ёпилган хонтахта устига қўяркан.

— Паттихон аяникига Тамарахоним тушибди!— дедим худди у артистни аввалдан биладигандай.

— Кўрдингми?— сўради онам қовоғини сал очиб.

— Йўқ.

— Абдузўхур бойникини топдингми?

— Топдим.

— Яхши. Энди келинойингга ўтин ёриб бер.

Онамнинг авзои бузуқроқ бўлгани учун ортиқча гап қўшмай «хўп» деб қўя қолдим.

Урик ўтин саржинлари тахлаб ташланган бостирмага етмасимдан, онам келинойимни чақирди:

— Зийнатхон, мен бир пастга тушай, она қизим.

Келинойим йўл-йўлакай майда ўрилган узун сочларини турмаклаб шоша-пиша борди-да, онамнинг чорпоя

остидаги калишини тўғрилади, қўлтиғидан суяб, ерга туширди.

Мен ҳам чопиб бориб, онамнинг иккинчи қўлтиғига кирдим.

Ҳовли этаги тарафга бошлаётган эдик, онам: «Йўқ, уёққа бормайман, манави, сўртак тагида бирпас юрай», деб қолди.

Келинойим ҳам, мен ҳам ялт этиб онамнинг юзига қарадик.

— Ётавериб белларим қотиб кетди,— деди онам ҳовли томон қадам ташларкан, бир келинойимга, бир менга, ўгирилиб.— Бугун сал тузукка ўхшайман.

— Уғлингиз келадиган вақт бўлиб қолди бувижон, мени уришади,— деди келинойим қоп-қора, чиройли кўзларини жавдиратиб.

— Ўзим айтиб қўяман, қизим, уришмайди. Сиз бугун чалароқ қовуриб, бир ўзимизни анжанча ош қилинг, сарёққа. Ошни кўнглим тусаб қолди, ҳам сал мадор бўлади. Хом овқатлар азон баданимни бўшаштирворди. Сиз қозонга уннайверинг, биз, мана, укангиз билан секин айланиб турамиз.

Бир оз юрганимиздан кейин онам елкамдан қўлини олиб, қулоғимга шивирлади.

— Сен ҳам ўтинингни ёриб, келинойингга қараш. Сув-пув келтириб бер.

— Сиз-чи?

— Мен ўзим юравераман, манави сўртак устунларини ушлаб-ушлаб... Борақол ўғлим.

Мен елкамни қисиб, бостирмага ўтдим. Кўзим онамда. Онам икки қўлини белига тираб беш-олти қадам юради-да, устунни ушлаб, нафас ростлайди. Унинг олтиндай товланиб турган хусайни доналаридан узиб олиб, пуфлаб-пуфлаб еяётганини кўрганимдан кейин, соғая бошлаганига ишонч ҳосил қилдим.

Акамнинг келишига келинойим онамнинг ўзи юра бошлаганини айтиб, суюнчилади.

— Ҳа, хайрият, хайрият, кушойишини бергани рост

бўлсин,— деди акам онамнинг юз-кўзига астойдил тикилиб.— Лекин кўп юрманг, буви, бирданига кўп юриб бўлмайди, уришиб қоласиз. Кунда-кунда, оз-оздан...

Онам мен қириб берган турп билан анчагина ош еди.

Дастурхон йиғилгач, онам билан акам яна Андижон ҳақида, у ердаги Толзор маҳалласи ҳақида, аллақачон оламдан ўтиб кетган боболарим, Ҳалима Носирова ҳақида суҳбатлашиб, анчагача ўтиришди.

— Анжанни, Толзорни кўришга кўзим етмай қолувди, шу, Ҳалимани бир кўрсам ҳам армоним йўқ эди,— деди онам рўмолининг учини дам бу, дам у кўзига босиб.

— Ҳалима опа «жон деб борардим-у, раҳбарларимизни олдидан бир ўтиш керак», деди. Раҳбарларига учрашишга юрагим дов бермади, ким билсин, нима хаёлга боришади,— деди акам бўйинини эгганча пиёладаги чойни айлантриб совутаркан.— Кўкламгача сабр қилайлик-чи, ажабмас, йўлимиз очилиб кетса... Акам ҳаракат қилиб юрибди-ю. Жа, бўлавермаса, ўзим астойдил киришаман.

— Айтганинг келсин илойим, ниятингга етгин, ўғлим,— деди онам жонланиб.— Акангдан бир хабар олиб қўйсанг бўларди, дараги йўқ, кечадан бери чап қовоғим учади...

— Қизиқсиз-а, буви у сиздан хавар олмай...

— Ешсан-да ҳалл, ўғлим, бола-чақанг кўпайганда биласан...

Онам чиндан ҳам тузалиб қолгандай эди. У ўша оқшом ҳар кунгидан тийракроқ, гаплашиб ўтиргиси борлиги сезилиб турарди. Куни бўйи боғда ишлаб чарчаган акам кўзлари юмилиб-юмилиб кетса ҳам, анчагача ўзини тетикликка солиб ўтирди. Кейин, энди ётинг буви, бугун анча уринибсиз, деб ўрнидан турди.

Онам-иқкаламизнинг жойимизни солиб бергач, келинойим ҳам чиқиб кетди.

— Энди сен ҳам ухла,— деди онам ўринга ёнбошларкан.

— Сиз-чи?— сўрадим.

— Нимагадир уйқум қочиб турибди. Хурсандчиликданми... Сен ухлайвер, бир маҳал бўп қолди. Бугун анча чарчадинг.

Онам анча юқалашиб қолган оппоқ кафти билан пешонамни силай бошлади.

Лекин меням кўзим илинай демасди.

Ичимда нимадир сиртга чиқмоқчи бўлиб гупураётганга ўхшарди. Суюняпманми, хафа бўляпманми, ўзим ҳам билмасдим. Мени акамнинг «кўкламгача сабр қилайлик-чи», деган гапи ўйлантирарди. Андижонга кўчиб кетсак, бувимнинг орзуси ушаларди... Мен бувимнинг уёқдаги қариндошлари билан қучоқлашиб кўришаётганлари, қувончдан лов-лов ёнаётган юзларини кўз олдимга келтираман. Ўзиям, бувимни ҳамма дугоналари ўраб олишса керак, байрам бўп кетса керак... Бизни роса меҳмон қилишади... Бирдан бошқа нарса эсимга тушиб қолди. Мен-чи? Мен нима қиламан?— деб ўзимга-ўзим савол бераман. Ахир синфдошларим, ҳамма ўртоқларим бу ерда қолишади-ку! Уёқдагилар менга бегона-ку. Жўравой, Нураҳмад, Муҳаммаддай яхши ўртоқлар топилармикин?.. Онамнинг тилидан наmunча ўша, тоғ ортидаги юрт тушмайди-а? Уёқ бу ердан ҳам яхшимикин? Бу ердан ҳам чиройлимикин? Онам билан акаларимнинг гапларига қараганда уёқда тол кўп шекилли. Тол ҳам яхши, таги салқин бўлади. Бу ерда эса терак кўп. Ҳаммаси баланд-баланд оқ терак. Ҳамма кўчаларнинг икки чети қатор кетган терак. Оппоқ кийинган паҳлавонлар саф тортиб туришгандай... Ўртага тушган йўл-йўл кўланкаси бирам чиройлики... Худди бир текис чизиқлар чизиб қўйилгандай... Дунёда бунақа тераклар, бунақа теракзор кўчалар бошқа бўлмаса керак...

Лекин онамга тоғлар ортидаги юртга қайтиш, ҳатто кўкламгача яшаш ҳам nasib этмаган экан.

* * *

— Онам мени уйғотганида тонг энди ёришиб келатган эди,— дея давом этди Даврон ака совуган чой-

дан хўплаб.— Зериктириб қўймадимми ишқилиб?— Сўради у мендан. Даврон аканинг феълени яхши билганим учун гапини бўлмайд тинглаятувдим, шундан шубҳаланди чоғи.

— Мутлақо! Бир чақалик фойдаси йўқ, қайтага асабни бузадиган муҳокамалардан минг марта афзал-ку ҳикоянгиз,— дедим кулиб.

— Унда ўзингиздан кўринг,— деди Даврон ака қулоғимга синиқ жилмайиш билан жавоб қайтариб.— Хуллас, онам саҳар уйғотди.

— Ҳм-м...— дедим ижирганиб.

— Тур, ўғлим, мени кечаги жойга бошлаб борасан,— деди онам.

Бирдан уйқум қочиб, кўзларим мошдай очилиб кетди. Ахир шунча кундан бери ётиб, кеча аранг ўн беш-ийгирма қадам юрган одам қаерга бориши мумкин?

— Қайси жойга?— сўрадим шоша-пиша.

— «Қизил юлдуз»га-да,— деди онам хотиржам.

— Қандай етиб борасиз, буви?

— Етиб бораман, ўғлим, бугун жудаям яхшиман, соппа-соғман. Бўлақол тезроқ ювиниб, тузукроқ кийинвол,— деди онам янада мулойимлик билан. Шундагина онамнинг тўйга кетаётгандек оқ сийдам кримжажит кўйлак, қора бахмал камзул, амиркон махси-кавуш кийиб, ясаниб олганини кўрдим.

Акам, албатта, азонда чиқиб кетган, лекин келинойим ҳам кўринмасди. Онамдан сўрадим.

— Бувисиникига кетди. Бир хабар олиб келсин, мен билан овора бўлиб, қачондан бери боргани йўқ, бечора,— жавоб берди онам келинойимни яна кечагидай узундан-узоқ дуо қилиб.

— Ўзи нимага боряпмиз, буви?— сўрадим кўчага чиққаннимизда.

— Ҳалимани бир кўрай, ўғлим,— деди онам,— фақат секинроқ юргин болам, ҳасса тутмаган одам, манави таёққа ўрганиш қийин бўляпти.

— Бошқа, зўр ҳасса қибберайми?

— Йўқ энди, болам, вақт кетади. Юравер, гаплашиб бориб келамиз.

— Сиз ўзи Ҳалима Носировани танийсизми?— сўрадим яна.

— Нимага танимас эканман, танийман. Ҳалимани танимаган борми... У кўчага чиққанида орқасидан бир маҳалда қиз-жувон эргашиб юрарди... Ҳалима бутун Анжанга бўлакча файз киритворган. Қанча гумроҳлар ортидан болта кўтариб ҳам юришган. Ҳалима ҳаммасини доғда қолдирди. Ажаб қилди. Мана энди, бутун оламни ўзига қаратиб, сайру саёҳат қилиб юрибди. Толеи баланд экан. Эри катта шоир... Ўзи юртининг маликаси... Эҳ, Анжан, Анжан...— Онам гапини тугатолмай хўрсиниб қўйди.

Мен акаларим ва онамнинг меъдасига тегиб кетган саволимни яна бир марта такрорладим:

— Буёққа нимага кеп қолганмиз ўзи, буви?

Бу саволга ҳар гал ҳар хил жавоб эшитардим. Кичик акам елка қисади, тўнғич акам катта бўлганинда биласан, деб қўярди. Онам эса: «Э, болам-а, фалакни гардиши-да, ризқимиз шу ерларга сочилган экан, териб еб юрибмиз-да», дерди чуқур энтикиб.

Уша сафар онам бошқачароқ жавоб берди:

— Э-э, буни мен ҳам билмайман, ўғлим. Бир алғовдалғов замон бўлди-ю, ҳамма уяси бузилган аридай тумтарақай тўзиб кетди.

— Анжан яхшими?

Бу саволимга неча марта берганман. Бу саволимга онам ҳар сафар турлича жавоб қайтарарди. Бу гал:

— Э, қақилдоғ-а, хўп одамни юрагини эзадиган гапларни сўрайсан-да,— деди.

— Буви, Анжандан кеп қолишган бошқалар ҳам кўп-у, улар юришибди-ю...

— Ҳа, нимасини айтасан, болам. Унақалар кўп дунёда. Уларга кунни қаерда яхши ўтса бас... Сендан гинам йўқ, акаларинг тушунмаяпти-ю мени, сенга йўл бўлсин, қали гўдаксан... Ҳой, тош тепмай юр, деяпман...

Ушанда чиндан ҳам онамни зиғирча тушунмаганман. Фақат кўнглимдан шундай гаплар ўтувди холос: онам Ҳалима Носирова билан бир вақтлар бир маҳаллада яшашган, уни соғинган... ўша опани кўргани кетяпмиз...

Онамни толиқтириб қўймай деб бошқа гапирмадим.

— Ахир, ўзимизнинг Фулжа ҳам яхши-ку,— деб ўйлайман ичимда.— Чиройли. Дарахт кўп, кўм-кўк шаҳар. Маҳалламизнинг номиям зўр: Ҳарамбоғ. Жирғалонгда катта боғимиз бўлса... Уйларимиз данғиллама, болохонали... Ҳамма қўшнилариимиз ўзбек. Икки қаватли ўзбек мактабимиз бор...»

Мактабимизнинг тахта поли шунақа ялтиллаб турардики, худди ойнанинг ўзи эди. Афандиларимиз бизга доим: «Пойафзалларингга нағал қоқтирмаларинг, полни расво қиласанлар», дерди.

Ҳозир ўйлаб кўрсам, маҳалламиз аҳли билан, умуман, Фулжадаги ҳамда ўзбеклар билан ниҳоятда оқибатли қариндошлардай иноқ яшаган эканмиз. Балки мен ўшанда ҳамма одамлар ҳамма жойда шундай яшайди, деган тасаввурда бўлсам керак. Эҳтимол бу ҳақда ўйлаш хаёлимгаям келмагандир. Аслида бунақа бўлиши мумкин эмаслигини, ундай аҳилликнинг маълум сабаблари борлигини кейинчалик англадим.

Анча юрганимиздан кейин бари бир ўзимни тутолмай, яна: «Уям сизни танийдими, буви?»— деб сўрадим. Нимагадир онамнинг Ҳалима Носировани танишига унча ишонгим келмасди. Маҳалладаги шов-шувларга, Паттихон аянинг ўзини йўқотиб, босар-тусарини билмай қолганига қараганда, Ҳалима Носирова билан Тамарахоним деганлари доврўқ қозонган, жуда катта артистларга ўхшайди. Онам, ўзи «ёшлигимда маҳалла ҳатлаб нарига ўтмаганман», дерди... Аммо, ҳеч қачон ёлғон гапирмасди. Паттихон аяникига юбораётиб бир марта ёлғонлади. «Мени айтди демагин», деди. Нимага? Бувим айтди, десам нима бўларди?..

— Танийди. Мени танимаса, опоқдадангни танийди,— деди онам, кейин астойдил қулоқ тутиб турганим-

ни кўриб, шоша-пиша қўшимча қилди:— Мениям сал-пал танирди, ҳозир билмадим, эҳтимол, ёдидан кўтарил-гандирман. Орадан қанча замонлар ўтиб кетди...

Кейин билсам онам, ўшанда менга яна бир марта ёлғон гапирган экан. Айтишларича иккала бобом ҳам Андижонда анча таниқли, нуфузли одамлардан экан. Ҳалима Носирова чиндан ҳам уларни таниши, ақалли улар тўғрисида эшитган бўлиши мумкин, лекин, доим паранжи-чачвонга ўраниб юрадиган онам боя айтганим-дай: Андижонда ҳам Толзордан бўлак жойни кўрмаган бўлса...

Икки гапининг бирида: имонимдан айрилмай, десанг, минбаъд ёлғон сўзлашни ўрганма, деб тайинлайдиган одам, ўшанда мени нима учун алдаганига ақлим етмай, бир неча йилгача ўйланиб юрдим.

«Танимаса, нима қиласиз бориб?»— деб қолишимдан хавотирланувдимикин?.. Ё, ростдан ҳам бир вақтлар бир-бирини танишармидийкин, дейман...

Йўқ, менимча йўқ...

Кейинчалик, онамнинг ўша икки кун ичида менга бир эмас, бир неча бор ёлғон сўзлаганини англадим...

Аммо бу нарса ўшанда мени хаёлимгаям келмаганди. Меңи бошқа бир жумбоқ таажжубга соларди: онам қандай қилиб бир кунда оёққа туриб кетди? Қандай куч унинг қувватсиз оёғига мадор, тахта бўлиб кетган белига жон бағишлади? Қандай оҳанрабо, қандай сеҳр уни имлаб йўлга чорлади? Ҳалима Носирова билан ростдан яқин танишмикин? Бунчалик қадрдон бўлишса, нега у бизникига келмайди? Нимага ўз ҳамюртаникига меҳмонга бориш учун бошлиқдан ижозат бўлиши керак? Нима учун акам бошлиққа учрашга ботинмадийкин?..

Бу саволларимга орадан анча йиллар ўтгандан кейингина жавоб топдим. У гапларни акам хаста онамнинг кўнглини тинчитиб учун айтган экан, чоғимда.

Кейинчалик мен яна бошқа кўп нарсаларга тушундим: онамнинг мевазор боғли кенг ҳовлимизда қафасдаги қушдай мудом безовта, тоғлар ортига талпиниб яша-

ши боисини ҳам, мени алдашга ундаган сабабини ҳам англаб етдим. Лекин афсуски, кеч, жуда кеч англадим. Гоҳи-гоҳи ўша пайтда англаганимда ҳам қўлимдан бир иш келмаслигини унда ҳали жуда ёш эканлигимни ўйлаб, ачинаман, ҳам ўзимга-ўзим тасалли бераман.

Булар менимча, ўша куни ва кейинчалик хаёлимдан кечган гапларнинг юздан, балки мингдан бири бўлса керак.

Хуллас ўша куни икки чақиримча масофани чамаси бир соатларда босиб ўтдик.

Онам ҳассага гоҳ таяниб, гоҳ уни менга бериб, қўларини икки ёнбошига тираганча секин-секин қадам ташларди-ю, лекин инқилламасди, нолимасдиям. Йўлнинг ярмидан ўтганда у яна камгап бўлиб қолди. Фақат икки-уч марта: «Етай дедикми, болам!»— деб сўради. Ҳар замонда унга хавотирланиб қараб: «Ишқилиб, яна оғриб қолманг-да», десам, «Йўқ, бугун оғримайман, баракалла, ўғлим»,— деб елкамга қоқиб қўярди. Беш мартаи, олти марта йўл четига чиқиб анча-мунча дам олди. Ичимда: «Шундай қийналиб нима зариликин»,— деб ўйлайману, тилимда: «Қайта қолайлик, буви», деб кўраман. Онам ҳар гал: «Йўқ, ўрлим, мени шаштимни кесма, юрагим орзиқиб кетяпти,— дейди-ю, гапини исботламоқчи бўлгандай ўрнидан туриб, яна йўлга тушади.

Мен дам бетоқатланиб онамдан ўтиб кетаман, дам чумчуқларча алаҳсиб орқада қоламан. Онам жуда басавлат аёл эди. У юрганида кўча тўлиб бораётгандай бўларди. Анча чўкиб қолганини шу куни яхшироқ пайқадим: мажолсиз оёқлари увоққина гавдани аранг кўтариб кетаётгандай туюлди ўша тобда менга.

Мен учун вақт имиллаб, ҳеч ўтмаётгандай эди. Кенг кўчанинг икки юзидаги бўйлари баробар оқ тераклар шохида чириллаётган чумчуқлар ичини қизитар, лекин онам уларга тош отгани қўймасди. «Жониворларга озор берма, болам, уяси бузилса, ватансиз қолишади, кейин бошқа жойга учиб кетишади... Паррандаларни ҳамияти

кучли бўлади», дерди онам астойдил куюниб. Бу сўзларга кулгим қистарди.

Кулгим қистади-ю, индамадим.

— Чумчуқларинг безовта-да, Давронбек,— деди яна онам,— кечга бориб ҳаво айнийди, назаримда.

Онамнинг гаплари дадил, дона-дона эди.

Мен шунча кундан бери ётган одам бирдан мунча жойга етиб боролмаса керак, деб ўйловдим.

Назаримда, манзилга яқинлашган сари онамнинг қадди тикланиб, қадамлари шаҳдамлашаётгандай эди.

Хуллас, манзилга етиб борди, қаранг!

— Келдик, манашу,— дедим яшил эшикка имо қилиб.

Онам безовталангандай, паранжи чимматининг бир четини қайириб, дарвоза оша кўз ташлади-ю, кейин тез-тез юриб кўчанинг ҳовлига қарама-қарши юзига ўтди. Ҳайрон бўлиб орқасидан эргашдим.

— Қирамизми ўзи?— сўрадим минғирлаб.

— Шошма, ўғлим, шошма, нафасимни ростлаб олай, бирам тез юрдингки одамни ҳаллослатиб...— деди онам менга қарамай ва паранжисини бошидан олиб, буклаб-буклаб жуфт терак тагидаги сарғая бошлаган, қийиқ-дайгина ажриққа тушди-да, секин, ўрнашиб ўтириб олди.

* Ҳайратим баттар ошди: «Тез юрганим йўғиди-ю, нима бўляпти ўзи бувимга, устига-устак манави ярашмаган қилигини», дейман ичимда жирибийроним чиқиб. Ҳарамбоғда, ҳатто бутун Ғулжада ўзбеклардан ташқари, уйғур, қозоқ, қирғизлар ҳам: «Отинойи, отинойи...» деб, соясига кўрпача ташлайдиган аёлнинг катта кўчада, аразлаган боладай ўтирганини биров кўрса нима деб ўйлайди?

Онамнинг ўзини бу қадар ҳокисор тутганини ҳеч кўрмовдим. Уйда ҳатто топ-тоза курсиниям келинойимга яна арткизиб ўтирадиган, кийимига гард юқтирмайдиган, бошқалардан ҳам озода, саришталикни талаб қиладиган одам-а?!

— Чақриб чиқайми?— дедим ошкора норози оҳангда.

Онам бош чайқади.

— Сен бир айланиб ке, ўғлим, мен бирпас дам олволай, ўзим... Сен бемалол ўйнаб келавер,— деди кейин мулойимлик билан.

— Мен-чи, мен кўрмайманми?— сўрадим шоша-пиша.

— Сен қўяқол ўғлим, узоқдан келган... Эҳтимол, нотаниш шериклариям бордир...

Ҳафсалам пир бўлди. Лекин онам бир сўзли аёл эди, бари бир айтганини қилдирарди. Айниқса, ўша пайтда бемор онамнинг райига бўйсунисдан бошқа чорам йўқ эди.

— Бўпти, аммо тезроқ чиқинг,— дедим ўзимни масаланинг моҳиятини тушунган одамдай сипо тутиб. Сўнг, рўпарадаги, нечундир бирдан ўта маҳобатли, сирли туюла бошлаган ҳовли дарвозасига бир зум тикилиб турдим-да, кўча бўйлаб зипиллаб қолдим. Кўп юрмай, секинладим. Бу маҳаллага кам келгандим. Бировникини қидираётгандай, йўлнинг икки бетигаги девору дарвозалари, роми икки қаватли деразалари, оппоқ уйлари қолипдан чиққандай бир хил ҳовлиларга аланглаб, анча ергача бордим.

Ҳали кўчада одам сийрак эди. Онда-сонда дарвозасини ғийқиллатиб чиқаётган эркак ё аёл менга ажаблангандай қараб ўтишарди. Бу болакай саҳар-мардонда нимага довдираб юрибдикин, дейишяптимикин, деб ўйлайман. Онам ҳам қизиқ, касал одам, мени уйқуга тўйдирмай, ўзиям ухламай, азонлаб келди. Энди бўлса, умрида қилмаган қилиқ — тап этиб ажриққа ўтириб олди, дейман хунобим ошиб.

Салқин шабада жунжиктирарди. Хаёлимда анча вақт ўтгандай туюлди-ю, онам маҳтал бўлиб қолмасин, деб қайтдим.

Онам ўша-ўша ҳолатда: теракка суянганича кўчага ёнбош бўлиб ўтирарди, лекин икки юзи яшил дарвозанинг дарча-эшигида, эшик ҳалқасидайди. Назаримда

онам шу җалқанинг силкинишини, эшикниг очилишини кўрмай қолишдан чўчигандай жудаям сергак ўтирарди.

— Қирмадингизми?— сўрадим бетоқатлик билан.

— Узи чиқиб қолар, шошиб қаерга борардик ўғлим, бугун мактабинг йўғ-у,— жавоб берди онам сабр қилишимни ўтингандай. Овози боягидан ҳам юмшоқроқ, ҳам хомушроқ эди.

— Танийман дедингиз-ку, кира қолайлик ё чақу райлик,— дедим.

Онам индамади. У бутун борлиги билан рўпар: даги дарвозага талпиниб турарди, фикри-зикрида ана шу ҳовлидан бошқа нарса йўқдай эди.

— Уйна, ўйнайвер,— деди онам ниҳоят титроқ овозда ва нимчасининг чўнтагини кавлаб бир сўм чиқарди.— Ма, писта-миста олиб чақ.

Хурсанд бўлиб, яна бошқа томонга қараб югурдим.

Кўчада ҳалиям одам кам. Жимжитлик.

Чумчуқлар ҳамон чирқиллашар, тераклар иккита-иккита бўлиб шивирлашаётгандай туюлади. Ялтироқ баргларининг тебраниб туриши подадаги улоқчиларнинг тинимсиз қулоқ қоқишига ўхшайди.

Кўзим олма-кесак териб, биз кирган кўчани кесиб ўтадиган катта йўлга чиқдим. Томоша қиладиган тузукроқ нарсаям, писта сотадиганлар ҳам кўринмасди.

Энди қаёққа борсамикин, деб уёқ-буёқни мўлжаллайман.

Яна бир оз юрувдим, йўлдан сал ичкарироқдаги «Қизил юлдуз» киноклубининг баланд, оппоқ деворига кўзим тушди-ю, суюниб кетдим.

Бинонинг чап ёнидаги ичи қоп-қоронғи туйнукка ўхшаган кассанинг олди ёғоч панжара билан тўсилган, тепароқда бир кун аввалги «Котовский» номли уруш кино бўлади, деган эълон осирлиқ турарди. Кўз олдимга қора чарм шапкасида қип-қизил беш юлдузи бор, қайтарма ёқали пўстин кийиб, энли камар бойлаб олган, боши тақир, катта-катта кўзлари чақнаб турган одам келди. Бу кино менга бошдан-охиригача ёд бўлиб кет-

ган, десам ҳам бўлаверарди. Ўзимизнинг ўзбек клубида икки марта кўрганман, УҚОҚ'да, кейин рус клубида... Нима хаёлда қилдим, маҳалладаги ўртоқларимга кўрсатиб мақтанмоқчи бўлдимми, билмайман — атрофга кўз югуртирдим-да, панжарага тирмашдим. Эълон анча баландда, панжара билан девор ораси ҳам узоқроқ эди. Эълонни кўчириб олгунимча тиззаларим, чиғаноқларим оқланган деворга роса ишқаланибди. Икки кўзим атрофда, эълонни «карнай» қилиб қўлтиққа урдим-у, йўл-йўлакай кўйлак-шимларимни қоқа-қоқа изимга физилладим.

Онам ҳамон ўша-ўша ўтиришда, қимир этмасди.

Бошим қотади: ўзи касалдан янги турган бўлса, ноуштаям қилмаганмиз. Қорни очмадимикин?

Енлари теракка ботиб кетмадимикин, дейман.

Киприк қоқмай тикилавериб кўзлари, қовоқлари толиб кетмадимикин?..

«Бу нима?» деб қолармикин, деган ҳадикда қоғозни орқамга яшириб, онамга аста яқинлашдим. Онам бунақа ноҳўя ишлар учун қаттиқ таъзир берарди. Ушанда бўлса, ўзимгаям, қўлимгаям қарамади, қоғозларни кўрмади ё кўрсаям парво қилмади.

— Кета қолайлик, буви, чарчагандирсиз,— дедим олдини олиб.

Онам лом-мим демади.

«Карнай»ни теракнинг новдаси орасига қистирдим-да, бир-бир босиб онамдан узоқлашдим. Ичимда «чақириб қолармикин», деб умид қиламан, йўқ, чақирмади.

Энди ҳовдиларнинг эшиклари очилган болалар чўнтакларини ёнғоқ, ошиқларга тўлдириб кўчага чиқа бошлашган эди.

Айланиб-айланиб, болахонали уйлар ўртасидаги кенг, чорси майдонда «доира»² ўйнашаётганлар олдидан чиқиб қолдим. «Эҳ, аттанг, билганимда соққа билан

¹ У қ о қ — уйғур, қозоқ, қирғиз клуби.

² Ошиқ ўйини.

ошиқларимдан беш-ўнтасини олволарканман», дедим ичимда. Бир кўнглим: ҳали онам берган бир сўмга ошиқ сотиб олмоқчи ҳам бўлдим-у, яна, бари бир бегона маҳалладан келган болага ютқазишармиди. Фирромлик қилиб бўлсаям, ютиб олишади, деб, айнидим.

Томошага берилиб кетганимдан, қаерда, нима қилиб юрганимниям унутиб юборибман. Бир пайт ўзимга келдим «ух!» деб бошимни чангаллаганча оёғимни қўлимга олиб, Абдузухур бойнинг ҳовлиси томонга чопдим.

Орадан қанча фурсат ўтгани номаълум эди. Лекин мен айна пайтда етиб келган эканман.

Узоқдан онамнинг ўз ўрнида қийшайиб ўтирганини кўрдим-у, ҳафсалам пир бўлсаям, кечикмаганимга суюниб, қадамимни секинлатдим.

Ана шунда мен кутган ҳодиса юз берди... Лекин, бутунлай бошқача тарзда...

Шу ерга келганда Даврон аканинг мижжаларида ёш йилтиллаш бошлади. Чуқур хўрсинди.

— Онам билан ўртамиздаги масофа ўн беш-йигирма қадамча қолган эди,— дея давом этди Даврон ака сигарет тутунини оғзи-бурнидан шиддат билан пуфлаб чиқарар экан.— Шу пайт қўштабақали нақшиндор дарвозанинг дарча эшиги «ғийт» этиб очилди, ва... енглари кенг, этаги тўпигигача тушган ҳаворанг йилтироқ кўйлакли, ўрта бўй, думалоқ юзлари ширмондай қип-қизил чиройли аёл остона ҳатлаб ўта бошлади.

Мен ялт этиб онамга қарадим ва унинг соппа-соғ одамдай ўрнидан сапчиб туриб кетганини кўрдим.

Уша дақиқада мениям бутун вужудим кўзга, қулоққа айланган эди.

Уша пайтда хаёлимдан тахминан шундай фикрлар кечган эди: мана, ҳозир онам «Ҳалимаҳон!» деб чақиради, Ҳалима Носирова бегона юртда, бегона овозда ўз исмини эшитиб қошларини чимиради, эслай олмай онамга тикилиб қолади, кейин, «вой ўлмасам, тушимми ё ўнгимми», дейди-ю, кулимсираганча қучоқ очиб кела бошлайди, онам ҳам тез-тез пешвоз юриб боради ва... улар

узоқ айрилиқдан сўнг дийдор кўришган опа-сингиллардай бир-бирларининг бағирларига сингиб кетадилар, ачкадан кейин бош кўтариб, бири ҳайрат, бири ҳасрат билан кўзларига тикилишадилар, кейин яна қучоқлашадилар, кейин омон-эсонлик сўрашиб кетишади...

«Қайси шамоллар учирди, ўргилай?»— сўрайди онам.

«Сизларни шамолингиз-да, опажон, юринг энди, опкетайлик», дейди Ҳалима Носирова.

«Қанийди опкетсангиз...»— дейди онам яна йирғламсираб.

«Агар хоҳласангиз...»— деб тўхталиб қолади Ҳалима опа.

«Вой, хоҳлаш ҳам гапми, Ҳалимаҳон...»— дейди онам бармоқлари учини олдин Ҳалима опанинг, кейин ўзининг кўзларига суртиб...

Кейин, Ҳалима опа онамни ҳозиргина ўзи чиқиб келган яшил дарвозага бошлайди...

Бироқ бундай бўлмади.

Ҳали-ҳали кўз ўнгимдан кетмайди.

«Ана, Ҳалима!»— деди онам ғафлатда қолиб, учириб юборган қуши ортидан талпингандай икки қўлини олдинга чўзиб. Лекин овози титраб, синиқ чиққани учунми, Ҳалима Носирова эшитмади, азондан бери эшикнинг «тиқ» этишига интиқ бўлиб ўтирган аёлни пайқамади ҳам: у йўл четидан менга (онамга ҳам) қарама-қарши томонга илдам юриб кетди.

«Ана, Ҳалима!»— деган илтижо муножотдай, нидодай янгради ўзиям.

Хаёлимда тезлаб бориб, Ҳалима Носировани яқинроқдан, яхшироқ кўрмоқчи бўлиб турувдим, аммо онамга тикилиб қопман.

Онам бошидаги чимматини юлқиб олди-ю, Ҳалима Носировани орқасидан бир неча қадам ташлади. Оқ рўмоли қийшайиб кетган, гижимлаб ушлаган чимматининг учлари ерда судралиб борарди.

Мен «нима қияпсиз, буви?!»— деб қийқириб юборай

дедим-у, тилим танглайимга ёпишиб қолгандай, гапиролмадим.

· Ҳаворанг кўйлагининг узун этаклари тўпикларига урилиб, билинар-билимас ҳилпираб бораётган Ҳалима Носирова озгина юргач, кўчанинг нариги юзидаги бир ҳовлига кириб кетди.

Эшик ёпилди.

Онам эшик ҳалқасининг тебранишдан тўхташини кутгандай, ўша томондан кўз узмасди.

Мен ҳам жойимда қотиб турардим.

Охири, онам ўзига келиб, рўмолини тузатмоқчи, чиматини ёпинмоқчи бўлди, лекин, билмадим, ҳафсаласи келмадими ё бошқа сабабми, қўли бошига етиб бормай, ёнига шалвираб тушди, кейин жуда секинлик билан орқасига бурилди, роса ҳоли қуриган одамдай яримта-яримта босиб бояги жойинга борди. Паранжисини олмоқчи бўлдимми ё ўтирмоқчи бўлдимми, терак остига энгашди-ю, чўккалаганча, елкаси билан теракка суялиб, жағи кўкрагига тегиб қолди.

Нимагадир юрагим «шув» этиб кетди. Югуриб бориб, онамни турта бошладим.

— Буви, буви, тулинг,— дедим.

Онам жавоб бермади. Қўрқиб кетдим. Қўлтиғидан суяб турғазмоқчи бўлувдим, бошини сал кўтарди: кўзлари ярим очиқ эди. Баттар ўтакам ёрилаёзди.

— Сув бер, болам, сув,— деди онам сўзларни ҳижжалаб.

Икки ҳатлаб терак қаторнинг нариги биқинидан шариллаб оқаётган ариқ бўйига ўтдим. Шошилишда баъзан мия ҳам яхши ишлаб кетар экан. Шартта бошимдан дўппимни олдим-у, сувга ботирдим.

Онам дўппимга оғзини теккизиб, лабларини намлади, томоғидан бир-икки томчи ўтдиям шекилли, кейин кафтини ёзиб, «бўлди», дегандай имо қилди.

— Юзимга сеп-вор,— деди бир оз жонланиб.

Сал ўзимга келдим.

Онам яна уч-тўрт минутча эшитилар-эшитилмас ҳан-

сираб ўтирди. Рангиям оқариб кетувди. Аста-секин сер-
гакланиб, юзига қон югурди, қаддини тиклади. Туришга
чоғланяпти-ю, яна икки кўзи боя Ҳалима опа кириб кет-
ган ҳовли томонда.

Мен ҳам ичимда ҳаворанг кўйлак яна бир марта кў-
риниб қолармикан, деб кутдим, кўринмади.

Паранжи-чимматларни наридан-бери юмалоқлятув-
дим, онам: «Ҳеч бўлмаса чимматимни бер болам, чим-
матимни, шундай катта кўчада очиқ кетаманми, кўрган-
лар нима дейди», деб туриб олди.

Энди бу ердан иложи борича тезроқ кетиш керак
эди.

Ҳассани онамнинг қўлига тутқаздим-да, ўзим бир
қўлтиғига кирдим.

Онам Ҳалима опа кириб кетган ҳовлига зимдан яна
бир қараб олди, шундан кейин йўлга тушдик.

Бу орада онамнинг башорати тўғри чиқиб, ёмғир
томчилай бошлади.

Кичкина бўлсам ҳам, гап сиғмаслигини тушунардим.
Фақат, аҳён-аҳёнда онамга секин кўз ташлаб қўярдим.
Шу пайтда унинг қиёфасини жудаям кўргим келар, ле-
кин чиммат деган қора парда нафасимни бўғарди.

Ярим йўлга борганимизда ёмғир тезлади.

Онам инқиллай бошлади. Аммо йўловчи кўринди де-
гунча ўзини бардамликка солиб оларди.

Назаримда онам борган сари оғирлашиб, мени эзиб
қўяётгандай, юришимиз қийинлашарди. Ҳаво салқин
бўлишига қарамай жиққа терга ботдим.

— Юпун кийинган экансан-ей, болагинам, ишқилиб,
шамоллаб қолмасанг гўрга эди, сенгаям жавр қилади-
ган бўлдим,— деди аҳволимни сезиб бораётган онам пи-
чирлаб. Узининг юзидан ҳам сув қуюлар, бироқ у тер-
ми, ёмғирми — билиш қийин эди.

Уйга етиб келдиг-у... онам... узилди...

Даврон ака жимиб қолди. Бурнининг икки ёнидан
ариқчалар ҳосил қилиб, бири иккинчисини қувалаб ту-
шаётган томчилар дераза ортидаги ниначининг қанот-

ларини эслатувчи неон лампалар нурида элас-элас ялтирарди.

Ташқарида эса, ёмғир энди симиллаб ёғарди.

Шаҳарнинг ғужғон-ғужғон чироқлари бирин-кетин «лип-лип» ёнаётган бўлишига қарамай, тун ёмғирнинг ҳарир пардасига ўралиб шитоб бостириб келарди.

Даврон ака атрофга қараб қўйди. Кафеда биздан ташқари яна бир столда тўрт улфат қолишган, ошхона ходимлари чироқларни бирин-кетин ўчириб, «туринглар энди», деган ишора беришмоқда эди.

— Онамнинг жойидан сапчиб тураётгани, «Ана, Ҳалима!»— деб, бошидан чимматини шартта юлиб олганию, Ҳалима опанинг ҳилпираб бораётган ҳаворанг кўйлагига кўз олдимда шундоқ суратга ўхшаб туради,— дея давом этди Даврон ака тез-тез гапириб.— Умуман ўша кун юрагимга ўчмас бўлиб муҳрланиб қолган. Яна бир нарса: онамнинг ўша, тўрт сатрдан иборат хиргойиси қулоғимдан кетмайди:

Ҳалимажон, Ҳалима,
Ким йиғлайди, ҳолима?..
Юзингга юз қўймадим,
Дийдорингга тўймадим...

— Кечирасиз, сизниям кўнглингизни бузвордимми,— Даврон ака ёнидаги стулдан энсиз гардишли чарм шляпасини олиб, бостириб кийди. Столнинг бир четидаги қопқоғи узиб ташланган «Қоинот» ичидан охирги сигаретни олиб ёндирди-да, қутисини ғижимлаб, қиррадор, новвотранг шиша кулдонга ташлади.— Ўшанда ўзим ҳам роса эллик кун деганда зўрға оёққа турганман,— деди у ва ўрнидан қўзғалди.

МУНДАРИЖА

Эгасини топмаган насиба	3
Гаров	11
Чимилдиқда берилган сўз	30
Соғинч	47
Чегара	59
Зор — интизор	85

Уз 2

Кенжа Қамчибек.

К 37 Нотаниш гул: Ҳикоялар.— Т.: «Ёш гвардия», 1986.—112 б.

Қамчибек Кенжа «Соғинч», «Яшил барг», «Кўнгил кўчалари», «Ишқинг тушса» каби шеърӣ ва насрий тўпламлар, «Орзумандлар» номли қисса муаллифи. У ўз асарларида инсон маънавияти билан боғлиқ бўлган ижтимоий ва ахлоқий масалаларни ўқувчи ҳукмига ҳавола қилади.

Адибнинг мазкур янги китоби мундарижасини ранг-баранг мавзулар, муаммолар, ташкил этиб, асосан ёшларнинг орзу-интилишлари, мураккаб ва сержило ҳаёт билан тўқнашувлари, уларнинг севгиси бадий лавҳаларда аксини топади.

Кенжа Қамчибек. Незнакомый цветок: Рассказы.

Уз 2

На ўзбекском языке

Камчибек Кейжа [Кейжабоев]

НЕЗНАКОМЫЙ ЦВЕТOK

Рассказы

Тақризчи Шодмонбек Отабоев

Редактор Р. Маърупова

Рассом Г. Раҳмонова

Расмлар редактори Р. Зуфаров

Техн. редактор У. Ким

Корректор М. Набиева

ИБ № 1952

Теришга берилди 25.02.86. Босишга рухсат этилди 18.06.86. Р—14637.
Формати 70×108¹/₃₂. 3 босма җозга «Литературная» гарнитурда
юқори босма усулда босилди. Шартли босма листи 4,9. Нашр листи
5,1. Шартли кр. отт. 5,25. Тиражи 30000. Буюртма № 3410. Баҳоси
30 т. Шартнома № 137—85. Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти. Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг
Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент, П.
Ленин кўчаси, 41.